

— (0) —

ГР. НАШ

КОРОТКА
ІСТОРІЯ ЗЕМЕЛЬ
ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ
РЕСПУБЛІКИ

ПРАГА 1923

ВИДАННЯ УКР. ГРОМ. КОМІТЕТУ

В Ч.-С. Р.

— (0) —

ГР. НАШ

—

КОРОТКА

ІСТОРІЯ ЗЕМЕЛЬ

ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ

РЕСПУБЛІКИ

—

Прага 1923

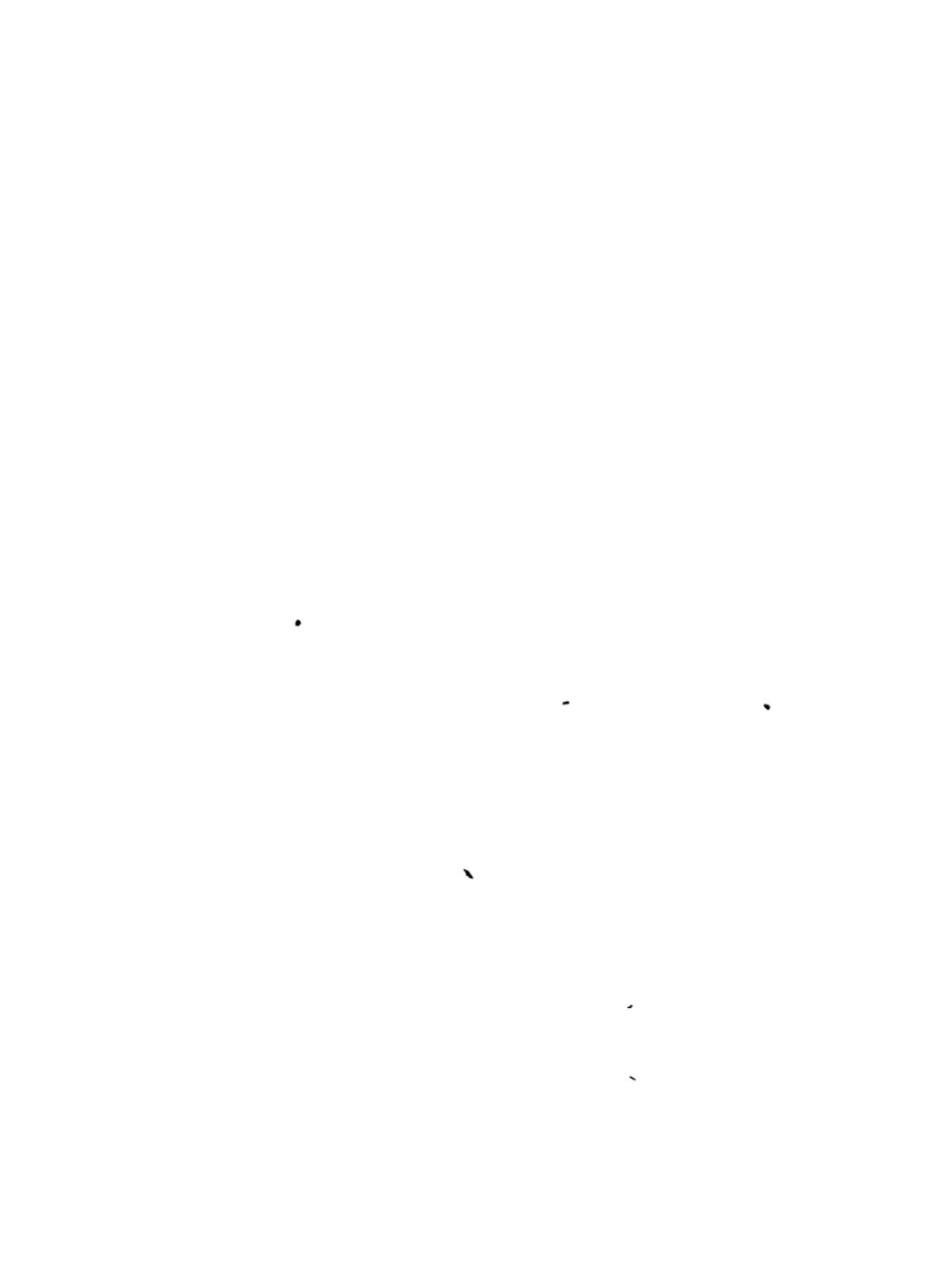
ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДСЬКОГО КОМІТЕТУ

В Ч.-С. Р.

Друкарня „Політика“ в Празі

ЗМІСТ

	Стор.
I. Первісні часи (VII—XII в.)	5
II. Чеське королівство (XII—XIV в.)	11
III. Гуситська революція (XV в.)	24
IV. Панування реакції й боротьба з нею (XVI в.)	48
V. Чеське повстання (XVII в.)	57
VI. Часи абсолютизму й національного від- родження (XVIII в.)	87
VII. Революція р. 1848	105
VIII. Боротьба за національність (XIX в.) . . .	116
IX. Створення самостійної республіки (XX в.)	139

КОРОТКА ІСТОРІЯ ЗЕМЕЛЬ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

I. ПЕРВІСНІ ЧАСИ (VII—XII).

Населення За X—XII в. в. до Р. Хр. на землях сучасної Чехословацької Республіки мандрували кельти, які залишили по собі сліди в назвах рік (Лаба) та археологичних розкопках. Від імені кельтського племені „Вою“ виводять і стародавню назву краю Boiohemum, Bohemia, Böhmen.

В VI столітті до Р. Х. через ці землі перекотилися германські племена маркоманів, квадів, готів, лянгобардів; в V столітті лютували гуни, а після них осіли знов лянгобарди.

В IV—VII в. в. по Хр. в околицях Карпат осіло племено словянське. Воно розмножилося й стало росходитися на всі боки, в тім числі й на теперішні землі Чехословацької Республіки — Підкарпатську Україну, Словаччину, Мораву й Чехію.

Словяне жили тут, як і наддніпрянські, з ловецтва, скотарства та хліборобства, а порядкувалися родинами, на чолі яких стояли старші. Господарство провадили натуральне, кожен рід для себе, а торг — міновий. Ліси й пасовища мали спільні, а орна земля належала окремим родинам.

З родовитих і заможних родин обірався князь-старший над кількома родинами.

LIEUŠE
(Savo)

ЛІБУША

Легенди розповідають, що одна з таких родин під проводом старшини по імені Чеха особливо зміцніла й розмножилася. Згодом серед її старшин визначився Крок, який жив у Вишеграді і чинив суд та порядок для всієї околиці. По його смерті судією й управитељкою стала його дочка Лібуша, а коли один із невдоволених її судом старшин став нарікати, що не личить чеським мужам бути під керуванням жінки, Лібуша вийшла заміж за мудрого селянина, Пржемисла, що став судією й керовником усього роду Чехів і рононачальником їхніх князів. Пржемисл і Лібуша буцім то заснували місто Прагу.

Князі, оточивши себе дружиною для захисту від ворогів, що-далі набралися більшої сили й стали необмеженими володарями тих родин, які їх вибрали. Князі провадили війни з сусідами, одбивали отари й пасовиська та забірали в полон людей. Князі дарували захоплену землю своїм дружинникам в особисте володіння, а полонених обертали в рабів, невільників.

Словяне по сусіству часто стикалися з германськими племенами й багато де-чого од них перейняли (готські слова: князь, хліб, хлів, стодола, меч і т. і.). Тогочасні германці мали вже значні звязки з римською культурою, а тому через них до тієї культури прилучалися й Словяне.

Перша держава. Довший час Словяне підлягали Аварам. В р. 624 по Х. Словяне під приводом франківського крамаря Само повстали проти Аварів і згуртувалися в окрему державу, що проіснувала до смерті Само (р. 658). До тієї держави належала й значна частина земель сучасної Чехословацької Республіки. По роспаді держави Само південна Морава й Словач-

чина знов підпали під руку Аварів, а решта Словян жила окремими дрібними князівствами. На захід від словянських князівств зміцніла держава Франків, що поволі поширювала на них свій вплив. Врешті франківський король Карло Великий підбив під себе племена чеські й моравські (р. 805) та змусив їх платити йому податок. Карлове панування, очевидно, сильно відбилося в уяві полабських Словян, бо з того часу вони всіх своїх володарів називають кралями (Карлами). Після роспаду Карлової держави, чеські, словацькі й моравські князі опинилися під рукою його внука Людвіка Немца, володаря Східної Франківської держави.

Християнство. Християнство прийшло на Чехо-Словаччину з двох боків. Німецькі місіонери ширили його серед словаків, де князь Пржібіна—володар Нітра охрестився р. 830, а Франки поширювали його серед Чехів, де 14 чеських князів охrestилися р. 845.

На Мораві християнство ширилося німецькими місіонерами з Риму та грецькими з Візантії. Моравський князь Моймір р. 830 охрестився від Німців. Зважаючи на це, в руках німецького духовенства опинився провід громадським життям у Словаччині й на Мораві.

Моймірові нащадки — князь моравський Ростислав та словацький Святополк — побачили в цьому політичну небезпеку й почали вживати заходів перед Римом, щоб християнство на Мораві й Словаччині ширилося словянською мовою. Коли ж Рим не задовольнив їхнього жадання, вони звернулися до Царгороду з проханням вислати їм місіонерів, що ширили б християнство по словянські. Тоді на Мораву прибули відомі брати Кирило й Методій, які переклали Святе Письмо

на словянську мову й почали ширити візантійське християнство. Римський Папа спершу призначав був Методія єпископом на Мораві, а коли побачив, що той ширить візантійщину, то позбавив його прав і заборонив скрізь правити службу Божу по-словянському.

Святополкова держава. Бажаючи вирватися зпід франківської руки, князі Ростислав і Святополк вчинили повстання, а коли воно не вдалося, то Святополк видав Ростислава Франкам, а сам підписав з ними угоду, пообіцявши платити податок. Згодом Святополк підбив під свою руку де-які племена чеські та польські й відбив від Франків Паннонію (Австрію), чим дуже розширив свою державу. Святополкові нащадки своїми сварками обезсилили край. Тільки Моймір II, дбаючи про зміцнення самостійності своєї держави, виклопотав від папи окремого арцибіскупа на Мораву.

Поділ словянських земель. В р. р. 903—907 Мораву завоювали Мадяри. Чеські ж князі Пржемисловці по смерті Святополковій піддалися під руку Східно-Франківської держави, яка поволі перетворювалася в римсько-германське цісарство, й стали її ленниками. З того часу словянські землі існували роздільно більше, як 1000 літ, аж до року 1918.

Мадярсько-німецьке панування. Під Мадярами словянам жилося гірше, ніж під німцями. Тому осередок словянського життя став поволі переходити з Морави до Чехії. Однаке й у Чехії під Німцями не було солодко. Особливо гостра боротьба скопилася за християнський обряд. Одні обстоювали

перенятій від німців обряд латинський, а другі змагалися за принесений з Морави обряд словянський. До релігійних суперечок приточилися й політичні, бо німці використовували своє духовенство не стільки для обстоювання латинства, як для переведення німецької політики в Чехії. Дійшло до того, що за князювання Вацлава Святого, який був прихильником латинського обряду, його противники зробили повстання під проводом князевого брата Болеслава й замордували Вацлава. Латинська церква зробила за це Вацлава своїм святым.

Зміцнення Чехії Вацлавів приятель, німецький король Генрих I, виступив проти Болеслава й змусив його до покірності. По смерті Генриха I Болеслав I допоміг його заступникові Отові I в боротьбі з мадярами. Мадярів було розбито й частина моравських земель одійшла під руку Болеслава I. Згодом Болеслав запанував і на Горішньому Шлезьку та в Кракові. Тогочасні жидівські крамарі залишили писемні оповідання, що Прага в той час була найбільшим словянським містом.

Боротьба з Поляками. В 990-х роках Польський король Болеслав Хоробрий підбив під себе Мораву й Чехію, але німецький імператор Генрих II р. 1004 прогнав Поляків. В дальнійшій боротьбі Німців з Поляками, Чехи, обороняючи себе від польської на-вали, виступили поруч з Німцями, й розбили Поляків.

Чехія — королівство. Перемога над поляками дала змогу чеському князеві Ольдріхові зміцнити своє становище на Мораві, де головними містами тоді були Оломоуц та Брно. Чеський князь Бре-

тіслав завоював навіть Краків та Гнізне, але мусів повернути їх полякам. Року ж 1042 він вкупі з німцями вскочив на Словаччину, погромив Угрів, що винищували край, і прилучив частину Словаччини до Чехії. Після того чеські князі стали добиватися собі королівського титулу. Через те, що вони були васалами римського цісаря, їм спершу в цім не пощастило, але р. 1085 цісарь Генрих IV подарував чеському князеві Вратіславові синові Бретіслава, королівську корону за його поміч в боротьбі з Саксонцями та папою.

На Словаччині тим часом панували Мадяри. Поволі там оселялися й німці.

Підкарпатська Україна в Х в., очевидно, була звязана з князівством українським Київським, але згодом підпала під владу Мадярів і подекуди називалася „маркою русинською.“

*

II. ЧЕСЬКЕ КОРОЛІВСТВО (XII—XIV).

Побут. Чеське королівство XII в. сягало майже до тих меж, що посідає нині Чехія й Морава й мало до 500.000 душ населення, що жило невеличкими селами поміж лісами та на передмістях княжих замків і городів.

Власником всієї незораної землі був князь; йому припадала також велика частина землі орної, яку він віддавав для вжитку своїм двірським, духовенству й сталим осадам. Поруч з тією державною землею були землі старих вільних чеських родин. Посідачі родинних земель були вільними громадянами, а на землях дер-

жавних (королівських) сиділи ленники та люди невільні. Вільні складали привилейовану верству — шляхту (від старо-німецького *Schlecht* — рід). Шляхта сиділа на високих посадах при королівському дворі або правила на місцях і була постійною дружиною та радою короля; засідала з ним на суді й мала на сеймах рішаючий голос. Заможніші серед неї й знатніші звалися панами, баронами, а інчі, дрібніші, — владиками. Королі, задобрюючи окремих шляхтичів, дарували їм великі маєтки й творили великомаєтну шляхту — магнатів. Магнати мали свої двори, своє військо й широкі права на людей, що посідали їхні землі.

Велика більшість населення Чехії була невільною, під ягала властителям земель, на яких сиділа, платила їм податки натуорою та відбувала повинності працею; ремісники в передмістях платили чинш.

Державний Королівство Чеське було леном римсько-німецького цісарства, на правах курфюршства, тоб то: король чеський належав до тих семи курфюрстів, які обірали римсько-німецького цісаря, самі могли бути обраними й мали право відпору цісареві.

Чехи самі собі обірали короля. У внутрішніх справах управлялися самостійно. Вся влада була в руках короля. Рада панів і Сойм мали право лише дорадче, а не законодавче. Церква багато в чім залежала від держави, бо єпископів призначав князь, а згодом — король. Боротьба між латинським і словянським обрядом не припинялася, але переважало латинство, бо єпископ і ченці в більшості були з німців.

По всіх словянських землях тих часів культура

ширилася духовенством. З Х віку зберіглися памятки словянського письменства (хроніки й легенди). В усій культурі того часу помітно вплив романський.

Межиусо- Між нащадками першого чеського короля биця. Вратіслава особливо визначився король

Володислав II. Року 1158 він допомагав ці-
саєві Фридрихові I Червонобородому воювати з іта-
лійцями. В бійці під Міланом чехи билися, як льви,
за що цісар подарував їм прапор з білим двохвостим
левом, який згодом став національним гербом Чехії.

Вратіславові нащадки багато воювали також з по-
ляками та сварилися між собою. Тим користувався
цісар, щоб їх обез силити. Року 1182 він допоміг
князеві Конрадові Отові оповістить Мораву не під-
леглою Чеському королеві Фридрихові, але року 1184
Фридрих змусив Конрада скрітися. Проте боротьба
між нащадками Пржемисла точилася далі. Року 1197
Морава знов відділилася від Чехії та й у самій Чехії
деякі землі згуртувалися й існували вже як окремі
князівства.

Проте Чеські королі не переставали бороться за
об'єднання всіх чеських і моравських земель в одні руки.

Росквіт. На початку XIII в. чеський король Отокар I,
користуючись боротьбою двох претендентів
на цісарський стіл, Пилипа Швабського та Оттона Брун-
швицького, так зміцнив становище Чехії, що папа Іно-
кентій III підтвердив йому королівський титул і права.

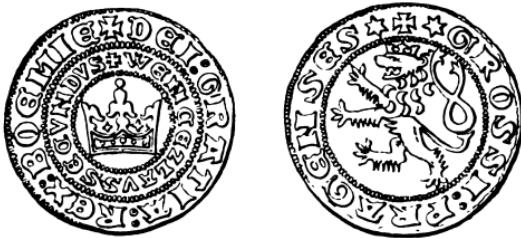
В році 1241 через Підкарпатську Україну (руською
брамою) та Мораву, прогнавши Угрів, перекотилися
Татари. Вони дійшли до Далмації, але звідти року 1241

ПРЖЕМИСЛ-ОТОКАР II (НА МОНЕТІ)

мусіли повернутися до Каспія, не зробивши великої шкоди землям моравським.

Король Пржемисл-Отокар II (1253—1278) об'єднав у своїх руках Чехію, Мораву, Австрію й Штирію. Дбаючи про міць королівства й корони, він звернув велику увагу на впорядкування господарства й ладу,

ГРОШІ ВАЦЛАВА II

підтримання міст та торгу, збудування нових міст; одібрав королівське майно, захоплене шляхтою; збирав скарби і т. і.

Боротьба з Габсбургами. В той час звільнився ціsarський стіл. Отокар II виступив як кандидат на ціsarство. Коли ж ціsarем обрали Рудольфа Габсбурга, Отокар II не визнав його й розпочав з ним боротьбу. Німці, кандидатом яких був Рудольф, об'єдналися з Мадярами й розбили Чехів. Отокара II було вбито. Німецьке військо зруйнувало Мораву та Чехію. Отокарова вдова з малолітнім сином мусіла визнати Рудольфа ціsarем.

Об'єднання Чехії, Польщі й Угорщини. Отокарів син Вацлав II, дійшовши літ, мудро повів політику зміцнення Чехії. Він прилучив до Чехії королівство Саксонське, Хеби, частину Горного Шлезьку, одружившися з польською королівною і взяв (1296) у віно Великопольщу та Поморя, після чого

коронувався польським королем (1300). Коли ж вимер рід угорських королів (1301), словацькі магнати на-
мовили Угрів передати угорське королівство Вацла-
вові II. Вацлав II посадив їм королем свого сина Ва-
цлава. Так в руках Вацлава II опинилися три держави:
Чеська, Польська й Угорська.

Відділення Німецькому цісареві це не сподобалося
Угорщини й він, за допомогою папи, зажадав від
й Польщі. Вацлава II зречення Угорщини. Вацлав II
одмовився. Цісарь пішов на нього вій-
ною, але — розбитий — мусів утікати. Року 1305 Вац-
лав II помер. Його син Вацлав III не зміг втримати
в своїх руках Угорщини й мусів її зректися. В Польщі
проти нього виступив Володислав Локетко. Вацлав III
рушив на Польщу проти Володислава Локетки, але
по дорозі в Оломоуці був убитий невідомим злочинцем.

Завітання На Вацлаві III увірвався рід Пржемислів.
Габсбургів Німецький цісарь Альбрехт Габсбург хо-
на Чехію. тів забрати чеську корону в руки своєї
династії. За допомогою чеської шляхти він
увірвався в Чехію й силою посадив там королем свого
сина Рудольфа (1306). Коли ж Рудольф другого року
помер, розпочалася нова боротьба, під час якої цісаря
Альбрехта вбив його небіж Іван, що по матері був
онуком Пржемисла — Отокара II.

Люксембургська В той час розпочалася боротьба і за
династія. цісарський стіл між родинами Габс-
бургів та Люксембургів. Чехи обрали
собі спершу королем воєводу Корутанського й Тироль-

ського Генриха, але швидко невдоволені ним, порозумілися з Іваном Люксембургським, який одружився з сестрою Вацлава III. З року 1310 він став королем Чехії. Зручною політикою Іван прилучив до Чехії всі князівства Шлезькі та інші землі. В спілці з німцями він робив походи на Литву і Польщу, їй умовою р. 1335 змусив Польщу назавше звідти Шлезьку.

Карло I Іван Люксембургський загинув, помагаючи (IV). Французам в бійці з Англійцями (1346).

После смерті королівство чеське перейшло до рук його сина Карла, що вже був цісарем римсько-німецьким. Вихований при французькому дворі, побувавши довго в Італії, Карло I (як цісарь, Карло IV), виявив себе людиною високої культури, розумною й дбайливою, а разом з тим добрим чеським патріотом. Він пишався тим, що походив (по матері) від старого чеського королівського роду, а не був „Král příšlý“ („Король зайдा“, „зайшлий“), як його батько й клопотався про розвиток чеської культури. Року 1348 Карло IV заклав у Празі перший в середній Європі університет, а р. 1355 коронувався в Римі, як цісарь римський.

„Золота Р. 1355 Карло „Золотою Булою“ розширив і ствердив „права чеського королівства,“ по яких цісарь німецький не міг призначати Чехії короля: Чехи мали право тільки самі собі його обирати. Чехія, хоча й залишилася леном цісарства римсько-німецького, але у внутрішніх справах стала цілком самостійною.

КАРЛО IV

Розвиток могутності й культури. Для зміцнення фактичної могутності Чехії Карло IV прикупив і прилучив до неї Горішні та Нижні Лужиці, Браніборськ та інші землі й остаточно впорядкував васальні відносини Морави та Шлезьку до Чехії. Для скріплення внутрішнього ладу він збройною силою

ГРОШІ КАРЛА IV

придавив непокірну шляхту, забезпечив певну волю селянству й видав збірку законів (*Majestas Karolina*).

Дбаючи про господарську культуру, Карло IV допомагав розвиткові хліборобства, виноградарства, садівництва, рибальства, торгівлі і т. і. Бувши людиною освіченою, він сам писав (де-що по історії Чехії) і піклувався про розвиток письменства, особливо чеського. Він збудував словянським ченцям окремий монастир (*Na Slovanech*). Чеську та словянську мову визнавав взагалі за шляхетну і в „Золотій Булі“ приписав своїм синам учиться їй, а також виклопотав у папи дозвіл правити в його присутності службу Божу по словянськи.

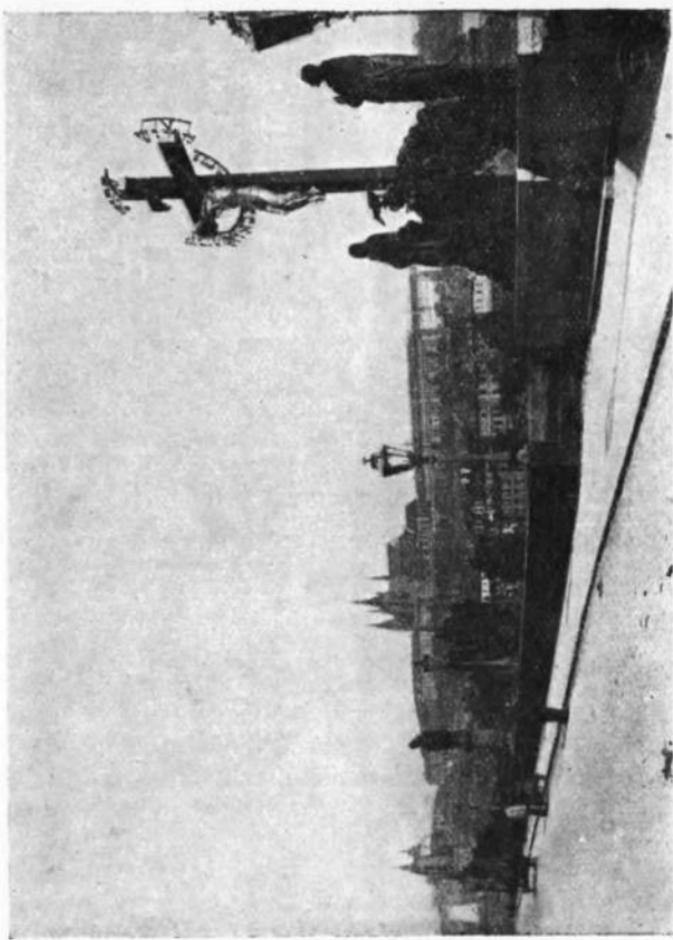
Дбаючи про розвиток і прикрасу міст, Карло збудував багато будівель великих (церков, монастирів), міст через Влтаву в Празі, замок Карлштейн (Карловий Тин), який мав стати місцем переховування державних святынь і клейнодів та інших цінностей.

В часи Карлового правління Чехія досягнула високого ступня державної могутності й користувалася широкими можливостями для розвитку власної культури.

КАРЛШТЕЙН (КАРЛІВ ТИН)

Зміцнення Угри, боячись зміцнення Чехії, вступили в дружбу з Поляками. Угорський король Людвік I, вихований по французькому, по Карловому прикладу, підбив під себе сусідні землі (Боснію, Сербію, Валахію, Західну Болгарію й Галичину), а р. 1370 обраний був на Польського короля. Для зміцнення угорської культури він заклав університет в Пятикостелі, але той швидко занепав.

КАРДІВ МІСТ У ПРАЗІ

Словаччина й Підкарпатська Україна. На Словаччині в той час правив, як ленник угорського короля, словацький магнат Матей Чак. Він спирався на силу найманого війська, серед якого багато було й чеських лицарів. Підкарпатською Україною в той час правив князь Федір Коріятович.

Німецька колонізація. На протязі XIII—XIV в. в. багато німців перебралося в Чехію, особливо в прикордонні місцевості. Виходці з Німеччини охоче брали в аренду необроблені й мало родючі землі чеської шляхти, яка не хотіла з ними порітися, й обробляли їх, поліпшували, через що мали з того певний зиск. Всі німецькі осадчі на чеських землях користувалися німецькими правами, тоб то: не підлягали власникам землі, а управлялися самі собою, обираючи для того по своїх законах судців і старшин (ruchtáři). Так вирости в Чехії вільні селянські осади.

Магдебурське право Розсідаючись на замках та підзамчах, німецькі переселенці спричинилися до розвитку ремісництва й торгу. Замки поволі розрослися в міста. Німці й там порядкувалися своїм „Магдебурським правом“. Воно поволі стало основою й чеського міського права.

В наслідок німецької колонізації збільшилося число міст і міського населення. Міста, розвиваючись і багатіючи, перестали слухатися своїх землевласників, відкуповувались від них, або наймали свої війська й вибивалися з під їхньої руки силою.

Міста в своїй боротьбі з землевласниками часто зверталися за підмогою до королів і цісарів. Цісарям

і королям вигідно було знесилити нелюбих магнатів, і вони охоче помагали містам вибиватися з під магнатських рук і давали містам певні вольності. Так виростили вільні міста, вільне й напів-вільне населення міст, яке керувалося „магдебурським правом“.

По гірських місцевостях, де розпочалася праця коло недр, робітники також здобули собі у короля певні права й захисток за обовязок віддавати в королівський скарб певну частину свого заробітку.

Міста стали осередком господарського, політичного й культурного життя.

Германізація й Населення міст, як не все, то у величайшій більшості, складалося з Німців.

Помимо міст, німецька колонізація захопила й села. Беручи в аренду від місцевих панів землю, Німці оселялися певними громадами й управлялися своїм правом. Особливо багато таких осад утворилось по землях церковних і монастирських.

XIII—XIV століття були часами заливання чехословакських земель німецькими осадами й німецькою культурою. Чехи зрозуміли шкоду від германізації й розпочали боротьбу з нею. В тій боротьбі за охорону прав чеської національності з'являється чеська публіцістична література, серед якої визначаються писання Даліміла (XVI ст.) повні любові до рідної мови й погорди та навіть ненависті до німецької. Разом з тим Чехи почали просочуватися в міста й захоплювати в свої руки поруч з німцями ремісництва й торг та використовувати вільності міщанства для розвитку чеської культури.

*

ІІІ. ГУСИТСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ (XV).

Боротьба світської влади з церковною. В XIV віці в Європі схопилася за- взята боротьба світської влади з церковною. Голова католицької церкви — папа римський захотів керувати всіма християнськими державами, старшинувати над усіма царями й королями. Царі й королі спротивилися йому. Розпочалася збройна боротьба між папою й світськими володарями. Вона перекинулась і в Чехію. Тут на боці церкви, проти короля, стали стояти магнати. Шукаючи спільників для боротьби з церквою й магнатами, король Вацлав IV (1378—1419), що був і цісарем німецьким, тісніше зійшовся з владиками та міщанством. Він навіть на життя перебрався з Граду (Градчан) до Старого Міста в Празі.

Боротьбу церкви проти короля використовували не тільки чеські магнати, а й чеські сусіди, особливо король угорський. Але Вацлав IV не зважав на те й твердо йшов до своєї мети. Він не спинився навіть перед тим, щоб віддати на муки й смерть єпископа Івана з Помука, що не хотів його слухати. Римська церква зробила Івана з Помука згодом святым.

За таку рішучу боротьбу з церквою духовні курфюрсти добилися того, що Вацлава IV скинуто було з цісарства, а на його місце посажено Німця Рупрехта Фальцького.

Релігійно - національна боротьба. Поруч з королівською боротьбою за владу проти церкви розвивалася й серед народу чеського боротьба з римською церквою, як джерелом морального занепаду та національного насильства над Чехами. Ка-

толицько-німецьке духовенство стреміло національно винищити Чехів. Чехи це відчували й змагалися до того, щоб вирваться з рук церкви, яка хотіла їх денаціоналізувати. Тому всякі реформаційні писання викликали серед Чехів найживіший відгук. Серед самих Чехів незабаром визналися такі борці за очищення віри та надання їй народнього характеру, як владика Штітний, що залишив по собі низку полемічних писань народньою мовою; видатний промовець аскет Міліч з Кромержиць; князь Матей з Янова, — що написав по латинському „правила старого й нового закону“, в яких виявив ріжницю між євангелією та тогочасною церквою, внутрішньою релігійністю та зовнішньою формалістикою, і т. і. Особливий же вплив на Чехів зробили писання видатного англійського теолога-реформіста Івана Вікліфа.

Чехи, що опинилися в своїй державі в меншості, відчували всю кривду свого становища й стremіли до того, щоб повалити огнище національного насильства — латинську церкву, переповнену німецьким духовенством, яке стояло під опікою папи римського й переводило германізацію Чехії.

Чеські учени й студенти, що раз-у-раз відчували гірке становище меншості в своєму університеті; ремісники й міщене, що відчували кривду від німецької більшості в чеських містах; селяне й сельські робітники, що працювали на землях німецьких і онімчених шляхтичів-землевласників — всі вони охоче ловили кожне слово, направлене проти церкви, бо то було слово проти їхніх національних гнобителів. Стара церква була для них символом національного гніту, а нове слово Боже символом релігійного, національного

РІДНА ХАТА ІВАНА ГУСА В ГУСИНЦЯХ

Й економічного визволення з під німецького панування, символом вільного, кращого життя. Через те чехи охоче приставали до тих, хто нападав на католицьку церкву, яка була їхнім національним ворогом. Цей рух особливо зміцнився, коли на чолі його став професор Празького університету Іван Гус, родом з Гусинець.

Іван Гус. Іван Гус в каплиці Витлеемській в казаннях до народу чеською мовою ганьбив роспутнє життя римських єпископів та національні утиски над Чехами. Він обстоював необхідність служби божої чеською мовою та певних змін в церковнім житті й релігійних обрядах. Разом з тим допоминався він зміни форм причастя: католики причащалися облатками з хліба й вина, а Гус вимагав причастя вином

Žáklad Pře Místra Jana Husa Svaté paměti z tří knih jeho vybraný.

Vice slusí poslouchati Boha než lidí.

Zákon Krystů dožádenný geste zpravování Čírkve ryčejný
čy bez příjemný a přimíšený zákonu lidských.

Dokument když počkojí Život být proti všechny trpět buďm. 2. čtvrt. 30

po Šestnácti dnech a mně odpovídjeti budete.

Salve sancte cínis, Christi salve inclite martyri.
Husse decus patrize, luxq; Bohemigenum.

Cechové násli nevôlutruegssi nepátele/wydalí nás glosy
nepátelům w moc a v rukou.

Zo psal ro listu z ročenky.

ІВАН ГУС

і хлібом, в чаші. З того пішов головний поділ чеських християн на прихильників причастя „під одною“ (формою) і „під двома“, католиків і „чашників“.

Колотнеча в Римській церкві дійшла до того, що настало аж два папи, які сварилися між собою. Серед прихильників очищення церкви виникла думка скликати в Пізі собор, який би скинув обох пап і посадив нового, достойнішого. До цієї думки пристали й Чехи. Німці ж поставились проти неї. Король Вацлав IV дав чеському університетові право вислати на собор чотирьох посланців: трьох Чехів і одного Німця. Німці тим не задовольнилися. Німецькі профе-

ГУСІВ ПРОТЕСТ

копі й студенти, називаючи такий поділ скривдженням їхніх прав, покинули Прагу. Університет цілком перейшов до рук Чехів. Першим ректором чехізованого університету обрано було Гуса.

Празький єпископ виступив проти Гуса. По його проханню новий папа Олександр (третій папа) заборонив Гусові казання. Гус не послухав. Єпископ прокляв його й звелів спалити Вікліфові книги та Гусові писання. На бік Гуса стали професорі, студенти, громадянство й король, який змусив єпископа помириться

ПАМЯТНІ ГУСОВІ МОНЕТИ З 1420 Р.

з Гусом. Але р. 1412 Гус виступив проти продажі недостойним способом індульгенцій (прощення гріхів). Єпископ знов прокляв Гуса. Гус не звернув на те уваги, а завзятіще став ширити Вікліфову науку. Папа наклав за те карний вердікт на цілу Прагу. Німецьке міщанство, обурене тим, що через Гуса попало в число покараних папою, хотіло розправиться з Гусом і зруйнувати Витлеемську каплицю. Гус утік з Праги в околиці міста Табору, де й провадив далі свою пропаганду по селах. З поради королевого брата Жигмонта, що був цісарем німецьким, Гус згодився прилюдно на духовнім соборі в Костниці захищати свою науку віри. Католицька більшість собору не здолала перемогти Гуса правдою, а, боячись, щоб він не одбив у них віруючих, ухвалила скарати його на смерть, як еретика, й спалила на вогні (1415). Незабаром після того спалили в Костниці й Гусового приятеля Еронима Празького.

ПАМЯТНИК ГУСОВІ В ПРАЗІ

Гуситський Рух. Спалення Гуса страшенно образило й обурило Чехів. Вони заявили перед собором рішучий протест і стали силою переводити в життя Гусову науку: промовляли казання по чеськи, причащалися так, що хліб і вино були окремо, а не в облатках, як у католиків; виганяли католицько-німецьке духовенство, одбірали церковні й монастирські маєтки, нищили монастирі і т. і.

Король Вацлав IV на вимоги свого брата Жигмонта, що обстоював католиків, хотів силою припинити гуситський рух, але гусити, здобувши більшість в Празі та в околицях Табору, зі зброєю в руках повстали р. 1419 під проводом військово-досвідченого дрібного шляхтича Івана Жижки з Троцнова. Вони піднялися на оборону нової віри, яка стала символом захисту їхньої національності.

Хрестовий похід на Чехів. В той час король Вацлав IV помер. Королявання в Чехії взяв на себе римсько-німецький цісар Жигмонт. Він зібрал німецьке військо й рушив втихомирювати Чехів. Папа оповістив по всьому світу Хрестовий похід на Чехів. Пражане видали маніфеста до всіх Чехів, в якому закликали до єднання й спільнот оборони проти „короля вавілонського“. В літку р. 1420 Жигмонтове військо підступило під Прагу, але Чехи розбили його спершу на Вітковій горі, що тепер зветься Жижків, а в осені — на Панкрайці. Року 1421 христове військо зовсім втікло з Чехії.

Гуситська революція. Революційний рух захопив більшість чеського народу. Лише незначна частина його — великі магнати — вкупі з Німцями залишилися при старій вірі. Таких найбільш було на Мораві.

Революціонери здобували скрізь військову перемогу завдяки військовій геніальноти свого провідника Івана Жижки, що зумів використовувати селянські вози повстанців так, щоб на кожному місці складати з них неприступні твердині. Року 1422 Жижка розбив цісаря Жигмонта при Кутній Горі, після чого той також утік. Чехія стала вільною й незалежною. Слава про її військо розкотилася по світу. Однак більшість Морави, Шлезька й Лужиць, де багато було Німців, залишилася в послушенстві до Жигмонта.

Після вигнання цісаря Чехи скликали Сойм в Чаславі, щоб запровадити лад в релігії та обрати нового короля. На Сойм прибули представники й з Морави. Чаславський Сойм обрав тимчасовий орган верховної влади з 20 осіб (5 панів, 7 дрібних шляхтичів і 8 міщан), який запрохав на королювання Жигмунта Корибутовича, небожа литвинського князя Вітольда.

Однак Жигмунтові не вдалося скріпиться на королюванні, бо в Чехії швидко розпочалася внутрішня боротьба між пражанами й таборянами.

Внутрішня Гуситське повстання хоча й розпочавшися за віру, але здобуло успіх з причин не релігійних, а національних та соціально політичних. В містах прилучилися до нього бідні чеські ремісники й крамари, що змагалися з багатими німецькими купцями, панами міст, за права. Поруч з ремісниками й біднішими міщанами стала в лави повстанців і дрібна чеська шляхта, яка, не маючи вже з чого жити, заздрісним оком поглядала на церковні й монастирські, великопанські та королівські маєтки.

Чехи не мали однакового погляду на мету повстання.

Одні гадали, що воно має скасувати тільки католицьку віру, другі — що, опріч того, має знесті й національний гніт; треті — стреміли до соціального визволення й рівенства.

На початку провід повстанню давали чеські професорські й великопанські кола, що гуртувалися навколо Празького університету. То були заможні люди консервативних поглядів. Вони жадали здобути лише право на вільні казання й причастя вином та хлібом, а не облатками.

В міру-ж того, як до повстання приставали широкі маси ремісників, мійських робітників, дрібної шляхти й селян, повстання оберталося в революцію проти старого ладу й ставило свої нові вимоги — одібрannя церковних, монастирських, великопанських і королівських земель та маєтків од попередніх власників, особливо німецьких, і передання їх чеським ремісникам, робітникам, селянам та дрібній шляхті. Релігійне повстання поволі оберталося в політичну, національну й соціальну революцію. Під час повстання переможці — бідні чехи — розбріали всі панські, переважно німецькі, землі й маєтки в своє володіння. Тогочасна секуляризація церковного майна в Чехах була найбільшою за всі середні віки.

Головною масою повстанців були селянє. Однак їм через їхню неосвіченість та неорганізованість найменче випало вигід від повстання. Тому, що далі, вони виставляли більше вимог. Помірковані провідники не могли їх задовольняти. Через те провід чеською революцією став переходити від поміркованих празьких університетських кол до революційних ватажків селянства, робітництва й дрібної шляхти, що мали своїм осередком Табор.

Таборити. Таборити вимагали простого й строгого християнського життя. Гри, танці, співи — вважали за смертельний гріх. Про те ѿ серед Таборитів не було єдності. Частина іх під проводом Петра Хельчицького відкидала пролиття крові й кликала робити все ласкою та любовію, як Христос; відкидала потребу держави, а радила впорядкувати життя на зразок стародавніх християнських громад; забороняла навіть брати участь там, де одні панували над другими.

Друга ж частина стреміла до того, щоб силою змінити старий лад на новий, вимагала помсти панам, розбивала й руйнувала їхні маєтки, винищувала їх самих.

Громадянська Пражане стреміли до замирення з католиками, а таборити, навпаки, до дальшої боротьби з ними не тільки в Чехії, а й поза Чехією. Таборити хотіли знищити католицтво по всьому світу і закликали весь світ до боротьби з католицтвом. Пражане не погодилися задовольняти бажання таборитів. Через те розпочалася збройна боротьба між пражанами й таборитами. Таборити розбили пражан і під проводом Жижки зробили переможні походи на Словаччину, Мораву й Австрію, де погромили католиків. Коли ж р. 1424 Жижка помер, таборити під проводом Прокопа Голого кілька разів (р.р. 1426, 1427, 1431) розбили вислані проти них папою війська хрестоносців, погромили католиків на Шлезьку, Лужиці, в сусідніх німецьких землях і року 1432 доходили навіть аж до Балтики, скрізь закликаючи до всесвітнього знищення католицтва. Слава про революційних таборитів і їхні перемоги рознеслася по всьому світу й залякала геть католиків.

Базилійський Собор. Цісар ІІІ Казимир та папа, п'ять раз розбиті гуситами-таборитами, боячись їхнього впливу на сусід, стали шукати способів замириться з ними, й вислали гуситам милостиві листи, визнали їм (р. 1432) право вірити по науці Гусовій, залишаючи за католицькою церквою право лише умовляти їх на підставі св. письма, й закликали їх на спільній собор для остаточного вирішення всіх справ. То був найбільший триумф гусизму. Гусити послали на собор в Базилію своїх представників, серед яких особливо визначались як промовці Іван Рокицан та Прокоп Голій. Однак погодження затяглося.

Таборити в своїй завзятій боротьбі з католиками й панами часто занадто люто розправлялися з населенням католицьких міст; до того ж серед таборитів було досить фанатиків, які не допускали жадної ріжниці в поглядах і всякого іншої думаючого прихильника нової віри, навіть серед свого табору, вважали за еретика й ворога. Переходи таборитського війська спустошували край та озлоблювали проти нього населення. Цим усім скористувалися католики на Базилійському Соборі. Виявивши, що більшість стомленого населення охоче зріклася би нової віри, як би не боялась війська таборитів, пани-католики стали затягати справу.

Королівська перемога Року 1433 гуситська шляхта, яка втратила за революції свої маєтки, поєдналася з шляхтою католицькою для спільної боротьби з таборитами за свої землі й виставила проти них нове військо. В бойовиці коло Ліпан (р. 1434) таборитів було розбито. Там

поліг головою й їхній провідник Прокіп Голий. Таборитські міста мусіли признати над собою королівську владу, і погодилися на компактат-умови, що їм поставив Базилійський Собор. Компактат визнав гуситів за правдивих синів церкви й дозволив їм причащаться „під обома“. Більше того. Не бажаючи дратувати гуситів, собор дозволив їм обрати навіть свого єпископа (Рокицана), але папа його не ствердив.

Саме ж головне, собор визнав права повстанців тaborитів, як нових власників на землі й маєтки, захоплені ними під час повстання від церков, монастирів, панів, королівських маєтків і т. і. Костьоли залишилися в руках тих, хто фактично користувався ними в часі підписання компактату. На тих підставах тaborити підписали мир з цісарем, забезпечивши собі право управлятися власною церковною радою.

Дальша внутрішня боротьба. По смерті чеського короля й римсько-німецького цісаря Жигмонта (1437) в Чехії знов розпочалася боротьба між прихильниками „під одною“, до яких належали німецькі католики й заможне чеське панство, та „під обома“, до яких належали гусити, переважно середня й бідна верства Чехів. Панство запросило на королювання Жигмунтового зятя угорського короля німця Альбрехта II, який потім став цісарем німецьким, а гусити під проводом Рокицана та Птачка переговорювали з польським королем Володиславом, щоб дав їм на короля 13 літнього брата Казимира. Врешті помірковані гусити погодилися з панами й закликали (1437) Альбрехта II, але він р. 1439 помер і боротьба між панством та гуситами скhопилася наново. Панство під проводом

ЮРІЙ З ПОДЕБРАД

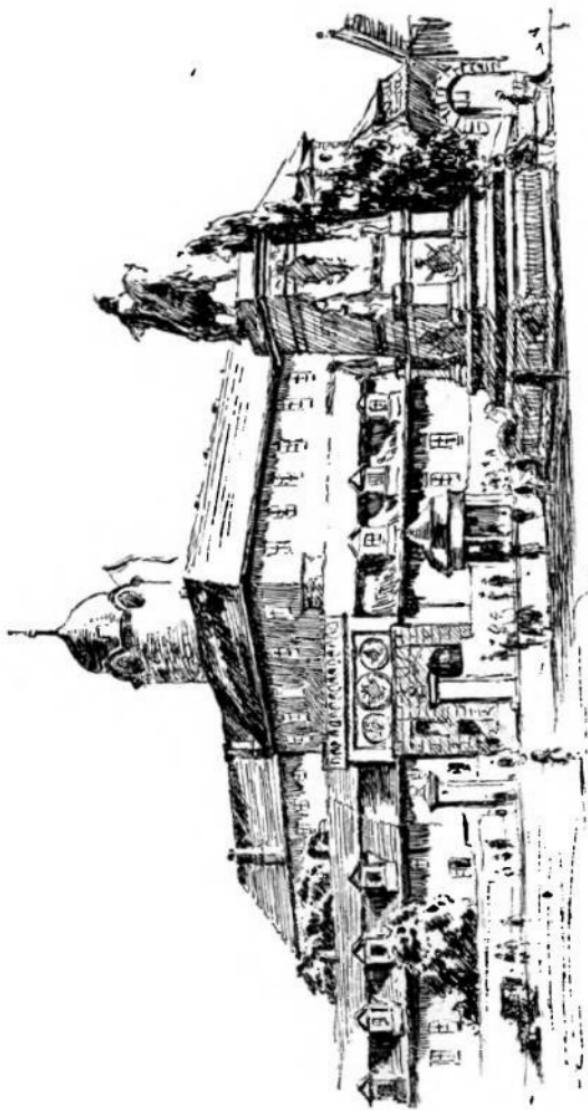
магната Ольдриха Рожемберка визнала королем Альбрехтового сина Володислава Погробка, а гусити з тим не погодилися й розпочали з панами нову боротьбу.

Юрій з Подебрад. Майже дев'ять літ точилася боротьба з перемінним успіхом, винищуючи край і виснажуючи сили. Нарешті серед гуситів визначився талановитий ватажок Юрій з Подебрад. Року 1448 він захопив Прагу й сильно погромив противників. Влада перейшла до рук гуситів. Церковними справами став керувати гуситський єпископ Рокицан, а військовими — Юрій з Подебрад. Р. 1452 Сойм призначив Юрія з Подебрад керовником держави; швидко його визнав керовником і цісарський та Володислав Погробок.

Володислав Погробок, не здобувши Чехії, сів на угорськім королівстві, але фактично Угорщиною правив особливий керовник Іван Гуніяді, Румун, що вславився походом проти Турків, а більшу частину Словаччини держав у своїх руках чеський воєвода Іван Іскра з Брандиса, що мав у себе значне військо, наняте переважно з гуситів.

Після того, як Юрій став керовником держави, ще де-який час точилася боротьба за те, кого обрати королем Чехії. Кандидатів було багато — і своїх і чужих, але врешті сталося на тім, що р. 1458 королем обрали Юрія. Більшість народу стояла за нього не тому тільки, що він був Чех, а й тому, що був гуситом, а не католиком, дрібним шляхтичем, а не паном. „Багато, мовляв літописець, плакало з радощів, що милий Бог визволив Чехію з під влади німецьких королів“.

Юрій стремів до об'єднання й замирення Чехів. Він повів переговори з папою, цісарем та сусідами, обіцяючи папі й цісареві послушенство, а сусідам (Саксам і Уграм) приятельство.

ЗАМОК В ПОДЁБРАДАХ

Bohom ſwym hoyne obieti gaſteſe ejmie Jakozto
ſwym pomogn̄kom wte walze awoymie

Ozborzem Wiesta Haw
ge ahane bne zaſubem
Eiale. Maumēdonta die
digneho ſemnohym
Emežaty Pany Eytie
rzi ypanoſſmi Hawyan
ſkym Wiesſtanę. Hl
powozprodam žen mla

dych Ilpanen vſſlechtylych Ewiegnee Službie a
pozwieti tee Erafne apzeiuozene panny Exiony to

ЗРАЗОК „ТРОЯНСЬКОЇ ХРОНІКИ“

Юрій дбав про заведення спокою й ладу та розвиток культури й господарства. За його королювання надруковано першу чеську книжку — „Троянську хроніку“ р. 1468, в Пільзні, де була заснована перша друкарня в Чехії.

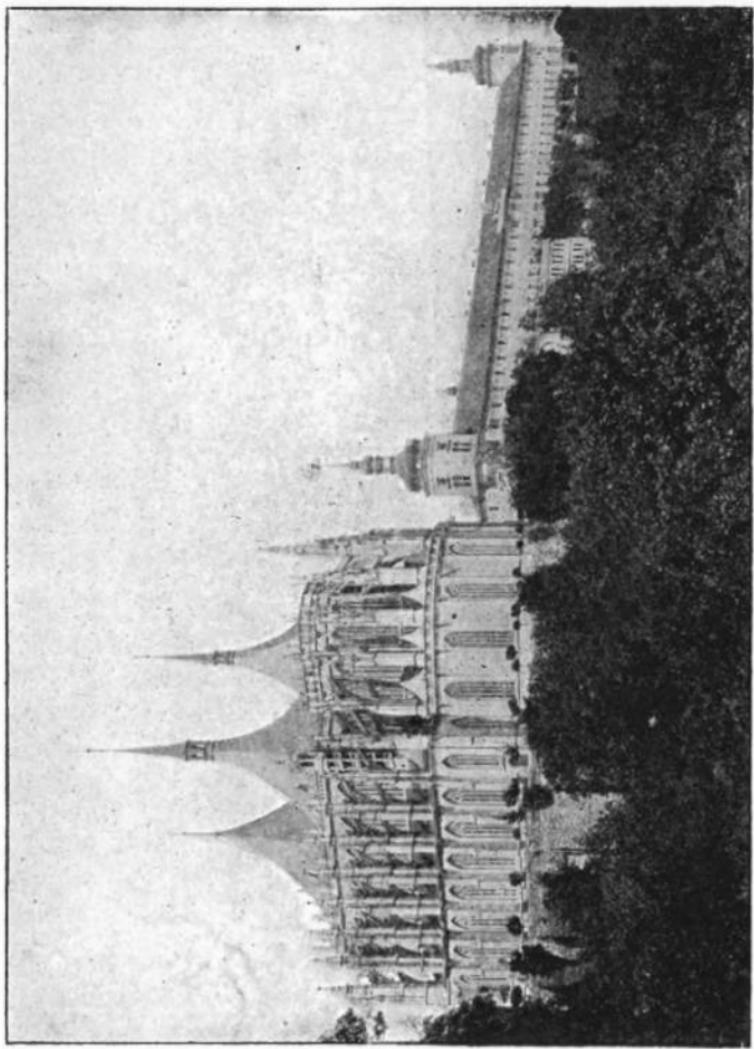
Цісарь примирився з Юріем, але папа, бачивши, що Юрій, хоча й не забороняє католицтва, проте

щиро піклується про нову віру й допомагає утворенню „братерської єдноти“ по науці Хельчицького, не тільки не ствердив Рокицана єпископом, а навіть спершу оповістив компактат не дійсним, а потім прокляв Юрія й підняв на нього новий хрестовий похід.

Чеське панство, невдоволене демократичною політикою Юрія, захищаючи свої класові привилії, вкупі з німецькими католиками утворило „єдноту зеленогорську“, злучилося з німецькими містами на Мораві й повстало проти короля. Однак Юрій переміг їх.

Тоді Угорський король Матвій з папського благословення прогнав з Словаччини Іскру Брандиса й „братчиків“ тай рушив на Юрія. Юрій погромив його й змусив підписати мир. Проте Матвій незабаром, з папської намови, коронувався в Оломоуці на чеського короля. Юрій, забезпечуючи Чехію від німецької династії, заповів свої королівські права в спадщину синові польського короля Казимира — Володиславові й розпочав нову війну з Матвієм, яка повелась йому добре, але він р. 1471 помер, не довівши її до кінця. Незадовго до Юрієвої смерті помер і Рокицан. Гусити залишилися без видатних провідників як у духовних, так і в світських справах. Королем став Казимирів син Володислав, що закінчив війну миром в Оломоуці, віддавши Матвієві Мораву, Шлезьк та Лужиці.

Кутногорський Володиславові допомагав правити ці-
мир р. 1485. *сарь* Фридрих III. Угорському коро-
леві Матвієві те не сподобалось і він
з-за того розпочав війну з цісарем тай захопив у свої
руки Австрію, після чого осівся у Відні. Для зміцнення

КУТНОГОРСЬКИЙ КОСТЬОЛ

німецького впливу на Словаків Матвій заснував у Братиславі університет.

Безхарактерний Володислав, хоча й обраний був демократією (гуситами) Чехії та Угорщини, але піддавався впливам панства й став тиснути гуситів. Празькі гусити счинили р. 1483 заверюху, після якої король скликав кутногорський сойм, де р. 1485 ухвалено реформістський мир на основі рівноправності всіх вірувань так, щоб духовенство в казаннях не сміло промовляти проти іновірців.

Папа все ж таки не хотів мириться з Чехами. Він не дав їм ні одного єпископа: ні католицького, ні утраквістичного („під обома“). Справами католицькими стала розпоряджаться консисторія Горішня (панська) в Градчанах, а справами гуситів („під обома“) — консисторія долішня (мужицька) в місті. Прихильникам „під обома“ дуже тяжко доводилось здобувати висвячення на священство, бо єпископи поза Чехією не хотіли цього робити, а в Чехію папа жадного єпископа не пускав.

„Братерська Єднота“ зовсім одірвала від церкви й порядкувалася самостійно, своїми громадами.

Об'єднання Чехії По смерті Матвія (1490), Угри, з Угорчиною. під проводом демократичної партії, обрали своїм королем чеського короля Володислава. Морава, Шлезьк та Лужиці знов об'єдналися з Чехією.

Лютеранство. На початку XVI віку в Чехії та на Словаччині опріч гусизму стало ширитися ще й лютеранство.

В 1520-х роках на лютеранство перейшов навіть

адміністратор утраквістичної консисторії Цагер. Тимчасом серед гуситів революційний настрій занепадав. Більшість старих гуситів, стомлена боротьбою, почала шукати шляхів до замирення з католиками. На з'їзді духовенства й громадянства „під обома“ р. 1524 запропоновано було, щоб священики „під обома“ не потрібували висвяти від католицьких єпископів. Однак більшість празьких утраквістів, людей поміркованих, з тим не погодилася. Вони все шукали способів помириться з Римом. Тимчасом лютеране, що далі взятіще виступали проти католиків. Католицтво, зміцнене угодовою поведінкою гуситів, побачивши, що радикалізм перейшов від утраквістів до лютеран, розпочало похід проти лютеран і вигнало їх з Праги.

Здобутки гуситської Релігійна, політична, соціальна революції: й національна боротьба за ча-
а) зміцнення Сойму. сів гуситської революції одібрала поволі значну частину влади від короля й передала її народньому представництву — Соймам. Сойми, ще до революції складалися тільки з панів та прелатів, за революції стали більше демократичними. Опріч панів та прелатів, в них по-засідали дрібні шляхтичі (лицарі, владики) та міщани. В чеському Соймі (Празькому) міщани здобули перше місце й витиснули зовсім духовенство. На Мораві та по інших землях міщани такого заступництва в Соймі не здобули. Сойм став головним чинником державного життя. Король перестав бути абсолютним монархом. Ніхто без вибору Сойму не міг бути королем. Король здобував свої права тільки після „звolenя“ Сойму. Хоча юридично король мав більше прав, ніж

Сойм, але фактично Сойм майже завше держав його в своїх руках. Склалася навіть приказка: „ти наш король, а ми твої пани“.

б) об'єднання Вибори короля об'єднували ріжні частини чеської землі в одну державу.

Цю єдність зміцнювали двірські з'їзди панів, прелатів та інших васалів, яких король скликав на нараду до себе.

в) державний устрій. За революції Чехія цілком одірвалася від цісарства, перестала бути його леном та стала існувати, як вільна самостійна держава.

Законодавча влада належала королеві та державному Соймові, який обірав короля й вирішував важні політичні справи всієї Чехії, а також місцевим Соймам, які порядкували на місцях. В кожній окремій чеській землі був вищий урядовець, який керував тією землею: гофмістр — в Чехії, земський гейтман *) — на Мораві, Шлезьку та Лужицях.

г) боротьба Багато дрібної шляхти за революції станів. розбагатіло, захопивши в свої руки церковні й королівські або інші маєтки.

Нові багатії прилучилися до старих панів, збільшували своє господарство, наймали мійських робітників і розпочинали по своїх маєтках всякі виробництва. Це скривджувало мешканців міст, робило їм конку-

*) За часів революції „гейтманами“ (гетьманами) звалися виборні військові керовники (ватахки).

ГРОШІ ЮРІЯ З ПОДЕБРАД

ренцію. Тому вони рішучо виступили проти всякого змінення панського стану.

Становище 'селян погіршало, хоча вони принесли найбільші жертви в революції. Пансько - міщанські Сойми заборонили їм перехід з місця на місце без волі пана. Особливо гірко стало селянам на Угорщині.

д) руйнація Гуситські війни так зруйнували господарства, що треба було сотню літ, щоб його направити. Гроши впали зовсім у ціні, торг занепав, од чого особливо потерпіла Прага та Братислава. Король Юрій, поліпшуючи стан, мусів бити особливу нову монету, рівну по вартості дореволюційній.

е) культурно-національне піднесення. Революція дала владу в руки Чехам; тому зменшився скрізь німецький вплив. Чеська мова запанувала в громадському житті, забивши латинську і німецьку. Чехи стали стреміти до збільшення звяз-

ків з іншими Словянами, особливо з Поляками та Словаками.

Чеська мова стала навіть ознакою вихованості серед польської шляхти. Словянське населення Угорщини теж тісніше звязалося з чеським населенням; чеська мова запанувала в Угорському Соймі та навіть при дворі угорського короля. Письменство чеське захопило широке поле, особливо в справах релігійних та юридичних.

Гуситська революція хоча спричинила великі господарські шкоди Чехії, але визволила Чехів з під латинсько-німецької політичної, соціальної та культурної неволі, дала їм змогу жити самостійно, вільно, самим піклуватися за себе й задовольняти свої потреби.

*

IV. РЕАКЦІЯ Й БОРОТЬБА З НЕЮ (XVI).

Фердинанд I. Р. 1526 помер Володиславів син Людвік, не залишивши по собі нащадків. В Чехії почалася боротьба, кого обрати на королівство. Кандидати були французькі, польські й австрійські. Австрійський князь Фердинанд I заявив свої права на Чехію, як чоловік Людвикової сестри. В ті часи Німці за своє лютеранство, що найбільше поширилось серед них, втратили прихильність у папи. Через те папа став на боці не Німця Фердинанда, а його противників. Чехи, з ненависті до папи, а також бачивши зміцнення Австрії, обрали своїм королем Фердинанда I, який ствердив народні права Чехів і засвідчив підписом,

що він обраний з волі народу ; пообіцявся жити в Чехії, а для управління користуватися порадами лише Чехів і обсажувати всі уряди Чехами.

Прилучення В Угорщині королював тоді Іван Запольський. Згодом частина шляхти, привильної Габсбургам, обрала королем Фердинанда I. Запольський, захищаючись від Фердинанда I, покликав собі на поміч Турків. Турки кілька разів приходили на поміч прихильникам Запольського і р. 1529 облягали навіть Віденсь.

В тій боротьбі Угорщина роспалася на три частини. Південно-східня частина по смерті Запольського опинилася в руках Турків, Семиградська — залишилася вільною, а Хорватія й Словаччина — одійшли під руку Фердинандову. З того часу Братислава стала осередком тієї Словаччини, що опинилася під Габсбургами.

Державний Злучення під рукою Фердинанда I Чехії, Австрії, частини Угорщини й Хорватщини поклало початок істнуванню й розвитку австрійської монархії. Юридично то була персональна унія, але фактично вона обернулася поволі в реальну. Для рішення загальних справ всієї монархії Фердинанд I скликав двірську раду з князів, єпископів і шляхти ріжних земель, а біжучі справи й справи внутрішньої політики рішала постійна таємна рада. Для керування спільними фінансами уряджена була двірська комора, а для військових — двірська військова рада.

Для управління Чехією та Угорчиною Фердинанд урядив в Празі чеську комору й чеську

канцелярію, а в Братиславі — Угорську комору.

Австрійські Німці змагалися до того, щоб злучити всі місцеві Сойми в один спільний, але місцеві Сойми на те не погодилися. Тільки раз, в часи нападу Турків, місцеві Сойми з власної ініціативи збралися всі в Празі для спільних нарад в справах оборони всього цісарства від Турків.

Нова боротьба Фердинанд I не виявляв особливих з католицтвом. Централістичних змагань і клопотався про добробут всіх своїх земель. Він часто жив в Чехії, не втручався в релігійну боротьбу й прикрашав Прагу будинками. Але як р. 1546 запеклий католик цісар Римсько-Німецький Карло V розпочав боротьбу з німецькими протестантськими князями, Фердинанд I став на його бік. До нього пристала й заможна чеська шляхта. Міщани та інше населення симпатизували протестантам. До того прилучилося ще невдовolenня чеських міст на короля за великі податки. Коли Фердинанд скликав військо, щоб іти на поміч Карлові V, воно зібралося неохоче й виявило невдовolenня. Король два рази мусів його розпустити. Тим скористувались Чехи-протестанти й стали домагатися волі віри. Коли ж Фердинанд одмовив, вони самочинно скликали свій з'їзд, зібрали своє військо, склали свій тимчасовий уряд і стали помагати Німцям-протестантам. На бік Чехів-протестантів перейшло і 1738 панів, які раніш хотіли допомагати королеві. Проте, коли головні протестантські сили було розвідено, Чехи мусіли помириться з Фердинандом I. Фердинанд використав свою перемогу, щоб позбавити сили

міщан. Для того він оповістив помилування всій шляхті, що брала участь у повстанню, чим переманив її на свій бік, і скасував права міст та поставив їм своїх урядовців, а р. 1548 заборонив існування „Братерської Єдності,“ що була огнищем боротьби за народні права; де-кого з членів її скарав на смерть, а решту вигнав з Чехії.

Репресії. Сойм під загрозою королівської сили змушеній був ухвалити, що Фердинанд I має владу не з волі народу, а на спадщинних правах і що без королівського дозволу жадний Сойм збиратися не може. З цих причин по смерти Фердинанда I Сойм не мав права обірати нового короля, а мусів „приймати“ Фердинандових нащадків, як спадкоємців його прав. То було признанням, що Чехія стала спадщиною землею Габсбургів. Тінею чеської волі залишилася тільки правна вимога, щоб кожен новий чеський король заприсягав на управління Чехією по її законах.

Старо- й ново- утраквисти. Хоча лютеран вигнано було з Праги, радикальні гусити часто всетаки приймали Лютерову науку віри, як розвиток Гусової, але не міняли своєї назви гуситів. Їх прозвано ново -утраквистами. До них пристало багато й Німців. Старо-утраквисти поборювали лютеран і шукали порозуміння з католиками. Ново-утраквисти підтримували лютеран і боролися з католиками. Ново-утраквисти швидко здобули більшість серед народів Чехії. Старо-утраквистами залишилася тільки невелика кількість панів та заможних міщан.

„Братерська Єднота“ після розгону *Фердинантом I* заховалася в підпілля й обернулася в потайну секту тихих і смирних селян та міщан, які вірили, що Бог звелів усе терпіти й за зло платити добром та любовю. Осередком їх була Млада Болеслава та Літомишль. Вони дбали про освіту та християнське життя й спершу зовсім не дозволяли своїм членам служити на державній службі, бо держава, мовляли, орган насильства, а згодом стали дозволяти, але тільки на деяких посадах. Військову й політичну службу, крамарство та малярство вважали за справи нехристиянські.

„Братерська Єднота“ багато де-чого перехопила від лютеранства та кальвіниства, а тому, не зважаючи на повторні заборони, вона не зникла, а лише розвинулась, розкинувши свої громади до Морави, Прусів та Польщі. На Мораві, де була повна воля віри, вона розвивалася без перешкод.

Новохрещенці, католики та езуїти. Побіч „братів“ на Мораві виникла серед Німців ще секта „новохрещенців.“ Католиками залишилася тільки невелика кількість Чехів (12—15%). Провідницями їх були придворні пани з Рожемберку та Градца.

Року 1551 в Чехії з'явилися езуїти, що заснували свої школи в Празі, Оломоуці та Трнаві на Словаччині.

Чеська конфесія. Фердинандів заступник Максиміліян II в дужі хилився до лютеран, але боявся одверто стати на їх бік, зважаючи на зріст реакції. Коли лютеране й „брати“ звернулись до нього за дозволом правити службу Божу по своєму, він ім одмо-

вив. На Соймі р. 1571 лютеране погодилися з чеськими „братами“ й склали одну спільну „чеську конфесію“ (чеську церкву) на основах погодження лютеранства, гуситства й „братерства“ й зажадали, щоби король дав волю їхній вірі. Король знову відмовився, але дав слово чести, що не буде їм перешкоджати й дозволив обрати дефензорів (законних уповноважених і провідників) для оборони своїх прав. Придворна шляхта з Чехів-католиків, під впливом єзуїтів, папських нунціїв та одруження з іспанками-католичками почала змушувати населення своїх маєтків до католицтва.

Угорське повстання. Максиміліянів заступник цісар Рудольф II видав р. 1604 в Чехії нову заборону проти „братів“, а на Угорщині оповістив єдиною вірою католицтво. Кальвинська мадярська шляхта погодилася з Німцями та Словаками-лютеранами й підняла повстання під проводом кальвіниста Степана Бочкая. Повстанці вигнали цісарське військо з Угорщини та Словаччини й за допомогою Турків змусили австрійського цісаря затвердити на Угорщині політичну та релігійну волю.

Боротьба Матвія з Рудольфом II. Швидко після того між цісарем Рудольфом II та його братом Матвієм розпочалася боротьба за владу. На бік Матвія, що обороняв вольності віри, стала Австрійська й Угорська шляхта, а до них прилучилася й Морава. Після того Матвій рушив на Чехію. Рудольф II задобрив чеський Сойм деякими політичними вольностями й р. 1608 помирився з Матвієм на тім, що за ним залишається Чехія, Лужиці й Шлезьк,

а Морава, Австрія й Угорщина переходятя до Матвія, який має бути після Рудольфа II королем Чехії.

Маєстат чеській Лютеране й чеські конфесіонали вимагали волі віри, але Рудольф II одклав це надалі. Тоді вони під проводом чеського „брата“ Вацлава з Будовець обрали свою директорію, зібрали військо й загрозили повстанням. Під тим натиском Рудольф II, не зважаючи на впливи Іспанії, папи й панів-католиків, видав р. 1609 маєстат, яким дозволив волю віри чеській конфесії, дав їй право обірати свою консисторію, яка висвячувала б нових священиків, а також передав їм університет і дозволив обірати дефензорів.

Сойм дав право дефензорам скликати з'їзди віруючих і збирати податки. Поруч з маєstatом видано було закон про порівняння, по якому дозволялося священикам старо-гуситам, висвяченим католицькими єпископами, прилучатися до чеської конфесії, дозволялося не-католикам ставити свої костелі і т. і.

Реакційне повстання. Католицька реакція не могла помириться на такі вольності віри. За згодою Рудольфа II, який хотів помстити Матвієві, вона згуртувалась під проводом єпископа Леопольда й зробила повстання з наміром оповістити Леопольда не тільки королем чеським, а й цісарем римським (австрійським) з тим, щоб він одібрав від Матвія Угорщину, Мораву й Австрію. На бік Леопольда в Празі стало панство Малої Страни й Градчан. Противники католицтва озброїлися й закликали на поміч Матвія, який швидко й прибув. Леопольдові прихильники му-

сіли тікати. Рудольф зрікся Чехії, Лужиць і Шлезька, а Матвій став королем Чехії й цісарем римським.

Внутрішнє становище в часи реакції. Чеська держава складалася тоді з пяти головних земель. На двох головніших (Чехи, Морава) мали перевагу Чехи, а на трьох (Шлезьку, Дольніх та Гірських Лужицях) — Німці.

a) **державний** Кожда земля мала своє народне самоуправління (сойм) і звязана була з іншими тільки особою короля, Генеральним Соймом та деякими спільними установами (суд, чеська комора).

Король розпоряджався у всіх справах майже по своїй волі. Головне державне право Сойму полягало в стверджені чи нестверджені королівських податків. Місцеві Сойми мали право рішати справи лише місцевого життя. Їх постанови набирали силу тільки після ствердження королем. Революція дала їм право збирати своє військо і входити в спілку один з одним. Поруч з соймами це право здобула й протестантська релігійна організація, яка мала право скликати свої з'їзди, збирати з своїх членів податки й обірати дефензорів (вищих своїх керовників).

Сойми збіралася не регулярно, але що далі, то частіше. Вони складалися з панів, владик (рицарів), духовенства й міщанства, залежно від їхнього маєтку.

Найбільше значіння в соймі мали вищі урядовці короля та судці вищих судів.

Римсько-Німецькій державі Чехія не підлягала і в часи Габсбургів. Коли Максиміліян I розділив Римсько-Ні-

мецьку державу на 10 країв, то Чехії серед тих країв не було: вона стояла, як окрема держава.

Фердинанд I також ясно визначив, що Чехія є окремою від цісарства державою. Лише з того часу, як почалася боротьба лютеран з католиками, лютерани-Чехи для спільної акції з лютеранами Римсько-Німецького цісарства стреміли до об'єднання з ними в одну державу й заведення скрізь однакових релігійних законів.

б) відносини між народностями. Прихильність Чехів до лютеранства спричинилася до того, що багато німецьких лютеран, тікаючи від своїх князів католиків, знайшло притулок в Чехії, особливо на півночі та в Празі. Поруч з тим королі з дому Габсбургів запрохували до служби всяких Німців. Чезрез те Німців у Чехії що далі збільшувалось.

Р. 1609 в Празі існувала вже окрема німецька-лютеранська громада з своїми костелами й школами. Вплив німецької мови збільшувався ще й тим, що багато заможних Чехів поверталися з єміграції після революції понімеченими. Захищаючись від обнімечення р. 1609 на Мораві видано було закона, по якому маєтки переходили в спадщину тільки тим, хто знов чеську мову. Р. 1615 видано такий самий закон і в Чехії, а до того додано, щоб по державних установах вживалося скрізь чеської мови. Однаке, здійснити закон той було важко, бо в той час церковні приписи користувалися більшою повагою, ніж державні, а релігійна ненависть дужча була за національне почуття. Приписи німецько-католицьких священиків виконувалися Чехами-католиками пильніше, ніж приписи держави.

На Словаччині такого обнімечення, як у Чехії, не було.

Там лютеране, не тільки Словаки, але й Німці, ширili свою віру чеською мовою. Навіть Німці-католики, по зразку заснованого в Трнаві єзуїтського університету, почали користуватися чеською мовою для поширення релігії. Через те чимало Німців там пословянилося.

в) господарство. Гуситська революція зруйнувала господарство. Гроші втратили свою вартість. Ціну мали тільки певні річі. Нові власники земель і маєтків, захоплених під час революційної боротьби, не могли жити з самої ренти й тому взялися за розвиток господарства. Почали будувати нові двори, будівлі, броварні, рибні ставки, збільшували добування руд, оброблення заліза і т. і.

Розвиток господарства піднімав потроху й торг, але йому відновиться було не легко, бо за час революції в міжнародних торгах зміцніла Іспанія та Голяндія.

V. ЧЕСЬКЕ ПОВСТАННЯ (XVII).

Католицька перемога. Цісар Матвій під старість перестав пильнувати справ. Усим керував його довірений кардинал Клесл, загорілій католик. Р. 1612 Матвій переніс свою резиденцію з Праги до Відня. Католики тим скористувалися, щоб скріпити своє становище й зашкодити чим можна не-католикам. Передчуваючи близьку смерть Матвія, католики, щоб не наражатися на виборні несподіванки, ще за Ма-

твієвого життя посадили р. 1617 чеським королем Фердинанда Штирського — запеклого католика, — який на весні р. 1618 обраний був королем і на Угорщині. Це означало перемогу католицтва, що загрожувало протестантам не тільки в Чехії, а й по всіх сусідніх краях. Міждержавна протестантська унія (спілка), складена ще р. 1608, почала готовуватися до рішучого бою з католиками. На чолі унії став кальвин курфюрст Пфальцу Фридрих. Католики відновили свою лігу, засновану р. 1609 на чолі з князем баварським Максиміліяном.

В Чехії серед провідників протестантства визначились деякі родини німецького походження (Турн), але головний провід взяв в свої руки Вацлав з Будовець вкупі з старшиною „Братерської Єдноти“.

Сутинка Ворожнеча між католиками й нікакою *ко*стели. Ворожнеча між католиками дуже загострилась. Треба було тільки незначної зачіпки, щоб схопилася люта боротьба. В той час в німецьких містах Гробех та Броумове протестанти збудували на колишніх церковних землях свої костели. Католицький єпископ запечатав їх. Міщани зірвали печатки. Справа дійшла аж до короля Фердинанда. Фердинанд вирішив справу на користь католиків. Це рішення й стало гаслом повстання протестантів проти католиків. Протестанти скликали свій з'їзд для обміркування справи й подання скарги цісареві на неправдиве його вирішення. Фердинанд II заборонив з'їзд. Не зважаючи на це, з'їзд зібрався й ухвалив домагаться негайного відновлення прав протестантів.

Повстання 23 квітня р. 1618 сто озброєних делега-
протестантів. тів з'їзду понесли вимоги на Градчани,
щоб подати їх намістникам короля. Намістники — великі чеські пани Ярослав з Мартиниць та Вільгельм Славата — одмовились задоволити вимоги делегації. Після короткої суперечки делегація викинула Вільгельма Славату та Ярослава з Мартиниць у вікно. На одне зібрання обрало нову владу-директорію з 30 осіб і розпорядилося скликати військо та зібрати податки на його утримання. Головою директорії став Вацлав-Вільгельм з Роупова, а на чолі війська — граф Турн.

Участь і провід в повстанню взяла переважно шляхта, що боролася тільки за свої політичні права; в широких народніх масах повстання популярності не мало, бо провідники повстання не дбали про задоволення потреб широких верств чеської людності.

Відношення Чехи звернулися за поміччу до Морави, сусідів. Шлезька та Австрії. Німецький Шлезьк поміч прислав, а чеська Морава, під впливом „братів“, особливо їхнього провідника Карла з Жеротіна, одмовилася. Дивлячись на Мораву, затримала поміч і Австрія. Швидко потім Фердинандове військо вскочило до Чехії, але мусило на якийсь час затриматися в Будейовицях. На поміч Фердинандові Іспанці вислали грошей і війська, а Польща — війська; Чехам же пообіцяв допомагати голова протестантської унії Фридрих Пфальцський, але в дійсності дав підмогу тільки Савойський воєвода Карло Емануїл, який хоча й був католиком, але ненавидів Габсбургів і прислав кілька тисяч війська під проводом Манфельда, що швидко заступив католицький Пільзень.

ВИКІДАННЯ ЦІСАРСЬКИХ НАМІСНИКІВ Р. 1618 (СТАРИЙ МАЛЮНОК)

Похід на Австрію. Весною р. 1619 помер Матвій. Обраний за цісаря Фердинанд пообіцяв підтвердити Чехам всі свободи, коли вони його визнають. Чехи з тим не погодилися. В літку р. 1619 Турн вступив на Мораву, яка привітала його по братськи й обрала собі директорію з 30 осіб. Далі Турн рушив на Австрію й обступив Віденсь. У Відню почалася внутрішня боротьба католиків з протестантами. В той же час і серед протестантів, що облягли Віденсь, також настав росклад. Протестантське військо складалося з добровольців, що військової справи не знали; не було навіть більш менш досвідчених старшин; озброєння не вистарчало. Через це все протестантське військо несло великі втрати в боях. Не було також ні одягу, ні харчів, ні грошей. Разом з тим почалися суперечки між провідником чеських протестантів Турном і німецькими — Ангальтом. Тим часом в Чехії Фердинандові прихильники зміцнili й підняли голову. В наслідок цього всього Турн покинув військо під Віднем, а сам подався в Чехію, щоб поліпшити справи.

Сойм Директорія не мала досить енергії на якісне обрання рішучі заходи, а також не мала й коштів короля. на утримання війська. В самій же Директорії не було єдності думки. В Липні зібралася генеральний чеський Сойм, до якого прибули й протестантські посланці з Австрії. Він ухвалив волю віри, узаконив військову конференцію чеських земель, обмежив королівські права на користь Сойму й ствердив наново, що королі Чехії можуть бути тільки вибрані Соймом. Врешті Сойм обрав королем чеських земель виставленого „Братерською Єднотою“ каль-

АНГАЛЬТ

вина Фридриха Пфальцького. До чеської конфедерації прилучилося й австрійське протестантство, а також угорський сойм.

ФРИДРИХ ПФАЛЬЦСЬКИЙ

Чеське військо під проводом Турна погромило прихильників Фердинанда й злучилося в Австрії з угорцями, але Угорці швидко повернули до дому, через що Й Турн мусів одступити в Чехію.

Становище Угорщини. Провідник угорських повстанців Бетлен скликав у Братіславі угорський сойм, який ухвалив спілку Угорщини з Чехією, але швидко після того Бетлен розпочав переговори з Фердинандом.

Боротьба, як бачимо, мала характер не національний, а релігійний: Німці й Мадяри-протестанти допомагали Чехам-протестантам.

Фердинандові підпомагачі. Після обрання Фридриха Пфальцського підпомагачі. справи Чехів погіршали. Савойський воєвода одклікав свої війська, бо не хотів помагати кальвинові. Перестав допомагати Чехам і Саський курфюрст, який також не годився з кальвінами. Протестантська унія не дала Фридрихові жадної підмоги ні грошима, ні військом. Тим часом Фердинанд за допомогою грошей, одержаних від Іспанії та від папи, скріпив своє військо, привабив до себе Саського провідника німецьких лютеран Івана Юрія, пообіцявши йому Лужиці, і остаточно спокусив угорського провідника Бетлена, пообіцявши йому Словаччину, Шлезьк та частину Чехії з підтвердженням на Уграх більшої волі віри, ніж давав чеський маєstat. Польський король Жигмунт допоміг Фердинандові нанести на підлеглих йому землях певну кількість козацького війська, яке, переходячи через Чехію, нагнало на протестантів великий страх своєю звитяж-

Розгром на Білій горі. Воївода найбільш енергійного Фердинанда Баварського Тіллі пройшов року 1620 через Австрію. Коли головні сили протестантів за допомогою козаків в Австрії було розбито, Тіллі залишив там частину загонів проти Угрів і вслід за відходящими протестантами вдерся до Чехії. Чеське військо під проводом князя Ангальта, значно слабше, стало одступати. В ньому почалася деморалізація.

Провід серед повстанців протестантів вела шляхта, яка не цікавилася тим, чого хочуть широкі народні маси. Вона обстоювала тільки свої права. Народ же, як і до повстання, залишався в попередній підлегlosti у панів. Серед самої шляхти не було єдності, бо кожен з видатніших панів хотів сам усім керувати, все повернути на свій смак. Кожен шляхтич, що мав свій загон у війську, керував ним не згідно розказів головного керовника військ, а так, як йому здавалося кращим. Провідники військ сперечалися між собою: з одного боку Чехи з Німцями-протестантами, а з другого Чехи-шляхтичі з Чехами міщанами. Суперечка за дрібний етікет не вгавала. Вояки Німці з погордою ставилися до вояків-Чехів, а вояки Чехи з панських загонів гордували вояками-добровольцями з народніх повстанських ватаг. Німецькі протестантські й кальвиницькі загони поводилися на чеській землі, як на ворожій не тільки по національності, а й по вірі. Все військо, не маючи постачання, грабувало населення без міри і чинило страшні погроми, особливо Жидів.

Разом з тим серед війська почалася внутрішня релігійна боротьба: гусити і протестанти змагалися з кальвинами, а також і між собою.

Все це привело до того, що широкі народні маси, особливо селяне, які могли дати найбільшу силу рухові, швидко одійшли від нього. Рух обмежився інтелігентськими шляхетськими колами. Широкі народні маси не мали за що його підpirati. За віру не могли, бо на чолі руху став кальвин, і кальвини почали тиснути скрізь гуситів. За національну державність? Так королем же обрано було Німця, і Німці захопили в свої руки майже весь провід справами. За волю? Але шляхта, що брала участь в повстанні, не давала жадної волі своїм „підданим“. Селяне, як були кріпаками, так і залишалися. Єдине, чим можна було зрушити селян до боротьби з Фердинандом, це оповіщенням скасування кріпацтва, але цього магічного слова, мовляв Деніс, ніхто не спромігся сказати. Відступаючі ж шляхетські війська робили такі насильства над населенням, що в кількох місцях схопилися великі селянські повстання, які вдарили по повстанцям із-за спини. Загони в 5—7 тисяч чоловік нападали на Чеські королівські й шляхетські відділи та винищували їх.

Цим скористувався цікарь Фердинанд і роспочав переговори з селянськими повстанцями, даючи їм всяki обіцянки.

Все це так зdemoralізувало шляхетське військо, що воно почало розбігаться й передаватися на бік цісаря або селян. До чого дійшла деморалізація, можна собі уявити з того факту, що один загін в 250 вояків здався селянській ватажі із 18 чоловіків.

При таких обставинах відступаючі війська докотилися до Праги. Один із провідників чеської шляхти (Шлік) радив потайки втікти до Баварії, але про-

ФРАНТИШОК ШЛІК

відник німецьких протестантських військ Гогенлоге спротивився тому. Він вимагав рішучого бою з Фердинандом. Король Фридрих покинув військо й перебрався до родини в Прагу. В таких несприятливих умовах 8 листопаду р. 1620 сталося бойовище на Білій Горі під Прагою. Протестантське військо було розбите. Прага могла ще захищатися, але король з прихильниками, стративши довір'я до здеморалізованого війська, вкупі з Ангальтом, Турном і іншими провідними Чехів утікли до Шлезьку. Прага і вся Чехія опинилися в Фердинандових руках.

Росправа за Фердинандова перемога на Білій Горі повстання. відновила Габсбургську централістичну монархію. Для порядкування чеськими землями Фердинанд призначив Карла Ліхтенштейна, який вчинив „суд“ над всіма захопленими учасниками повстання. У них усіх одібрали всі маєтки, багатьох закинули до вязниці, а 27 скарали на смерть, серед них і Вацлава з Будовець (ініціатора повстання). Землі й маєтки всіх учасників повстання ($\frac{3}{4}$ всієї чеської землі) конфіскували, опріч хиба земель тих, хто поспішив перейти на католицтво. Все конфісковане роздарили за безцінь та роздарували католикам. Ліхтенштейн своїми розпорядженнями цілком збив вартість чеських грошей, що вчинило велику шкоду всьому господарству Чехії.

Для католицького впливу на громадянство нова влада злучила університет з єзуїтською академією в одну вищу школу так, щоб ректором її завше був ректор єзуїтської колегії в Празі, якому передано було керування і всіма іншими справами освіти в Чехії

БІЛА ГОРА

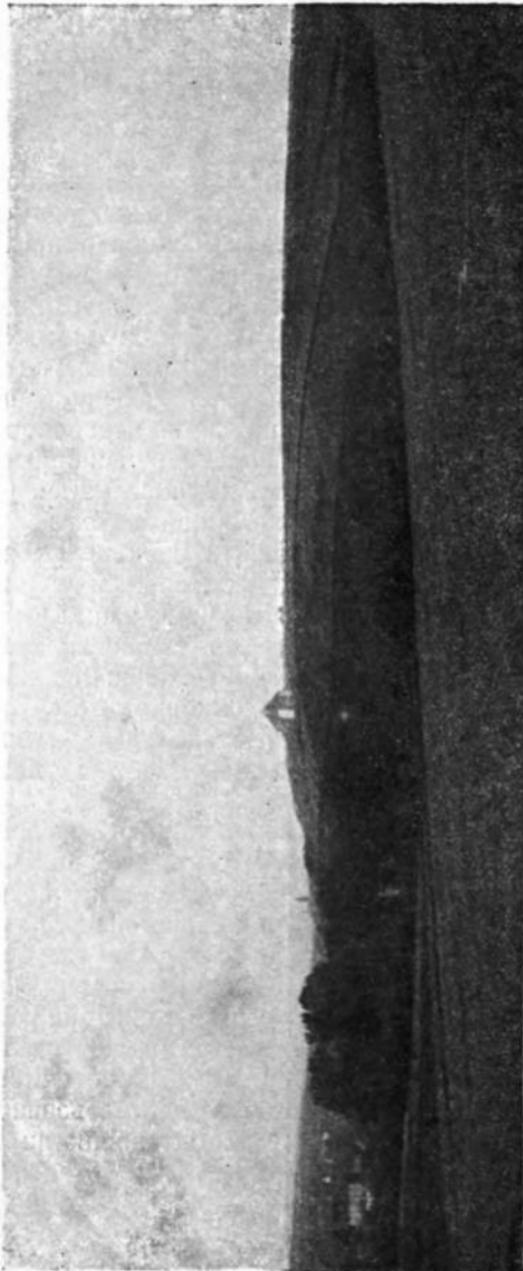

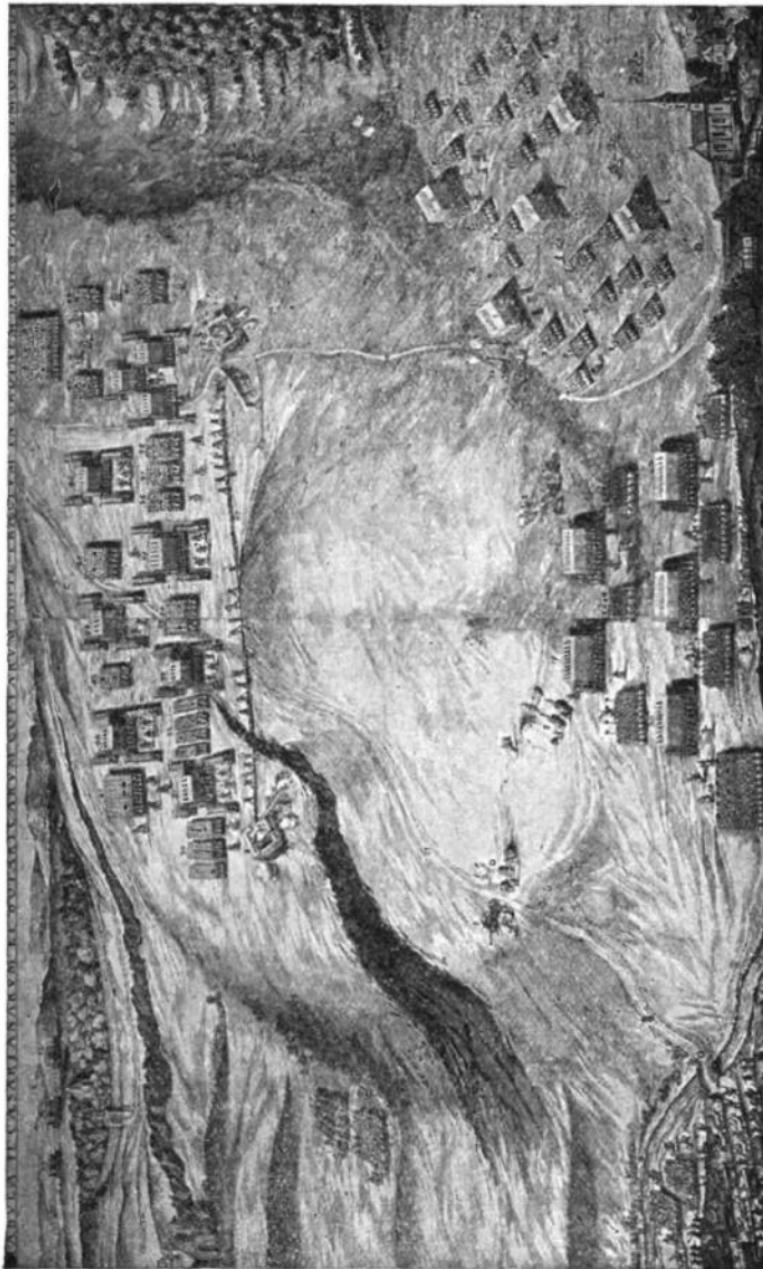
TABLA TITULATA PETAVIUS CONFECTA EX PICTURA PROSTRAVVS AP. PONTICVM IN AVIORA FACTVS DESCRIPTIVVS

DELINERATIONIS

Acie et pugna ad Pragam
Bohemie Metropolim factae.

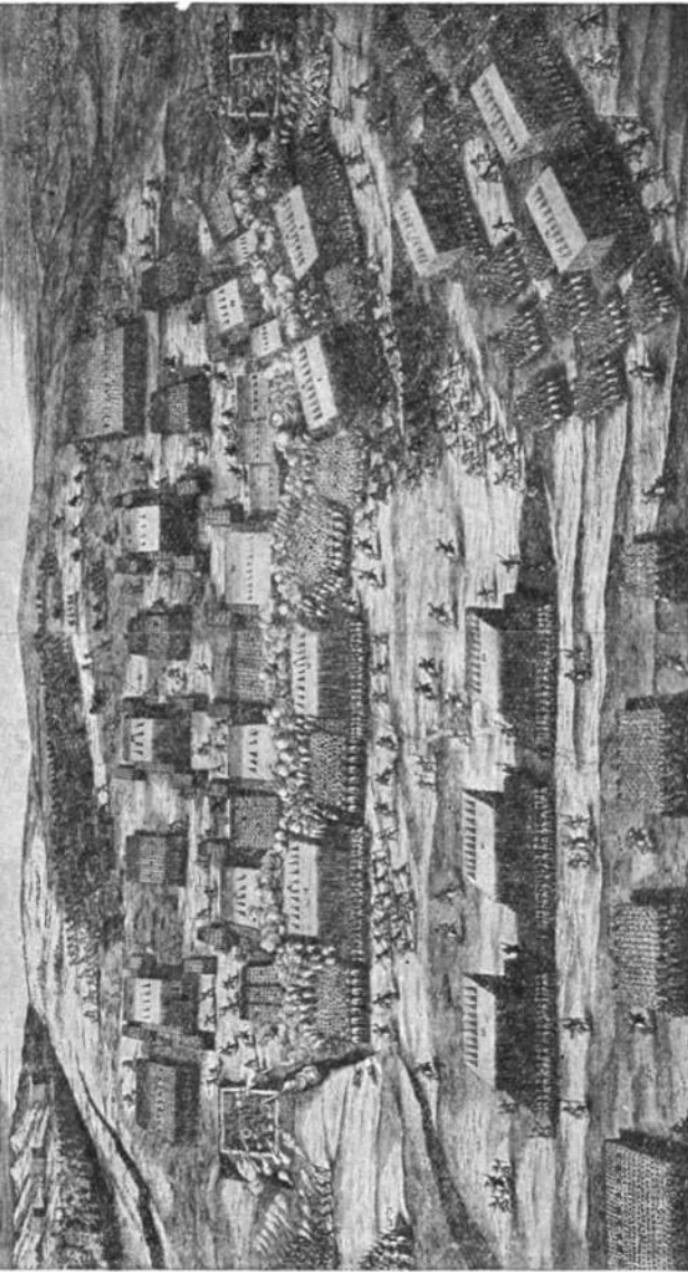

БІЛ НА БІЛІЙ ГОРІ (СТАРІЙ РИСУНОК)

БІЙ НА БІЛІЙ ГОРІ (СТАРІЙ РИСУНОК)

TABVLAT III INSTITVM PVNQX ET FLUCTUANTIS ACIEI ASPECTVM PROPONIT

БІЙ НА БІЛІЙ ГОРІ (СТАРІЙ РИСУНОК)

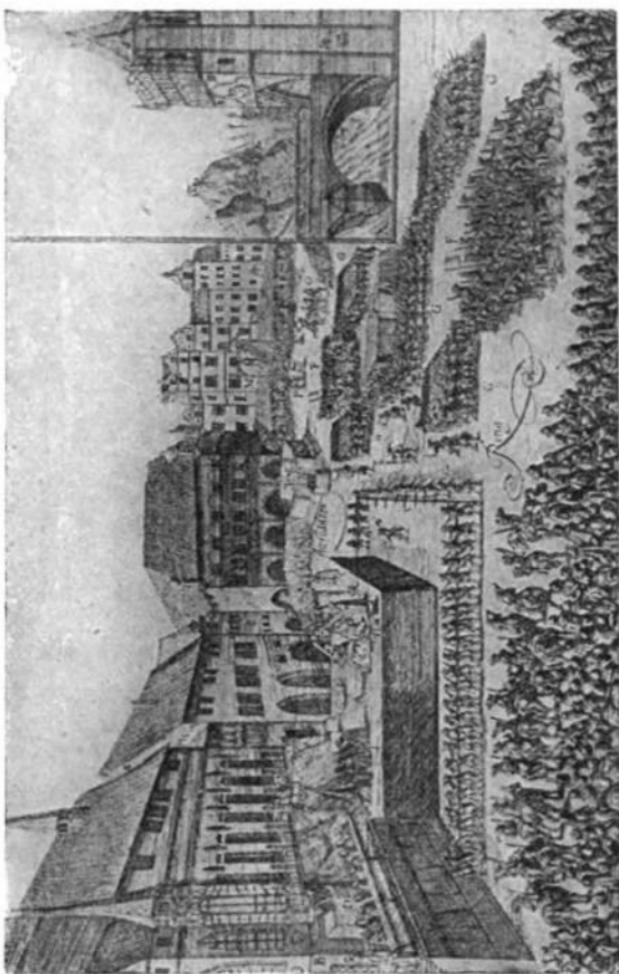
Р. 1624 з Чехії вигнали всіх провідників протестантів, а по селах і містах почали за допомогою військових екзекуцій примусово обертати населення на католицтво.

Р. 1627 всій некатолицькій шляхті й міщенам зовсім заборонено було перебувати в Чехії. Коло четвертої частини населення Чехії мусіло вийти на еміграцію. Маєтки, які залишилися після них, продано за безцінь католикам.

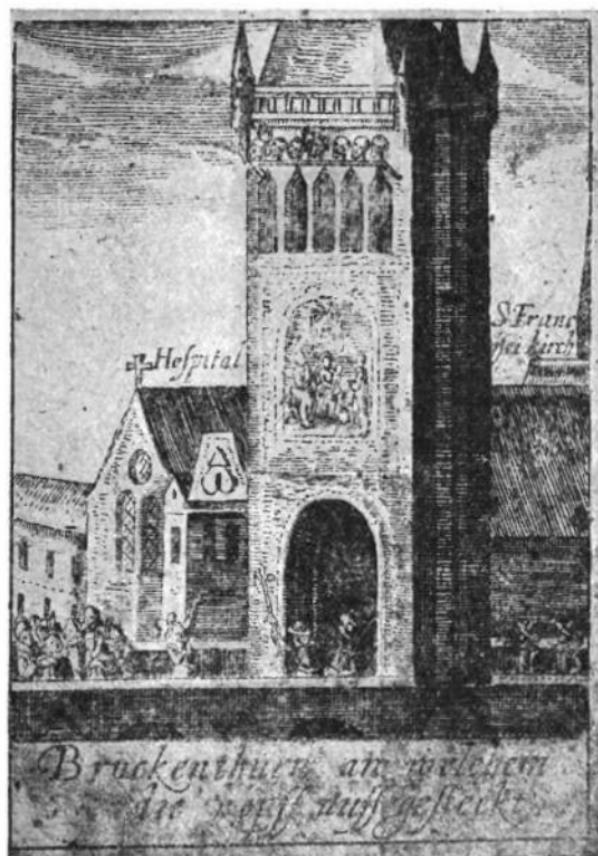
Еміграція. На еміграцію пішло багато люду, що раніше працював коло господарства. Через те чеське господарство занепало. Серед емігрантів опинився і відомий культурний діяч Іван Амос Коменський. Чеська еміграція знайшла собі притулок найбільше в Саську, потрохи в Польщі а також і на Словаччині.

Провідники повстанців, як Турн, вживали всіх засобів, щоб настренчити проти Габсбургів їхніх сусідів тішили еміграцію надією на поворот до батьківщини. Цю надію плекали й ті, що залишилися в Чехії та з примусу покатоличилися, але надії не справдjuвалися. Що далі Фердинандове панування зміцнювалося.

Продовження Року 1627 хоча й відновлено було Сойм, утисків. але право рівної участі в ньому дано тільки духовенству. Всі міщені мали в Соймі лише один голос. Чеське королівство оповіщене було здобутим силою меча, а тому спадщинним володінням Фердинанда. Всі урядовці мали присягати тільки королеві, а не народові. Волю віри визнано тільки католицям. Права громадянства король надавав, кому хотів, без згоди Сойму. Він полекшив

ПОКАРАННЯ ПОВСТАНЦІВ У ПРАЗІ (СТАРІЙ РИСУНОК)

ГОЛОВИ ПОКЛАРНИХ СМЕРТЮ ЧЕСЬКИХ ПАНІВ, ВИВІШЕНІ НА
МОСТОВІЙ ВЕЖІ (СТАРИЙ РИСУНОК)

чужинцям право купівлі землі й маєтків в Чехії та запровадив по установах поруч з чеською мовою мову німецьку, як урядову.

Однаке становище Чехії, як держави, не змінилося. Вона й надалі залишилася окремою від цісарства державою, звязаною лише тим, що спадщинно належала Габсбургам, які разом з тим були цісарями Римсько-Германськими.

Угорщина й інші землі. Угорщина, намовлена гр. Турном, вкупі з Шлезьком ще деякий час воювала з Фердинандом (р. р. 1621—1624), але врешті мусіла замиритися, здобувши від нього підтвердження волі віри.

На Угорщині, Шлезьку й Лужицях протестанти не були так покарані, як в Чехії. Втративши більшість прав, вони все ж таки могли існувати й змагатися за свої переконання.

Тридцятилітня війна. Повстанням Чехів роспочалася все-європейська боротьба протестантів з католиками. Хоча Чехів було розбито й присмиreno, але європейська боротьба довго ще не вщухала й здобула назву тридцятилітньої війни.

На захист протестантів стали Франція й Англія. Вони підняли проти цісаря Фердинанда також Голландію, Данію й Швецію. Для оборони католицтва став збирати військо Чех-католик Альбрехт Вальдштейн (Валенштейн), який під час вигнання з Чехії протестантів скупив у них всякими неправдами величезні маєтки. На свої кошти Вальдштейн найняв велике для того часу військо (50.000) і розбив Дан-

А. ВАЛЬДШТЕЙН

ців. Цісарь обдарував його за те воєводством Мекленбургським. Вальдштейнове військо, наняте в більшості з людей неморальних, поводилося з населенням як в чужих, так і в своїх краях, страшно люто. Тим воно обурило навіть католиків.

Вальдштейн, побиваючи протестантів, разом з тим виступив і проти того, щоб католикам повернати маєтки, захоплені в них під час гуситських війн (реституція). Це ще більше озлобило католиків на Вальдштейна. Вони стали на нього скаржиться цісареві. Цісарь звільнив Вальдштейна від керування військом. Ображений Вальдштейн розпочав переговори з провідниками чеської еміграції (гр. Турном) для спільнотої акції проти цісаря.

Через деякий час Саси вкупі з чеською еміграцією під проводом Турна розпочали успішний похід проти Фердинанда. Турн з своїми військами за допомогою селянських постанців захопив Прагу. З другого боку насунулися Шведи. В таких обставинах Фердинанд знов звернувся з проханням до Вальдштейна взяти в свої руки провід цісарським військом. Вальдштейн погодився і вигнав Сасів та Турна з Чехії, але під Люценом Шведи розбили Фердинандове військо. Вальдштейн відновив тоді переговори з Сасами та чеською еміграцією. Він погодився визнати в Чехії волю віри, коли протестанти оберуть його чеським королем. На тім списано було певну умову. Вальдштейнові генерали присягнули йти за ним, куди поведе. Франція вислала до нього посланця з визнанням його королем Чехії. Але в той час кілька старшин, переважно ірландців, що залишилися вірними Фердинандові, змоглися й убили Вальдштейна та більших його при-

хильників. Після того провід над Вальдштейновим військом взяли Фердинандові прихильники. Величезні Вальдштейнові маєтки цісаръ конфіскував і спродав чужинцям та роздарував Ірландцям за вірність. Надії чеської еміграції на Вальдштейнову поміч не справдились.

На чолі цісарського війська став ціsarів син, який коронувався чеським королем під іменем Фердинанда III (1637—1657).

Війна з Шведами точилася далі. Шведські й цісарські війська раз за разом переходили то в один, то в другий бік по чеських землях і винищували їх в край.

По смерті угорського керовника Бетлена Угорщина під проводом князя кальвінія Юрія Ракочі деякий час також билася з цісарем, але врешті замирилася, закріпивши за собою волю вірі.

Вестфальський В літку р. 1648 Шведи захопили Прагу, *мир р. 1648.* але, не маючи змоги закріпиться в Чехії, підписали з цісарем мир у Вестфалії. Вестфальський мир ствердив фактичне становище, в якому в той час перебували католики й протестанти. В німецьких князівствах, де в той час гору мали протестанти, він ствердив здобуті протестантами вольності, а для Чехії, яка після Білогорської поразки опинилася в руках католиків, він ствердив панування католиків і весь лад, заведений Фердинандом III.

Не зважаючи на те, що серед шведського війська багато було Чехів, їм не пощастило вимолити собі навіть амнестії й права повороту на батьківщину. В р. р. 1649—50 шведські війська залишили Чехію й по всіх костелах Чехії залунало гордовите Te Deum католиць-

кої перемоги. Земля чеська лежала розграбованою, знівченою, знищеною, спустошеною, а значна частина її населення блукала безпритульно на чужині. Третина землі цілком лежала пустырем, а населення зменшилось на половину. Зміцнення католицтва погіршило й дальніше життя Чехів. Гусити, лютерани й інші протестанти мусіли й надалі тікати з краю.

**Змагання Еміграція зростала. Провідники її не ки-
сміграції. дали надії вернутися переможцями до рід-
ного краю.**

Дбаючи про національне виховання еміграції, відомий педагог, Словак з Морави Іван Амос Коменський заснував у князівстві Юрія Ракочі в м. Блатнім Потоці (на південь від Кошиць) зразкову школу. Поруч з тим він намовив Ракочі, Францію та Англію проти цісаря. Однак війна з Польщею, яка мала бути початком війни з цісарем, скінчилася для Коменського й Ракочі нещастливо. Ракочі загинув у бійці (р. 1656), Поляки захопили його князівство, розігнали й покарали „братьську єдноту“, спаливши головне місце їхнього осідку — Лешно. Коменський мусів тікати до Голяндії, де й помер р. 1670. Гр. Турн помер раніш (1641) в Пернові на Лівонщині. Так розвіялися марно надії провідників великого чеського руху.

Угорські повстання. Року 1657 цісарем став Фердинандів син Леопольд I. Нащадки Юрія Ракочі на Угорщині змовилися з провідниками Хорватів, письменниками Зрінським та Франкопаном, які, хоча й були католиками, але стреміли до національного визволення рідного краю, й за допомогою деяких шти-

I. КОМЕНСЬКИЙ

рійських магнатів приготували повстання проти Леопольда I. Однак, Леопольд I завчасу про те довідався, захопив де кого із змовців і скарав, після чого скасував на Угорщині волю віри й призначив для управління нею свого губернатора в Братіславі.

Цісарські утиси довели до того, що через деякий час на Угорщині схопилося нове повстання, яке поволі збільшилося. Провідник його Текелій звернувся

за допомогою до Турків. Турки вислали їому своє військо, яке р. 1683 оточило Відень. Однак на поміч цісарському військові прибув польський король Іван Собеський, який розбив Турків. Після того цісарь по-громив угорських повстанців і р. 1687 Угорський Сойм у Братіславі змушений був признати, що Угорщина силою меча перейшла у спадщине володіння Габсбургського роду, через що позбулася своїх вольностей.

*Повстання Р. 1701 Леопольд розпочав боротьбу
Підкарпатської з Францією за іспанську спадщину.
України. Боротьба точилася 14 літ. Противники цісаря старалися використати*
її для свого визволення.

Р. 1701 нащадок Юрія Ракочі та Петра Зрінського Франтішек Ракочі вкупі з спадщинним жупаном ужським, графом Миколою Берчені, підняв повстання на Підкарпатській Україні, і за допомогою Франції та Польщі поширив його р. 1703 на всю Словаччину та Семиградщину, після чого оповістив все це самостійною державою. Однак р. 1708 цісарські війська розбили Ракочі під Тренчином. Він мусів утікати через Польщу до Франції, а його прихильники підписали з цісарем мир, по якому той обіцяв їм волю віри і поворот деяких вольностей.

*Прагматична Цісарь Карло VI провадив великі війни
санкція з Турками. Боротьба за іспанську спад-
Карла VI. щину та війни з Турками вимагали ве-
ліких коштів. Цісарь намагався здо-
бути їх способом контрибуції з чеських земель, чим
дуже виснажував чеське господарство.*

Карло VI не мав сина, а тому видав р. 1713 прагматичну санкцію, якою заповів, щоб всі землі, які належать родові Габсбургів, переходили завше в спадщину до старшого в роді, коли не буде нащадків чоловіків, то до жінок. Цей закон признали й усі сусіди та Сойм.

*Внутрішній
побут
а) зміцнення
панства.*

Після Білогорського погрому зміцніло велике панство: воно перебрало до своїх рук силу маєтків дрібної протестантської шляхти, яка пішла на вигнання. 60% землі опинилися в руках магнатів як латифундії. Лише 10% залишилося в руках дрібної католицької шляхти. Міста були виснажені й зруйновані. Становище селян погіршало надзвичайно. Придворна шляхта взагалі дивилась на селянина як на раба, а на селянина-Чеха ще й як на злочинця єретика. Магнати безмірно зловживали своїм становищем: понсево-лювали й визискували селян, яких цілком обернули в кріпаків. Не витримуючи тих утисків, селянство охоче приставало до всяких повстань в надії на полекшення долі. Року 1620 в північній Чехії схопилося самостійне селянське повстання, направлене виключно проти панської сваволі. Хоча воно було приборкане, але король змушений був видати робочий патент, по якому заборонив панам користуватися працею кріпаків більше трьох днів на тиждень.

Опріч праці, пани накладали на селян великі контрибуції.

Зріст багацтва дав змогу панам будувати пишні замки (ренесанс, бароко) та заводити нові звичаї, роскоші. Цісарський двір став осередком великопанського життя. З часу, як цісарі більше перебували у Відні,

а ніж у Празі, Прага поволі втратила значіння столиці цісарства. Її місце засупив Віденъ. Чеська шляхта, пнувшись до двору, перебіралася до Відня та навіть у Празі намагалася запроваджувати віденські звичаї. Підтримуючи віру цісарського двору (католицьку) та його мову (німецьку), чеська шляхта цілком відрвалася від свого народу, від чеської культури.

Тим часом угорська шляхта робила як раз навпаки. Вона з протиленства до німецького Відня намагалася захиститися від нього розвитком свого власного культурно-національного життя.

б) зміцнення Королівська влада стала рішаючою. абсолютизму. Сойм розвязував тільки дрібні справи та накладав податки. Міщеві сойми зовсім не збиралися. Міщани мали в соймі своїх представників тільки від Праги.

З р. 1708 Чехію оповіщено було лише курфюрством Римсько-Германського цісарства. Всіма її справами керувала раніш призначена найвища канцелярія Королівства Чеського, яка з р. 1620 переведена була до Відня; на Мораві побіч гетьмана (гейтмана) поставлено було королівський трибунал для суду.

в) господарство. Цісарям потрібно було багато грошей на урядження свого двору, на війни, а також на утримання постійного війська, яке вони завели після 30-літньої війни. Тому, що далі, цісарі збільшували податки на Чехів. Три четвертини податків всього цісарства збиралося з Чехії.

Дбаючи про економичне забезпечення краю, цісарі видали охоронні закони для торгу в цісарстві. За Йо-

сипа I по ухвалі Сойму в Празі впорядковано було комерційну комісію, яка згодом обернулася в комерційну колегію. Вона впорядкувала справи мита й допомогла заложенню кількох виробництв, особливо текстильних. Але постійні війни так шкодили торгові, що він міг розвиватися лише поволі.

2) *германізація* Погром протестантів змусив вийти *й опір* її. з Чехії багатьох Німців-лютеран, але поруч з тим одкрив широко двері для католиків. Німецька католицька шляхта, скуповуючи конфісковані маєтки чеських емігрантів, осідалася там і заводила свої звичаї та культуру.

Поскільки чеська мова була мовою гуситської віри, а почасти й лютеранства в Чехії, то Чехи-католики, одхрещуючись від протестантства, разом з тим одрікалися й своєї рідної мови.

Це все врешті довело до того, що р. 1627 німецьку мову знов оповіщено було урядовою поруч з чеською.

Зріст німецьких впливів цісарського двору спричинився до того, що й у науці та в письменстві стала панувати мова німецька.

Найдужчий опір онімеччуванню ставила Словаччина. Через те, що Словаччина під угорським проводом майже завше мала більше волі віри, ніж Чехія й Морава, туди гікали всі видатніші провідники протестантства, а особливо „Братерської Єдності“ з Чехії й Морави. Там вони писали свої твори проти католицтва чеською мовою. Силу рідної мови для пропаганди швидко спостерегли єзуїти і стали й собі користуватися нею для поширення католицтва. Р. 1672 єзуїт Богуслав Бальбин написав навіть досить відомі твори в оборону словачської мови.

VI. ЧАСИ АБСОЛЮТИЗМУ Й ОСВІТНЬОГО РУХУ (XVIII).

Боротьба за спадщину. По смерті Карла VI р. 1740 на цісарство сіла його дочка Марія-Тереза. Баварський курфюрст Карло Альберт, нащадок дочки Фердинанда I, заявив свої права на цісарство, а прусський король Фридрих II захотів одібрати собі Шлезьк. З того розпочалася велика війна за австрійську спадщину. Карло-Альберт за допомогою Франції вскорі чив р. 1741 до Чехії, видав в день Білогорського бойовища маніфеста, в якому закликав Чехів визнати його королем Чехії, і обсадив Прагу. Частина шляхти чеської визнала його королем, а р. 1742 він оповіщений був у Франкфурті за цісаря. Тим часом Фридрих II захопив Оломоуц і значну частину земель по Лабі. Третя частина Чехії залишалася в руках цісарині Марії-Терези. Року 1743 Марія-Тереза вигнала Баварців з Чехії й коронувалася в Празі, але Фридрих II р. 1744 змусив її покинути Чехію й захопив Прагу, однак, за недостачею війська одступив назад і р. 1745 підписав з Марією-Терезою мир в Дрездені, по якому залишив собі Шлезьк.

Централізація й об'єднання Чехії з Австрією. Марія-Тереза перша зложила присягу про захист самостійності Чеського королівства. Р. 1749 вона видала декрета, яким скасувала окремі найвищі двірські канцелярії, чеську й австрійську, а запровадила єдиний для Австрії й Чехії 1. *direktorium in publicis et cameralibus* та 2. Единий Найвищий Суд. Правда, року 1762 замість *direktorium'a*

заведено Чесько-австрійську канцелярію, але вже, як один спільний орган для Чехії й Австрії, через що обидві держави зовні виглядали вже, як одна чесько-австрійська держава.

Австрійська монархія. Хоча держава й надалі залишалася феодативним звязком Чехії, Угорщини,

Австрії й інших земель, але верховна влада стала єдиною, централістичною, і вся держава стала називатися новим іменем „Австрійської монархії“.

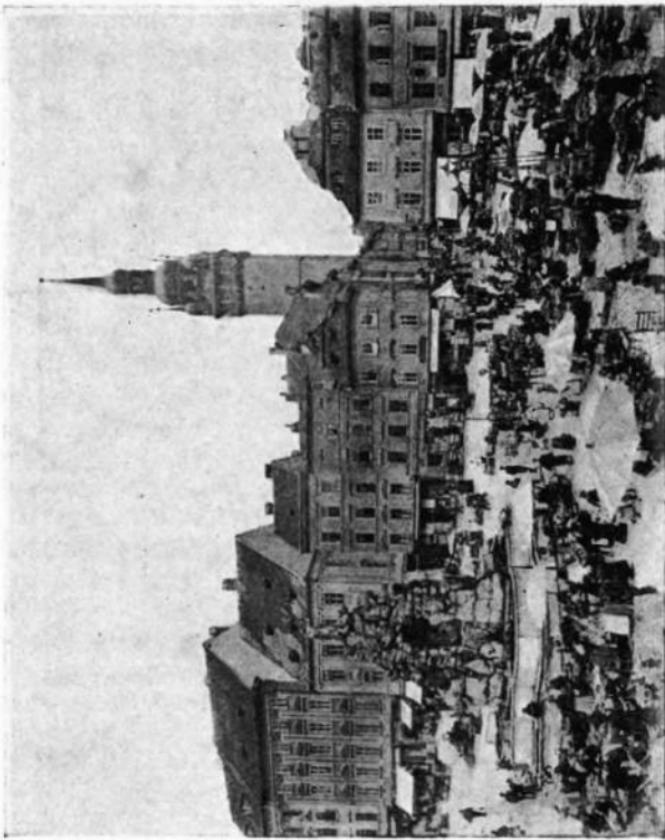
Р. 1763 скасовано вищі органи попереднього самостійного й окремого управління в Чехії, а землі чеські розбито на губернії, куди призначено цісарських губернаторів. Державна політика направлена була на германізацію всіх земель імперії.

З року 1753 почалася робота по об'єднанню усіх законів по всій монархії. Р. 1811 видано для Австрії й Чехії спільного загального гражданського законника, якого р. 1852 заведено було й на Угорщині. Той законник не одмінено й до сьогодня.

Розвиток господарства. У внутрішніх справах Марія-Тереза під впливом духу часу mrіяла навіть про визволення кріпаків, але скінчилася на тому, що лише після великого селянського повстання в Чехії р. 1775 вона видала новий робочий патент, яким трохи обмежила кріпацьку неволю.

Марія-Тереза допомагала розвиткові торгу й виробництва охоронним митом, закликанням чужих майстрів, виданням премій на кращі вироби, урядженням відповідних шкіл і т. п. Чимало виникло тоді нових

ГОЛОВНИЙ МАЙДАН В БРНІ

робітень, особливо текстильних, та розвинулась виробка скла й обробка заліза.

В звязку з розвитком науки фізіократів про те, що народне багатство походить од землі, розвинулося хліборобство, розведення картоплі, ріпі і т. п. Багато пасовиськ обернено в рілю. Р. 1769 заснувалася королівська господарська спілка в Празі та Брні.

З р. 1774 заведено було по всій монархії, в тім числі й по чеських землях, однакову вагу й міру. Монету спершу вживали стару. Кожна земля била своїми гроші. На монетах чеських р. 1780 на грудях австрійського орла відбивали чеського герба.

Освіта й германізація. Під впливом освітнього руху Марія-Тереза одібрала освітню справу з рук церковних і подбала про заведення нових світських шкіл, взявши утримання їх на державні кошти. Заведено було школи загальні (обецні) й вищі (главні). Університети одірано від езуїтів і зроблено школами світських наук.

Наука в вищих школах, гімназіях і університетах провадилася по німецьки. Дух централізації й однomanітності стремів до того, щоб і мова скрізь була одна.

По урядах та школах вживалася тільки німецька мова. Громадське й державне життя Чехії зовні стало зовсім німецьким.

Однак законами чеська мова не заборонялась. Навпаки, р. 1763 Марія-Тереза видала наказа, щоб за нехаяну чеську мову шанували в школах. Цісарські рескрипти про скликання чеських соймів писалися по старому звичаю чеською мовою. Історії чеській навчали по середніх школах, лише по німецьки.

Воля віри. Марія-Тереза, хоча й була католичкою, але вже не дозволяла католикам скривджувати іншої віри; вона заборонила оповіщати папські булли без дозволу державної влади, скасувала чимало католицьких свят, обмежила церковні маєтності і т. і., а для Українців-уніятів на Підкарпаттю заснувала в Пржешові греко-католицьке єпископство.

Цісар Йосип (р. р. 1780—1790) під впливом просвітнього руху скасував протиреформаційну комісію й видав р. 1781 наказа про волю віри, через що спинився вихід Чехів-протестантів на еміграцію. Йосип скасував також монастири, що непровадили жадної доброчинної або освітньої справи.

Місцеве життя. Поруч з тим Йосип в значній мірі полекшив становище селян, обмеживши кріпацтво. Для міського самоуправління заведено було магістрати, які складалися з радних, выбраних міщенами на все життя. Значіння соймів однак занепало. Багато їхніх справ передано було губерніяльним урядам.

Леопольдові полегкості. Цісар Леопольд (1790—92) під впливом французької революції визнав право соймів і прислухався навіть думок про заведення конституції. Демократія зажадала допущення в сойм і міщан і селян. Угри оповістили, що законодавче право в них має належати не тільки королеві, а соймові. Чехи жадали нового закону про державне управління на підставі умови короля з народом і захисту чеської мови. Однаке лютості французької революції так налякали Леопольда, що він скасував лише деякі обмеження, заведені за Йосипа й дозволив закласти при Празькому

університеті катедру чеської мови; коронувався в Чехії, як король, але на більше не спромігся.

Війни з Францією В часи ціарювання Франтішка II (1793 — 1835) відбулися в Європі величезні війни з революційною Францією, а особливо з імператором Наполеоном I.

Наполеон I розбив Франтішка I, одібрав від нього чимало землі й змусив його визнати протекторат Франції. Римсько-Германське ціарство зникло. Франтішок I залишився ціарем тільки австрійським, але в склад австрійської імперії входили й Чехія та Угорщина, як звичайні частини держави.

Війни з Наполеоном зміцнили реакцію й збільшили абсолютизм та централізацію. Права Чехії, як держави, майже зовсім було занедбано. Відомий провідник реакційної політики в Австрії граф Меттерніх збільшив централістичний поліційний догляд за всім, що робилося в імперії, й намагався задавити все, що тільки мріяло про волю. Великої сили набралося поліційне міністерство в Відні, яке взяло під догляд цензуру і всі прояви державно-громадського життя.

Денаціоналізація верхів. Часи освітнього абсолютизму так змінили австрійський (німецький) централізм, що він зовсім перестав зважати на права окремих народів Австрії. Коронування Франтішкового спадкоємця Фердинанда королем Чехії й Угорщини було останньою ознакою пошани прав чеської держави.

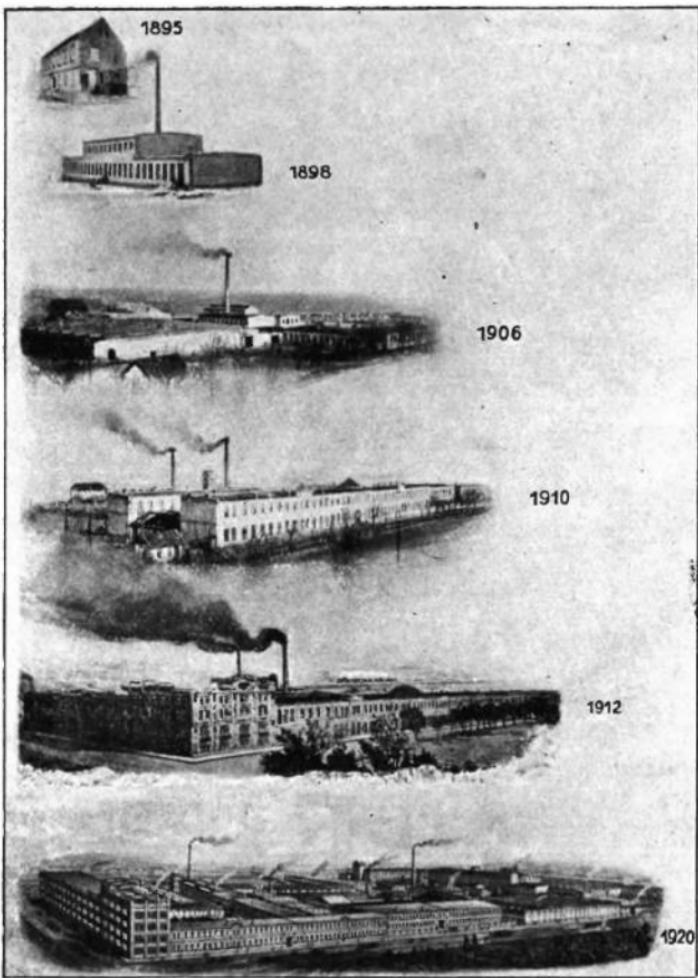
Централістичні утиски довели до того, що чеське панство, щоб не опинитися в тяжких умовах життя,

стало цуратися прав чеського народу, покидати його звичай її мову, вживати мови лише німецької. Значна частина шляхти, аби оправдати свою дезерцію від боротьби за національні права, навіть не називала себе ні Чехами, ні Німцями, а „просто богемцями“, плекаючи в собі патріотизм не національний, а територіальний. При чеській мові залишилися самі селянє та середнє міщанство. Панською ж мовою стала мова німецька.

Національне відродження. Політичне пригноблення змусило Чехів зміцнювати свою силу в освіті та господарстві. Вживалися заходи до розвитку свого промислу (текстильного, мануфактурного, шклярського, залізообробничого та цукроварного), в Болеславщині та Літомержицях. Поруч з промислом розвивалося хліборобство, будувались залізниці (з р. 1836 до Брна; 1845 з Оломоуця до Праги) і впорядкувалося пароплавство по Лабі, Влтаві й Дунаю.

б) Освіта. Особливу увагу звернули Чехи на освіту. Вони впорядкували кілька реальних, промислових та торгових шкіл, а р. 1806 заснували по французькому зразку празький політехнікум, а Оломоуцький ліцей перетворили в університет. Правда, навчання в школах провадилося по німецьки, але Чехи почали вже свідому боротьбу за рідну мову.

в) Романтизм. Французька революція та німецький романтизм розбудили в освічених Чехах стремління до волі й замінування старовиною. Спершу латинською та німецькою мовами (Добнер,

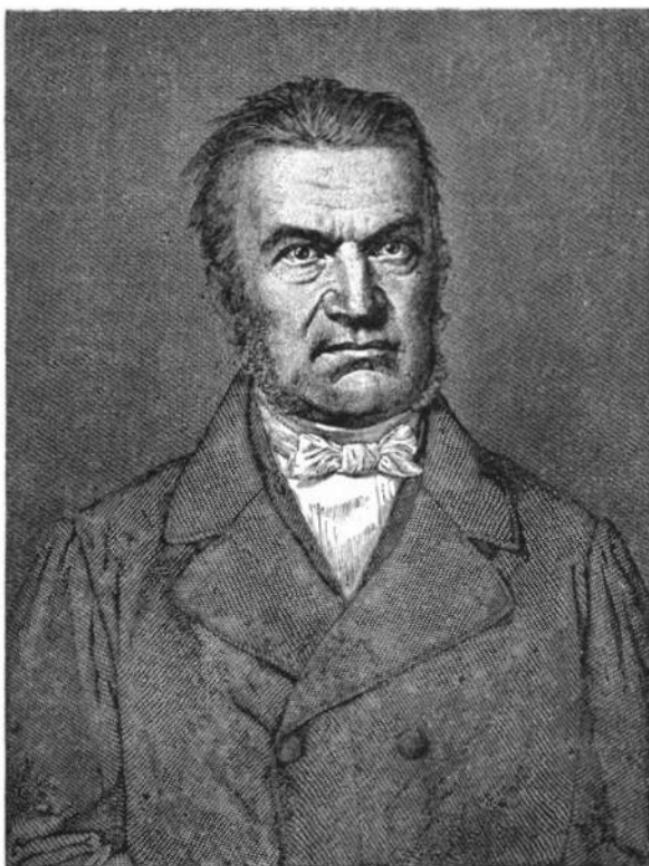
РОЗВИТОК ЧЕСЬКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ

I. КОЛЛАР

Добровський), а далі вже й чеською (Юнгман) ширили вони думки про необхідність боротьби за свою мову, підроблювали навіть де які стародавні рукописи, аби розбудити в широких масах любов до рідної старовини, на якій виростає почуття національних гордощів і стремління до захисту своєї волі.

Коллар та Шафарик. Словянський романтизм особливо поширився на Словаччині, звідки вийшли видатніші провідники його Коллар та Шафарик. Коллар написав чимало про словянську спільність та видатний романтичний твір „Дочка слави“, а Шафарик про „Словянську старовину“. „Дочка слави“ й „Словянська старовина“ стали тими творами, які

ПАВЛО ЙОСИП ШАФАРИК

ПАМЯТНИК НА МОГИЛІ П. Й. ШАФАРИКА НА ВИШЕГРАДСЬКОМУ ЦВИНТАРІ

запалили в серцях словацьких і чеських читачів невгласимий вогонь любові до рідного краю й бажання боротися за його визволення.

д) *Словаччина* Причиною швидчого розвитку слов'янської *Бернолак*. руху на Словаччині було те, що на Словаччині здавна існувало більше волі для протестантів, через що протестантський німецький університет в Братіславі був для Словаччини й Чехії осередком всесвітнього визвольного руху. До того ж р. 1803 в протестантськім ліцеї існували вже катедри чеської мови й літератури.

Поступова Словацька молодь в Братіславі спершу вживала для письма мову чеську. Але в р. р. 1787—90 священик Бернолак став доводити, що Словаки мусять вживати для письма своєї рідної народної словацької мови.

НАЦІОНАЛЬНИЙ МУЗЕЙ І ПАМЯТНИК ВАЦЛАВА В ПРАЗІ

Писанням по-словацьки визначився також поет Іван Голій, але більшість Словаків вживали для письма мову чеську.

e) *Культурні здобутки.* Поволі Чехи добилися того, що з року 1816 по гімназіях було дозволено вчити чеську мову, в Оломоуцькому університеті заведено катедру чеської мови, а урядовцям і священикам в Чехії наказано знати чеську мову. В Ставов-

ФР. ПАЛАЦЬКИЙ

ському театрі в Празі виставляли п'єси чеською мовою. Р. 1810 — засновано Празьку консерваторію, а р. 1818 — чеський національний музей в Празі, згодом же і в Брні.

ж) Палацький. Особливо подбав про культурний розвиток Чехів Палацький, який виховався в Братіславі. Він поклав нерушимі підвалини

чеського національного відродження. Від поезії Палацький перейшов до історії, в якій підкреслив героїчний образ чеського народу, особливо в часи гуситські, коли Чехи боролися не лише за свої національні, а й за вселюдські вольності. Палацький вимагав, щоб кожен Чех був не тільки Чехом, а й культурною людиною. Дбаючи про культурний розвиток, Палацький став видавати з р. 1827 часопис чеською мовою, а р. 1830 заснував для підтримання чеських шкіл товариство „Чеська Матиця“. Oprіч того, Палацький склав наукового чеського словника. Проте в політичних змаганнях Палацький далеко не йшов. Він був переконаним монархістом-конституціоналістом і щиро обстоював австрійську монархію. В своєму творі „Ідея австрійської держави“ р. 1865 він писав: „як би австрійської держави здавна не було, то мусіли би в інтересі Європи та гуманності самі спричинитися як найшвидче до її створення.“ Палацький домагався лише, щоб австрійська держава стала федералістичною, аби таким способом народи її могли захищати себе від германізму. Однаке, пізніше він заявляв: „були ми до Австрії, будемо й після Австрії“. Бувши австрофілом в державному розумінні, Палацький в національних справах стояв проте на ґрунті різкого самовизначення і виступав проти всього, що так чи інакше загрожувало національному існуванню Чехів. Через те він поборював думку де-яких словянофілів про захист від поніменення перехопленням руської культури. „Коли б ми, — писав він, мусіли перестати бути Чехами, то однаково ким би ми стали: Німцями, Волохами, Мадярами чи Руськими.“

з) Відродження Культурний розвиток Чехів поволі зміцнив їхню політичну думку. Майстерові писання про „Жижку“ та Гартманові „Чеські елегії“, писані хоча й по німецьки, але в чеському дусі, поклали початок чеському демократичному політичному рухові, який став домагатися рівного права для всіх громадян, законодавчого сойму, загального виборчого права, волі слова, друку, зібрань і т. и.

З цієї пори серед чеського народу починає рости нова сила, сила політична, яка складається не з історичної шляхти, панів і високого духовенства, як було до цієї пори, а з міщанства й селян, що залишилися єдиними репрезентантами чеського народу після того, як панство чеське понімечилось. Провід серед неї веде молоде чеське студентство, яке проф. Масарик справедливо називає апостолом національного відродження.

і) Гавлічек і Штур. На чолі нового політичного руху в Чехії з р. 1845 стає редактор „Празьких Новин“

Карло Гавлічек, який хоча також був ще монархістом-конституціоналістом, але значно радикальнішим за Палацького. „Коли хочемо бути вільними, як народ, — писав Гавлічек, — то мусимо наперед народність мати“. Через те він всіх зусиль прикладав до того, щоб селянсько-міщансько-робітничу національно-етнографічну чеську масу перетворити культурно, політично й економічно в самостійний народ.

Він, як багато інших чеських діячів навіть пізнішого часу, стояв на тому, що сама політична самостійність не вдергить і не врятує жадного народу; народ мусить держать і захищать самостійність. Врятувати ж народ

К. ГАВЛІЧЕК

може тільки вихованість та досвідченість. Політична самостійність є лише засобом правдивого народного життя. Коли народ житиме, як народ, то самостійність прийде йому раніш чи пізніш. Коли ж він перестане жити національним, народнім життям, то позбудеться всякої самостійності.

Під проводом Гавлічка згуртувалися молоді й радикальніші політичні сили, які поклали початок партії молодо-чехів, в протиєнство від старо-чеської партії Палацького.

На Словаччині провідником демократичного політич-

РІДНА ХАТА ГАВЛІЧКА В БОРОВІ

ГУЦУЛЬСЬКА ЦЕРКВА В ЖАЛІЦІ НА ПІДКАРПАТТЮ

ного руху став проф. Штур, який подбав також про розвиток письменницької мови Словаків. Штур стримів до того, щоб об'єднати Словаків протестантів і католиків для спільної боротьби з мадярськими утисками.

k) відродження Освітньо-визвольна хвиля докотилася і до Підкарпатської України. Тогочасний Мукачівський єпископ Андрій Бочинський старався про заведення та розмноження шкіл серед українського (русинського) населення рідною, як то робилося в сусідній Галичині, мовою.

л) відродження На Угорщині під впливом освітнього на Угорщині. руху засновано р. 1802 народній музей, а р. 1825 угорський сойм у Братиславі ухвалив, аби замість латини урядовою мовою вживати мадярську. В політичній роботі Мадяри по-ділилися на два табори, які хоча й однаково стреміли до створення самостійної Угорщини, але ріжними шляхами: 1. консерватори — в дусі абсолютизму, а 2. ліберали — в дусі конституціоналізму. Провідником лібералів став адвокат і журналіст Кошут.

VII. РЕВОЛЮЦІЯ Р. 1848.

Політичний стан чеського громадянства. Р. 1848 по всій Європі прокотилася революція. Чеський народ не встиг політично до неї підготовитися. Во-на заскочила його в добі зібрання й виховування культурних сил та первісного зародку модерної політичної думки. Понімечене чеське панство йшло за думкою цісарського двору та німецької аристократії й зовсім не мало свого чеського політичного світогляду. Чеська нація в той час складалася з селянства, робітництва й невеликої купки інтелігенції. Селянство було майже цілком темним, робітництво ледве бралося за освіту, а інтелігенція розривалася на всі боки, витворюючи нові засади для чеського політичного світогляду.

Чеські вимоги й їх незадоволення. Однак загальне становище в ціарстві змусило шляхту погодиться з тим, що абсолютизм мусить впасти. Під натиском національної інтелігенції чеська шляхта стала згоджуватися на допущення в сойм представників міщан і селянства. Під впливом чеського демократичного руху сойм чеський р. 1845 зажадав, щоб влада стала відповідальною перед соймом на основі певних умов між ціарем і народом, та щоб бюджет складався соймом. Особлива комісія списала всі ждання сойму про задоволення прав і потреб чеського народу й р. 1847 подала королеві. Однак ціарь їх не задовольнив.

Сойм, складений з консервативних великопанських послів, не дуже настоював на потребі задоволення. Але демократична партія, яка складалася переважно з молоді (студентства, учительства та журналістів) по за соймом ставила все гостріше свої вимоги.

Петиція. Французька революція р. 1848 підняла дух і в Чехії та на Угорщині. Празьке міщанство зробило 11 березня самочинне зібрання й склало петицію до короля з вимогою єдиного сойму і єдиного уряду для всіх земель Чеського королівства (Чехія, Морава, Словаччина, Лужиці, Шлезьк); рівноправності чеської мови з німецькою, скасування підданства селян поміщикам і вільного урядовання та інш.

Революція. 13-го березня розпочалася революція в Відні. Уличні бої змусили ціара усунути провідника реакції Метерніха й дозволити волю слова та друку, озброєння студентства й дати обіцянку

скликати зібрання зо всіх ціарських земель для утворення конституційної влади.

Угорський Сойм склав для Угорщини окреме самостійне міністерство, в тім числі й фінансів та війни, тільки закордонні справи було визнано спільними для земель всього ціарства.

Чехи також обрали окреме міністерство, відповідальне перед соймом. 25 грудня вони видали вже конституційний статут (перший в ціарстві), по якому мали бути дві законодавчих палати: вища (шляхта) і нижча (решта населення).

Всенімецькі Установчі Збори. Розвиток революції в Відні змусив ціаря втікти з Відня. Революціонери зажадали скликання установчих зборів. Провід в революції вело молоде німецьке покоління, виховане на ідеях німецького романтизму й націоналізму. Воно вимагало об'єднання всіх німецьких земель в одну державу. З тих причин німецькі революціонери в Австрії швидко змовилися з німецькими революціонерами по інших землях і оповістили необхідність скликання єдиних установчих зборів для всіх німецьких земель. Такі всенімецькі установчі збори зібралися в Франкфурті. Чехам радили послати своїх делегатів як до австрійських установчих зборів, так і до всенімецьких.

Установчий Чеський Сойм. Тим часом надійшло ціарське рішення в справі єдиного Сойму для всіх чеських земель і окремого міністерства. Ціарськ одклав задоволення цих бажань до Всеавстрійських Установчих Зборів, але дозволив скласти 1. тимчасовий місцевий уряд для Чехії, 2. Уста-

новчий Сойм із сойму попереднього, доповненого делегатами від міст і селянства, та З. оповістив рівноправство мов і обовязковість знання їх для урядовців. Губернатором Чехії цісаръ призначив прихильного до Чехів гр. Л. Туна.

Для переведення організації Установчого Сойму скла-лася Народня Управа із відомих політичних провідни-ків Чехії, частиною обраних, частиною призначених Ту-ном. Провід в Народній Управі взяли Палацький, Рігер, Браунер та інші.

Чеські політичні ідеали. Через те, що чеська шляхта була понімеченою, а інші верстви чеського народу ледве приступили до політичного життя, серед Чехів не було ясного політичного погляду на потребу й форму державного істнування Чехії. Під впливом понімечення, а також того, що Чехія навколо оточена була Німцями, майже ніхто не мріяв про повну самостійність чеської держави, ніхто з Чехів навіть не вірив в можливість такого самостійного істнування. Майже всі Чехи визнавали потребу й неминучість спілки Чехії з Австрією і лише добивалися забезпечення певних прав для співдержавництва з Австрією.

Склікання всенімецьких установчих зборів у Франкфурті загрожувало Чехам утворенням всенімецької держави, в якій би чеський голос не мав жадного значення. Чехам потрібно було, щоб Австрія й надалі залишалася окремою від інших німецьких земель державою, бо лише при таких умовах Чехи вкупі з іншими ненімецькими народами Австрії, а особливо Словянами серед яких вели би провід, мали би змогу направляти державне життя Австрії на захист своїх інтересів. З тих

причин Чехи одмовились їхати на Франкфуртські Установчі Збори й заявили, що вони стоять за окремішність Австрії від інших німецьких земель і за спілку Чехії з Австрією, бо вірять, що тільки Австрія забезпечить рівноправність народів.

Зовсім на інший ґрунт стала Угорщина. Її політичні провідники, як консерватори, так і ліберали, зразу стали на ґрунт цілковитої самостійності і лише шукали способу, як це найлекше зробить.

Чехи, не допускаючи можливості свого самостійного існування, визнавали, що відділення Угорщини від Австрії пошкодить Чехам, бо кине їх на волю німецької більшості в Австрії, зменшить в Австрійській державі силу не-німецьких націй. Тому Чехи поставилися вороже до відділення Угорщини.

Стремління Словаччина, що входила в склад земель, *Словаччини*, підлеглих Угорщині, після відділення останньої від Австрії, зажадала й собі окремого від Угорщини Сойму, свого шкільництва, уряду та повороту словацькому народові землі, захопленої мадярськими магнатами. Угорська влада відповіла на те оповіщенням на Словаччині військових судів. Провідники словацького руху (Штур, Гурбан, Годжа та інші) мусіли тікати.

Словянський З'їзд. В противагу всенімецькому Франкфуртському Установчому Зібранню Чехи скликали в Празі Словянський З'їзд, який під проводом Палацького й Шафарика ухвалив постанову про необхідність перетворення Австрії в спілку рівноправних народів і видав маніфеста до народів Європи,

в якому обстоював природжені права народів на волю, рівноправність і самоопреділення та протестував проти утисків Словян в Прусії, Польщі, Угорщині й Туреччині.

В той час, як Чехи стояли за окремішність Австрії, Німці на чеських землях всіма силами підpirали Франкфуртські Установчі Збори з метою утворити одну велику всенімецьку державу. Тому вони вороже становилися до чеської політики і її змагань.

Використачня Чехії реакцією. Революційна влада в Відні марила про всенімецьку централізацію. Через те чехи не мали до неї симпатій. Негативне відношення Чехів до Франкфуртського Установчого Зібрання, скликаного провідниками революції, та до відділення Угорщини, цілком випало на користь Габсбургам, які також, хоч і з інших причин, не мирилися ні з Франкфуртським з'їздом ні з відділенням Угорщини.

Зважаючи на політичну непідготовленість чеських народних мас та понімечення шляхти, Габсбурги стали шукати способів використати чеське становище в своїх інтересах. Граф Тун скликав у Празі Тимчасову Верховну Раду з членів народніх представництв, яка мала вирішити всі справи Австрійської держави. Разом з тим він зробив заходи розпочати роботу новообраного чеського сойму.

Революційний виступ в Празі. Складання в Празі Тимчасової Верховної Ради стягло до Праги багато консервативних елементів зо всіх земель Австрії. Їхня контрреволюційність так обурила населення Праги, що воно, не бачивши добрих на-

слідків з праці словянського з'їзду, одвернулось від його політичної лінії, під проводом радикальної молоді й озброєного студентства, виступило 12 червня на оборону революції. Німці виступили проти реакції Габсбургів в оборону Франкфуртського Зібрання, а Чехи проти занадто великої лояльності словянського з'їзду до австрійської держави.

Словянський з'їзд розбігся. Але ціарська війська під проводом Віндішгреца по кількох днях вуличної бійки перемогли революціонерів.

Кари. Ціар не звернув уваги на те, що більшість Чехів вела політику лояльну до Австрії й скористувався своєю перемогою для того, щоб скасувати всі головніці вольності, які дано було Чехам за революції: Народну Управу й Новий Сойм розпустив, Статут Чеської Конституції скасував і оповістив у Празі стан облоги.

Всеавстрійський Сойм. В половині липня в Відні зібрався Всеавстрійський Установчий Сойм, більшість якого склали Словяне (Чехи, Поляки та Українці з Галичини). Німецькі революціонери стреміли до централізації держави й об'єднання з іншими німецькими землями; в те об'єднання вони втягали й Чехію, бо на чеських землях жило багато Німців. Угорщину ж вони з всенімецької держави виключили, бо там Німців майже не було. Словяне були проти того, а тому мимохіть опинилися в тaborі противреволюційному.

Установчий Сойм скасував остаточно кріпацтво і підданство селян панам, передав селянам землю, якою

вони користувалися раніш на правах підданства, скавував накладені на селян панами податки й повинності.

Революція Угорщина захопила під свою владу не на Угорщині. тільки Словаччину, а ще й Хорватію та землі сербські. Серби й Хорвати під проводом хорватського бана Єлачіча підняли повстання проти Угорщини. До них прилучилися й Словаки під проводом Гурбана, Штура й Годжі та деяких чеських військових старшин. Однак Мадяри побромили повстанців і багатьох покарали на смерть.

Угорський Сойм в той час вів подвійну гру: зверху він перемовляв з цісарським двором, не відрікаючись цісаря, а потайки підтримував своїх революціонерів, що добивалися цілковитого відлучення Угорщини. Бачивши те, цісарь допомагав словянським повстанцям проти Угорщини. Коли Угорці перемогли Словян і почали розправлятись з ними, цісарь призначив на Угорщину свого Надзвичайного Комісара Ламберга, дочучивши йому приборкати Угорців. Але, як тільки Комісар прибув на Угорщину, Угорці його вбили. Тоді цісарь призначив своїм намістником на Угорщині Єлачіча. Угорці за згодою сойму під проводом Кошута оповістили повстання проти цісаря й згуртували значне військо, яке розпочало боротьбу з Сербами, Хорватами, Румунами, Словаками і цісарським військом.

Нова революція Віденські революціонери, щоб не допустити цісаря до перемоги, розпочали нову революцію у Відні. у Відні. й не пускали більше військ на Угорщину. Військового міністра Латоура було вбито. Цісарь Фердинанд втік до Оло-

моуца в Чехію. Установчий Сойм, на жадання Чехів, перенісся до Кромержиць.

Кромержицький Сойм. В Кромержицях Чехи домагалися на Установчому Соймі встановлення федераційних відносин між усіма окремими державами Австрії; через те домагалися і окремих для кожної держави соймів. Однак вони опинилися в меншості й сойм ухвалив необхідність для всіх земель спільногого сойму, а окремим землям дав лише деякі місцеві права.

Франц-Йосип. Під натиском обставин р. 1848 цісар Фердинанд передав цісарювання 18 літньому синові Франтішкові Йосипові, який особливо стремів до зміцнення авторитету корони й об'єднання держави.

„Березневий Статут“. Франтішок Йосип швидко розпустив сойм „березневого статута“ про державні відносини, по якому всі землі, що були під рукою цісаря, мусіли складати одну державу. Старі права земель і соймів касувалися: все ставало „коронними землями“.

Князь Віндішгрец, погромивши віденських революціонерів, рушив на Угорщину. Коли цісарські війська під проводом Віндішгреца, а словянські під проводом Єлачіча підійшли до Пешту, Угорський Сойм перебрався в Дебречин. На початку р. 1849 Мадяри були розгромлені, але повстання на Угорщині не вщухло. Воно швидко розрослося так, що в квітні р. 1849 Угорці вигнали геть цісарські війська. Дебречинський сойм

оповістив скасування королівської влади й обрав диктатором Кошута. Тоді Франтішок-Йосип звернувся з проханням до московського царя Миколи I за підпомогою.

Перемога Микола I, як ворог всякого визволення, *reakції*. прислав Франтішкові-Йосипові допомогу, і Угорців було розбито. Кошут з провідниками повстання утік в Туреччину, а Угорське військо капітулювало. Захоплених повстанців покарано.

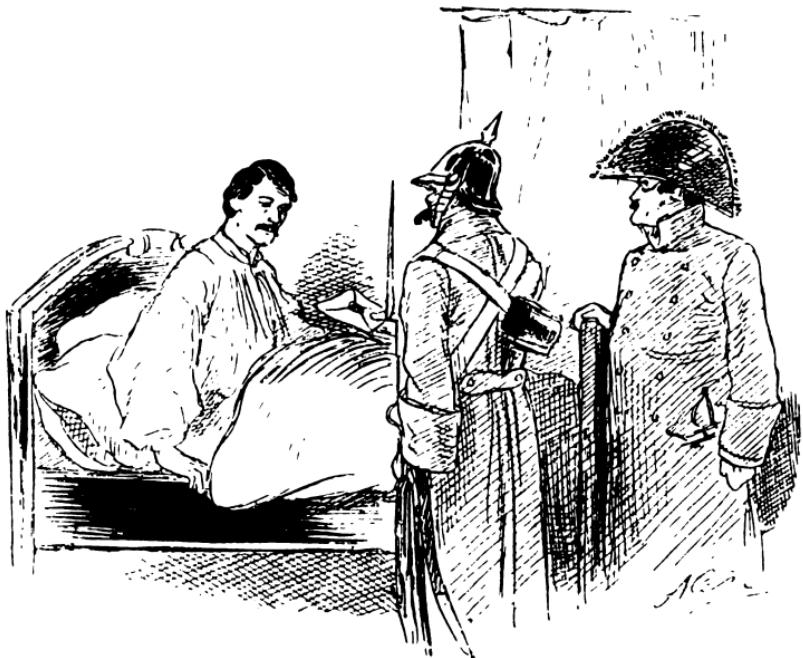
Услід за приборканням Угорщини роспався й Франкфуртський Сойм. Під впливом молодо-німецької партії той Сойм невеликою більшостю обрав був німецьким цісарем Пруського короля Фридриха-Вільгельма. Австрійські й Чеські посли з тим не погодилися й покинули сойм. Фридрих-Вільгельм, не бажаючи змагатися з Віденем, також одмовився від цісарства.

Робота Франкфуртського Сойму зійшла на нівець.

Уніфікація. Франтішок-Йосип подбав про об'єднання земель. По березневому статутові Угорщину, нарівні з Чехією, прилучили до австрійських земель і поділили на пять урядових округів. До Братиславського округу приділили велику частину Словаччини, а до Кошицького — Підкарпатську Україну.

Для всієї держави завели один спільний Сойм, з двома палатами: верхньою (панів) й нижньою (послів). Замісць двірської канцелярії й інших цісарських урядів заведено міністерства.

• Р. 1855 цісар підписав з папою конкордат, по якому дав католицькій церкві повну волю віри, але з тим, щоб єпископи присягнули на вірність ціса-

АРЕШТ ГАВЛІЧКА

реві. Протестанти, хоча й мали з р. 1851 волю віри, але на Угорщині автономія церкви була скасована.

Цензура. Реакція що далі міцніла. Для притуллення революційних думок заведено було цензуру всякого друку. В Празі після студентського заворушення р. 1849 оповістили виїмковий стан. Найбільшу

чеську газету конституційного напрямку, яку редактував К. Гавлічек, закрили. Коли ж Гавлічек почав випускати в Кутній Горі „Словака“, то його інтернували. Чеські політики мусіли замовкнути. Свобода друку зникла.

На Словаччині. На Словаччині було трохи лекше. За поміч Словаків проти Угорців словацького провідника Коллара закликали до Віденського університету, як радника по справах словацьких, і дозволили по деяких середніх школах викладати словацьку мову.

Коллар радив для письма вживати чеську мову, але словацька інтелігенція зверталася до мови народної.

Добрянський. На Підкарпатській Україні деякий час правив Русин Адольф Добрянський. Однаке він, бувши русофілом, не розвивав місцевої української мови, а насаджував московську.

*

VIII. БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНІСТЬ (XIX).

Імперська Рада Погіршення міжнародного і внутрішнього становища змусило Францішка-Йосипа скликати р. 1860 поширену імперську раду із вищих урядовців, шляхти й бюрократії всіх його земель для вирішення головних питань про внутрішній лад. Громадські чеські кола в тім зібранні жадної участі не брали. Зібрання, хоча й склалося переважно з представників консервативної політики, але мусіло визнати необхідність

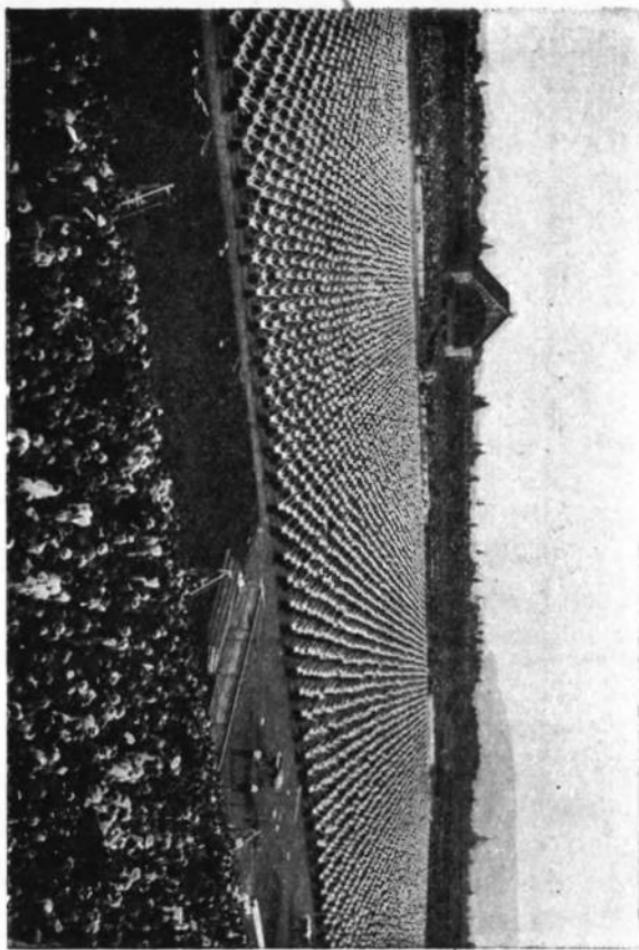

Др. МІРОСЛАВ ТИРШ

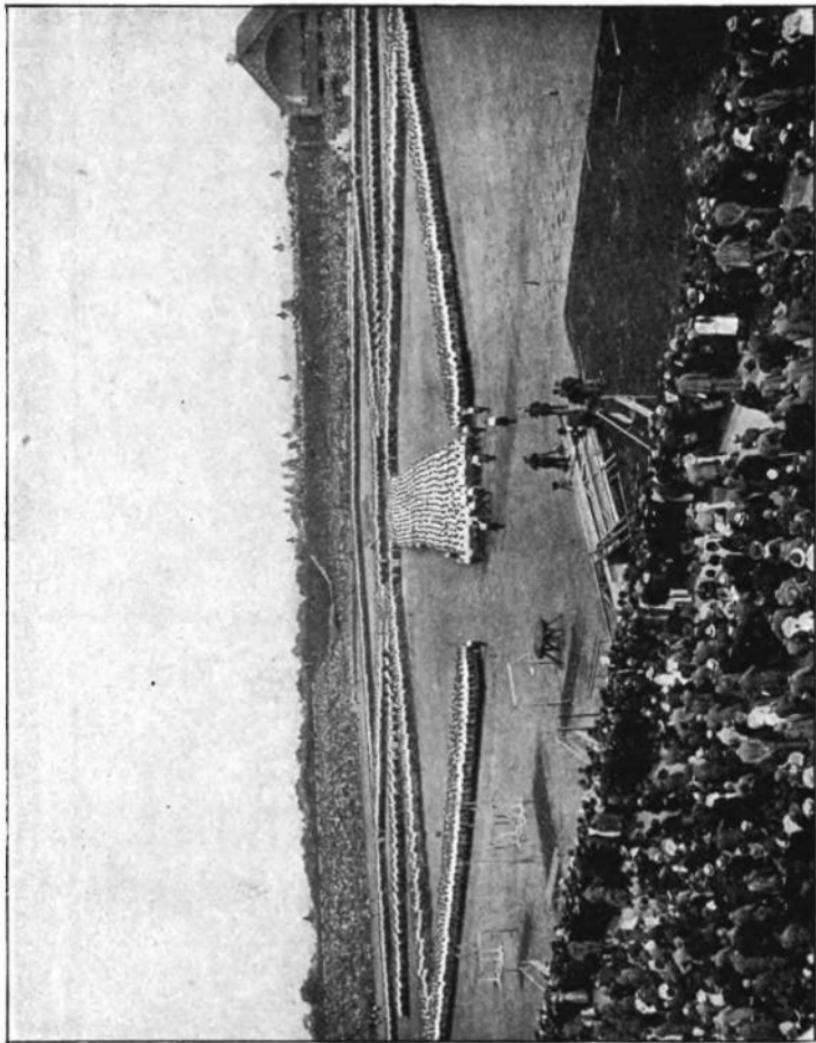
зavedення автономії по ріжних землях. На підставі його рішення цісар видав грамоту (*diplom říjnový*), по якій справи закордонні, військові, торговлі, фінансові й транспортові залишалися в руках центральної влади, а решта переходила до місцевих соймів, яким надавалися місцеві законодавчі права.

З того часу і в Чехії полекшало. Р. 1860 Чехи почали гуртуватися під проводом Фігнера й Тирша в спортивні товариства „Сокіл“, які поставили метою фізичне і громадське виховання молоді. Вони сгали осередком гуртування національних сил. З р. 1861 почали виходити під проводом Палацького і Рігра „Народні Лісти“.

СОКІЛЬСЬКІ ВПРАВИ

СОКІЛЬСЬКІ ВПРАВИ (ЗОРЯ)

Ф. РІГР

Новий загально- Всі спільні загально-державні справи державний лад. мала рішати всеімперська державна рада, яка складалася з палати панів та сойму послів (123 Німців, 120 Угорців, 38 Галичан, 20 Бенатчан, 82 Чехи). Для того, щоб при такім складі Німці могли завше вирішувати справи на свою користь, не даєши скластися противінечкій більшості, державна Рада ділилася на ширшу й ужчу: в справах, що торкалися Угорщини, радила повна рада, ширша (в ній Німці разом з Словянами побивали Угорців), а в інших — ужча (без Угорців: Німці мали більшість над не-Німцями).

По окремих землях в місцевих справах розпоряджалися місцеві сойми, які складалися по цензовому

праву з трьох курій: 1) великих власників, 2) представників міст та торгових станів, 3) сельських общин. Голова сойму призначався цісарем.

На Угорщині. Угорський сойм не погодився з тими правами, які йому дав уряд і зажадав повороту всіх вольностей, зазначаючи, що своїх представників в Імперський Сойм не пошле. Цісарь роспуштил Угорський Сойм і оповістив на Угорщині війковий стан.

На Словаччині. Хоча Словаччина приділена була до Угорських земель, але в Угорський сойм не попав ні один Словак.

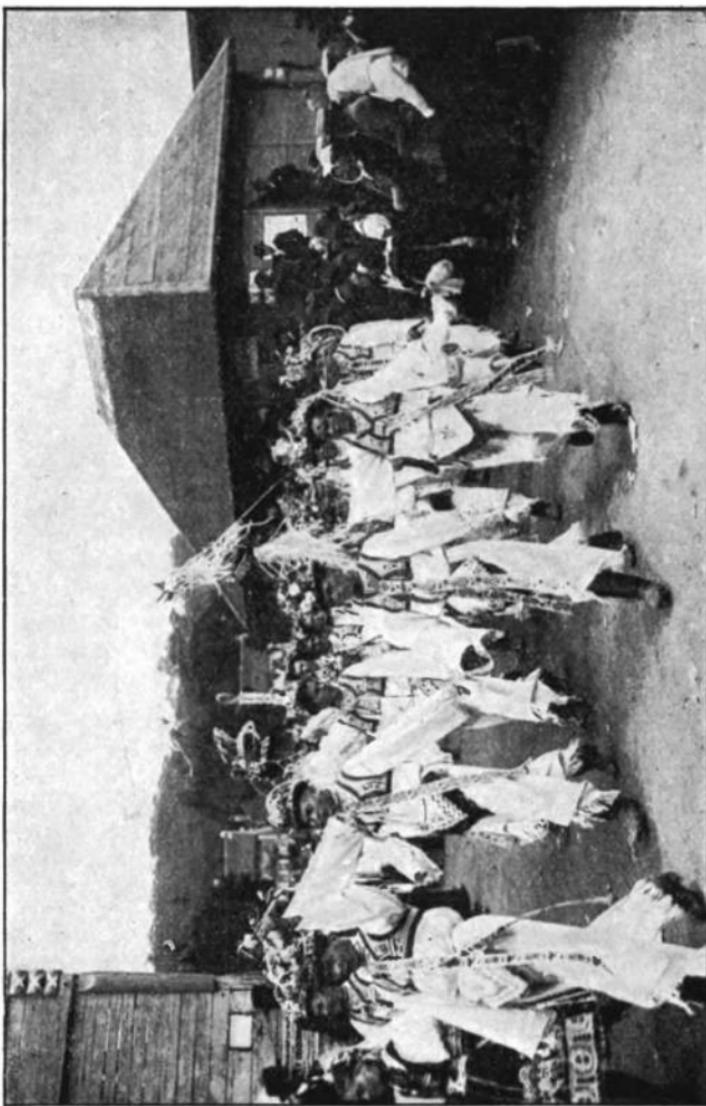
Р. 1861 Словаки на зборах в місті Св. Мартина склали меморандум до Угорського сойму, в якому зажадали визнання їх окремим народом, а землю їх окремою державною одиницею, де б по школах, урядах і церквах вживалася словацька мова.

Разом з тим вони жадали заснування словацької правницької академії, словацьких катедр при Будапештському університеті та освітньої спілки.

Угорський Сойм не відповів на те нічого. Тоді Словаки звернулися просто до цісаря, і він дозволив їм р. 1862 скласти спілку для видавання словацьких книг і ширення рідної освіти („Словацька Матиця“) та відкрити кілька словацьких гімназій.

Відмовлення від Імперського Сойму. Чехи поставилися до нового ладу негативно; вони стреміли до того, що раз не можна цілком відновити Чеського королівства, то всі землі Австрійської Монархії повинні бути на однакових

ВЕСІЛЛЯ НА СЛОВАЧЧИНІ

правах. Поскілько ж не-німецьких земель було більше, то в загально-імперськім соймі більшість мала бути завше не німецька, а це дало б змогу не дозволити Німців до скривдження не-німецьких народів. Німці це зрозуміли і навмисне розділили сойм на ширший і вузчий, щоб бити своїх противників кожного окремо. Бачивши відділення Угорщини в деяких загально-державних справах, Чехи р. 1863 одмовилися йти в імперський сойм. Це саме зробила Й Морава, а р. 1864 і Поляки.

Чеський Сойм. Не пішовши в імперський сойм, Чехи звернули більше уваги на роботу в своєму чеському соймі.

Р. 1864 чеський Сойм передав нижчі школи в руки громад, р. 1866 оповістив викладовою мовою в тих школах мову чеську, без обовязку знати німецьку; р. 1868 Празьку Техніку розділили на чеську і німецьку, збільшили кількість чеських катедр на університеті й завели по гімназіях поруч з німецькою мову чеську.

В самім чеськім соймі пішов глибший розділ в національній політиці. Посли поділилися на дві головних партії: старочехів і молодочехів. Старочехи під проводом Палацького, Рігра Й Брауна складали більшість і держалися поміркованої консервативної політики шляхти; молодочехи, на чолі з Сладковським та Грегром провадили радикальну політику, не оглядаючись на австрійські інтереси.

Істнування власного політичного осередку вплинуло на розвиток політично-національної свідомості міщан; швидко і міста, по прикладу Праги, поволі почали втрачати німецький характер.

Др. Е. ГРЕГР

Здійснення В той час Австрія готовилась до боротьби з Прусією за панування над Німцями. Бачивши, що новий статут не вдовольнив ні Чехів, ні Угрів, австрійські Німці стали схильтися до думки, що ім треба задоволити Угрів, аби зробити їх своїми спільниками, а разом з тим, вилучивши Угрів з імперського сойму, здобути там більшість над Словянами.

Через те р. 1865 чинність нового статуту була припинена, а р. 1867 після невдалої війни з Прусією, цісар погодився на вимоги Угрів: Австрія й Угорщина

стали існувати, як окремі держави, з окремими соймами й міністерствами під одним лише цісарем. Спільними залишалися тільки справи закордонні, фінансові й військові. Для вирішення спільних справ збиралася Конгрес Делегацій від Австрійського й Угорського Соймів. Однак Угорський Сойм мав право розробляти закони та організувати земську оборону (гонведи). З р. 1868 Габсбургські землі стали офіційно називатися Австро-Угорською Імперією.

Боротьба Чехи не погодилися на такий дуалізм, і Чеський Сойм р. 1867 одмовився послати посла у імперський Сойм, в якому не було посла мадярських. Нові вибори до чеського й моравського соймів переведено було так, щоб пройшла більшість великопанських Німців. Тоді Чехи покинули чеський сойм, подавши протест проти заведення дуалізму, і доводили право Чехів на самостійність та підкреслювали, що вони зрікалися того права лише за ради єдності держави в спільніх інтересах. Своє непогодження на дуалізм Чехи демонстрували вічами, а також поїздкою до Москви й Петербургу (1867). Німецька влада відповіла на це забороною друку, карою на редакторів, оповіщенням виїмкового стану в Празі та призначенням барона Коллера генерал-губернатором і намісником Чехії. Чеські посли до Сойму видали після того декларацію, в якій 10 пактами зазначили державне становище Чехії, як окремої держави, що звязана з іншими землями Габсбургів лише персональною унією, й протестували проти державної ради, яка визнала дуалізм імперії. Подібну декларацію видали посли й на Мораві.

Уступки цісарської влади й неуступчivсть Німців. Серед чеського народу став зростати настрій до боротьби за національні права. Закладини Народного Театру (1868) в Празі та поворот до Праги чеської корони з Відня, що одвозилась туди під час війни з Прусією, тільки скріпили його, здигнувши величезними народніми масами, які по ночах виходили зустрічати корону на ближчі станції, де проходив потяг з нею. Зважаючи на це, а також на те, що услід за Чехами імперський сойм покинули Тирольці, Поляки, Румуни, Словинці, так що в соймі залишилися тільки Німці та троє Словян, німецька влада стала шукати способів порозуміння з Чехами. Коллер одкликали, політичним вязням дали амнестію, чеський сойм з німецькою більшістю роспустили й перевели нові вибори, в яких Чехи здобули більшість. Цісарь оповістив навіть про свій намір коронуватися чеською короною, а в імперське міністерство запростили двох Чехів.

Чеські консерватори (Pirg та інші) стали на ґрунт примирення з владою, р. 1870 погодилися з нею на тім, що видано буде закона, по якому Чехія здобуде право на самостійне вирішення справ судових, адміністративних та шкільних, а також право посылати 15 послів на Конгрес делегацій від Австрії та Угорщини і т. і. Німці й Мадяри не погодилися з таким проектом, підняли проти нього похід, і закон не вийшов. В Чехії знов почалися утишки. Р. 1873 імперський сойм ухвалив низку централістичних законів разом з тим, щоб посли до імперського сойму обіралися безпосередньо населенням, а не посылалися місцевими соймами.

Мадярські утиски. На Словаччині було не краще. Угорці р. 1874 закрили кілька словацьких гімназій, а р. 1875 народне освітнє товариство „Словацька Матиця“. Словацькі книгарні, бібліотеки і т. і. забрала державна влада й позапірала на тій підставі, що в Угорщині „жадного словацького народу немає“. Разом з тим вона від імені „Матиці“ стала видавати по словацьки урядову газету, в якій пропагувала свої думки.

Німецько-мадярське порозуміння. Що далі збільшувався вплив угорської політики й на загальні-імперські справи, так що врешті державним канцлером призначений був Мадяр — граф Андраші. Він ствердив порозуміння Угорців з Німцями в тім напрямку, щоб не давати волі Словянам, а скріплювати панування Німців і Угорців.

Національна боротьба в 90-х роках. Бачивши такий напрям політики, Чехи покинули політику бойкоту імперського сейму і року 1879 увійшли в сейм, де разом з другими словянськими депутатами склали таку частину сейму, яка обороняла їх від свавільства Німців.

В першу чергу Чехи стали на оборону своєї мови і р. 1880 добилися закону про урядування чеською мовою нарівні з німецькою, а р. 1882 досягли розділу Празького Університету на чеський та німецький. Все це занепокоїло Німців і вони зажадали на Чеському Соймі, щоб в землях з німецькою більшістю суд чинився тільки по німецьки. Сойм одмовив. Тоді Німці покинули чеський Сойм (1886) і повернулися туди лише р. 1890, коли більшість чеського Сойму по-

СЛОВАЦЬКІ ЖЕНЦІ

годилася на охорону права німецької мови відділенням окремих німецьких округів, окремих національних курій для виборів, розділенням вищого суду, шкільної ради, хліборобської ради на секції чеську та німецьку і т. і.

Однаке по нових виборах до Чеського Сойму більшість склалася з молодочеської опозиції, яка однінула проект такого поділу. Суперечка за мову що далі набірала гострішого характеру. В наслідок того року 1897 міністр Бадені видав розпорядження, по якому в Чехії й на Мораві по всіх урядах мали вживати чеської й німецької мови по потребі, урядовці мусіли знати обидві мови, для зносин з чужинцями й у війську залишалася мова німецька. А р. 1898 Чехію поділили вже по мові на три частини: в одній — урядовою мовою визнали чеську, в другій — німецьку, а в третій — обидві. Р. 1899 ці закони одмінили й знов повернули панування німецької мови. Чехи відповіли на це обструкціями в імперськім соймі.

Девятасоті Р. 1907 Австро-Угорщина здобула **закон про загальне виборче право**. Кожній народності дано було певну виборчу територію, при тім у Чехів її дуже врізали. Політичний рух цілком захопив нові верстви населення. Старі партії втратили силу. Господарський розвиток збільшив робітничі верстви, які згуртувалися в соціально-демократичну партію (1888).

Розвиток соціалістичних думок на ґрунті національного визволення призвів до утворення р. 1897 чеської народної соціалістичної партії.

Поруч з тим селянство організувалося в партію аграрну.

В нових виборах до сойму соціаль-демократи здобули значну кількість голосів і стали одною з провідних партій чеської політики.

Національні суперечки не вщухли. Імперський Сойм став місцем обструкцій, що вчинялися ріжними партіями з ріжних причин, користаючись § 14 статуту.

З імперського сойму обструкції перенеслися й до краєвих, особливо до чеського, який з р. 1908 перестав цілком працювати.

На Словаччині також почалася національна боротьба з Мадярами. В Угорський Сойм пущено було лише 3 Словаків замісць 45. Словацький друк заборонявся, всі школи обернуто було в заклади мадяризації. Всяка словацька наука в школах каралася. Єпископами призначалися лише Мадяри з наказами мадяризувати словацьке духовенство.

На Підкарпатській Україні Мадяри робили те саме, що й на Словаччині.

Розвиток чеського господарства й культури.

Цісарська влада, тиснучи Чехів національно, давала їм змогу розвивати господарство краю.

З початку 900-х років в Чехії переведено великі господарчо - меліораційні роботи : прорізано канали, збудовано шлюзи і т. и. Разом з тим розвивався й великий промисел та хліборобство.

Господарство країни набрало вже виразно промислового характеру. В останні часи Чехи звернули особливу увагу на розвиток господарства і після заснування р. 1890 Земського банку та урядження великої ювілейної вистави р. 1891 зробили надзвичайний поступ в справах виробництва й торгу, захопивши їх у свої руки.

СТАРА ЧЕСЬКА ШКОЛА В ЧОУШІ

Борючись за національні права, Чехи піклувалися про розвиток своєї культури. Скрізь вони заводили школи, загальні (мійські й середні), а також фахові: господарські, торговельні, ремісницькі, як середні, так і вищі: технікуми, консерваторії, гірничі школи і хліборобські. Палацький і Ріг'р кинули гасло: *v práci a vědění naše spasení* (в праці й науці наш порятунок) і Чехи завзято переводили його в життя. Р. 1880 вони заснували для цього спеціальне товариство „Центральна Шкільна Матиця“. Кожного року „Матиця“ збирала значні суми грошей (коло одного міліона корон), на які уряджала й підтримувала чеські приватні школи там, де уряд не хотів ставити державних.

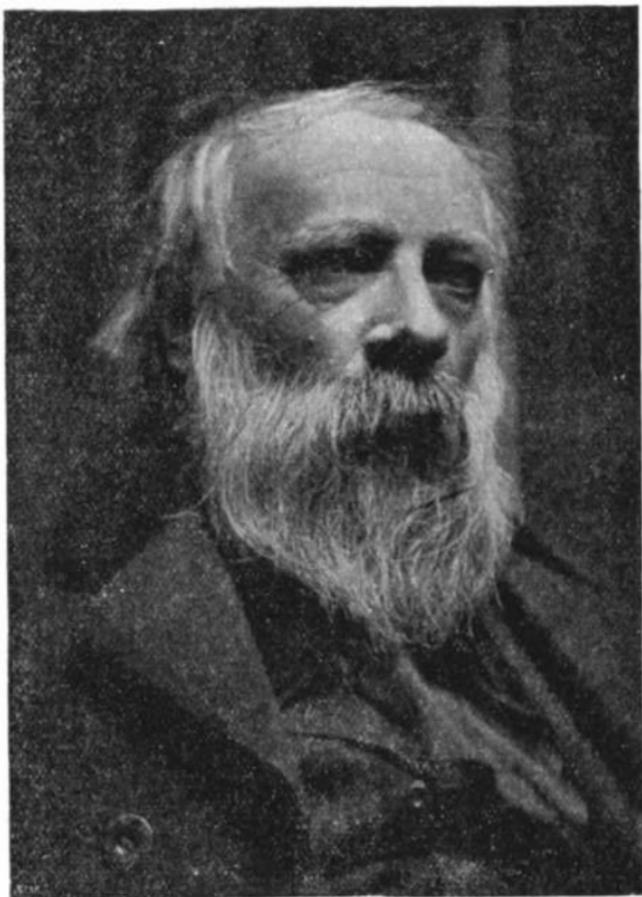

ЧЕСЬКА ПРИВАТНА ШКОЛА „МАТИЦЕ ШКОЛЬСЬКЕЙ-
В ГАРРАХОВІ

Р. 1883 закінчено будівлю народного театру в Празі.

Року 1890 уряджено чеську Академію наук та мистецтва, яка завершила організацію чеської культури.

Роки 80-ті та 90-ті були найбагатчі на розвиток чеської науки й культури.

Я. ВРХЛІЦЬКИЙ
найбільший чеський поет і письменник останніх десятиліть

АЛОЇЗ ІРАСЕК

Серед учених в цей час визначилися Т. Масарик, Гебауер, Голь; серед красних письменників — Неруда, Чех, Ірасек, Врхліцький, в млярстві — Манес, в музиці — Сметана, Дворжак, Фібіх та інчі.

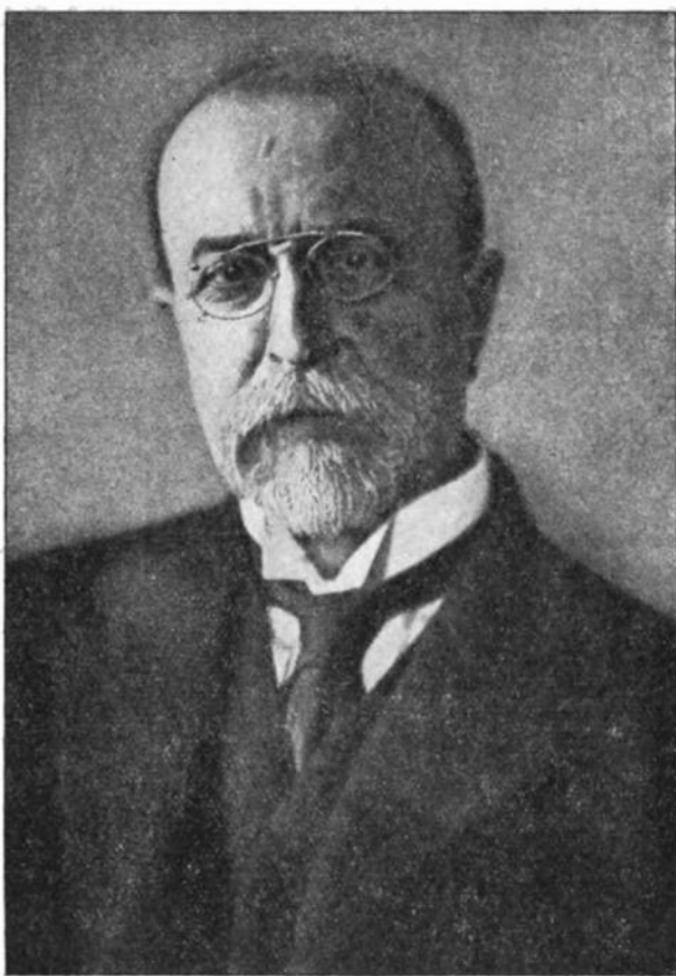
В цей час особливо розвивається й критицизм та політична думка про нові підвалини державно-громадського ладу, про соціальний устрій на засадах гуманізму й демократії. З цим рухом тісно звязане імя проф. Т. Масарика,* як одного з активніших борців за нові шляхи в людськім житті.

* Томаш Г. Масарик — теперішній президент Чехословачкої Республіки — уродився 7 березня 1850 р. в м. Годошині на Мораві. Його батько був панським візником в цісарській економії. Вперше почав ходити до школи малій

В політичній, культурній та господарській боротьбі за національну волю й захопила Чехів світова війна р. 1914.

*

Томаш в Чайковицях, потім покінчив дві кляси реальної школи в Густопечіх — і мав вступити в учительську семінарію, щоб бути вчителем. Однак в семінарію приймали не молодче 16 літ, а Томаш мав тільки 13. Тоді молодий Масарик почав практикувати в школі в м. Годоніні та вчився музики. Але батьків це не задоволило і мати зауважила сина до знайомих у Відні й залишила його на nauку в німця-слюсаря. Довго не побув там Томаш, бо обридло стояти все біля машин, виробляти підкови, а до того ще й позабірали в нього всі книжки. Затужив за рідним краєм і приїхав назад до батьків. Після того вчився у двірського коваля. Однак за намовою вчителя з Густопеч, батьки згодилися, щоб син був вчителем і віддали до школи в Чайковицях, як учительського практиканта. Науки в школі під той час було мало, бо з дітей хто хотів, то той ходив і молодий учительський кандидат ходив по похоронах, співав, дзвонив на дзвіниці і рівночасно вчився французької мови. В 1885 році Томаш витримав іспит до 2-ої кляси гімназії і почав студіювати в Брні. В гімназії Томаш Масарик був одним з найкращих учнів, хоч життя його було дуже тяжке. Не раз доводилося живиться самими сухими сливками. Жив з лекцій і вчився польської мови, яку швидко знат, як рідну. Після покінчення б кляси Масарик мусів покинути брненську гімназію на домагання дирекції. Діло в тому, що Масарик мав часті суперечки з вчителями головно на фільософічні та релігійні теми. Відмовлявся ходити до сповіди, і назвав директора ледащом за те, що той наказував йому: „Ви до сповіди мусите ходити. Я теж не вірю, але як урядовець мушу сповісти свої обов'язки“. Після того Масарик перебрався до Відня, де й закінчив з відзначенням гімназію, та в той час навчився так добре російської мови, що давав лекції цеї мови в російській родині. У Відні покінчив університет, одержав диплом доктора і став доцентом фільософії на університеті. Р. 1878 Т. Г. Ма-

ПРЕЗІДЕНТ ТОМАШ Г. МАСАРИК

СТВОРЕННЯ САМОСТІЙНОЇ РЕСПУБЛІКИ.*)

Світова Світова війна р. 1914 захопила чеський на-
війна. рід в досить невтішному стані, серед не-
сприятливих наслідків національно-політи-
чної боротьби з Німцями. Чеський Сойм через німецьку
обструкцію не міг засідати, а місце Земської Управи

сарайк одружився з американською громадянкою п. Charlie Garrigue, а 1882 р., як празький університет був поділений на чеський і німецький, Др. Т. Г. Масарик був покликаний на чеський університет, як надзвичайний професор. З цього часу починається величезна культурно-наукова й політична діяль-
ність проф. Масарика серед рідного народу. Проти нього по-
ставилися три офіційні сили, яких поборював проф. Ма-
сарайка: ненавиділа його церква, карала австрійська держава
і виключали з поміж народу т. зв. „народні представники“. Але життєвий шлях проф. Масарика був наскрізь правдивий
і прямолінійний. Праця його на користь в першій мірі рідного
народу, а потім і цілого людства, дала йому ім'я відоме в ці-
лому світі. Найкращим доказом того, що праця проф. Ма-
сарайка мала величезне значіння, служать факти суворих і ча-
стичних переслідувань його урядом австрійської монархії і всіх
чеських та німецьких реакційних консервативних кол. Надзві-
чайним професором університету був Масарик 16 років, хоча
по праву мусів бути тільки 3 роки. До світової війни проф.
Масарик був вже відомий в цілому науковому світі, як по-
важна наукова сила. В 1915 р. під час перебування на полі-
тичній еміграції проф. Масарик був іменований професором
льондонського університету. Відоміші праці Т. Масарика:
„Карло Гавлічек“, „Росія і Європа“ (II томи), „Ян Гус“, Слов-
янини по війні“, „Нова Європа“, „Ідеали гуманності“ і інші.

*) Цей розділ в більшості є перекладом відповідних роз-
ділів з книжки Bidlo-Hybl-Susta: *Všeobecný dějepis pro vysší
tř. šk. středních. III.*

В. КЛОФАЧ

Д-р. К. КРАМАРЖ

заняла виконавча Комісія, призначена владою. Імперську раду через ворожнечу між Чехами й Німцями було владою замкнено, а посли позбавлені імунітету. Абсолютизм зміцнів. Особливо сильно обмежено було волю друку й зібрань. Значна частина державного управління перейшла до найвищої військової команди, яка найбезогляднішими способами карала всякі прояви несимпатизування або протесту проти війни, відносно якої в чеському народі було загальне перевідчення, що перемога Центральних держав означала б для них тяжкий розгром.

На боці Антанти. Всі симпатії Чехів стали на бік Антанти. Французи з давніх часів помагали Чехам

в боротьбі з Габсбургами, а Росія, як словянська країна, на чеську думку, мусила дбати про добро всіх Словян. Тим більше, що перед війною чеський посол д-р Крамарж побував у Росії й зацікавив чеською справою широкі кола російського громадянства. Однак Чехи не могли одверто виявити своїх симпатій, та й не хотіли цього робити зразу. Коли ж долетіли звістки про перемоги російських військ в Галичині, а особливо, коли на Карпатах загреміли гармати і в Чехію проскочили відозви російського головно-командуючого князя Миколи Миколаєвича про боротьбу за свободу Польщі й Чехії, чеські вояки поодинці й групами стали переходити на бік Росії. В полон до Росії за час війни перейшло коло 200.000 Чехів.

Австрійські утиски. Австрійська влада зміцнила проти Чехів утиски: закривала газети, арештовувала по підозрінню в зраді окремих громадян і де яких карала на смерть.

В тім числі заарештовано було провідника чеських народних соціалістів Клофача *) та провідників молодо-

*) Вацлав Ярослав Клофач, уродився р. 1868 в Нім. Броді, в родині урядовця. Університет скінчив в Празі. Р. 1890 вступив до редакції „Народніх Лістів“. Р. 1897 заснував Народну соціалістичну партію, провідником якої по сьогоднішній день. Р. 1901 обраний послом в австрійський парламент, в р. 1908 в чеський краєвий сойм. Р. 1907 заснував щоденник нар. соц. партії „Чеське Слово“. Р. 1914 арештований австрійською владою і просидів в тюрмі 3 роки. Р. 1918, як член Народного Комітету, обраний першим чеським міністром військових справ. Р. 1920 обраний містогооловою Народного Сенату.

чехів Крамаржа*) й Рашина**), яких віддали під військовий суд за зраду.

З самого початку війни Чехи утворили в Празі таємне товариство, назване пізніше „мафією“ (на зразок таємної спілки в Сіцілії на початку 19 століття), котре тримало звязок з закордонними Чехами, що зараз же по вибухові війни розвинули ревне співділання з антантою. „Мафія“ збріала й подавала до відома чеського громадянства правдиві звістки про перебіг війни та обзнайомлювала чужину зі становищем чеського народу і його стремліннями.

*) Др. Карло Крамарж, ур. р. 1860 в Високому над р. Ізерою, в родині великого землевласника. Докторат прав одержав на пражському університеті р. 1884. Студіював опісля в Берліні і Паризі. Визначніші друковані його праці, це: „Історія чеської політики“, „Чеське державн. право“, „Паперові гроши в Австрії від 1884 р.“ і ін. Р. 1890 обраний в перше послом до парламенту, де від 1906 р. був гол вою чеського парламентарного Клубу. Визначився, як великий прихильник Росії. Під час війни арештований австрійською владою і засуджений на смерть, але політичною амністією 1917 р. випущений на волю 14 червня 1918 обраний головою Народного Комітету в Празі, 14 листопаду 1918 першим прем'єром чеського міністерства. Опісля був головою чеської делегації на мировій Конференції у Берсалю. є провідником народної-демократичної партії.

**) Др. Алоїз Рашин, ур. р. 1867 в Неханіцих, в родині повітового старости і посла до австр. парламенту. Університет скінчив у Празі. Р. 1894 засуджений австр. владою на 2 роки тяжкої вязниці за політичні справи. Р. 1900 заснував тижневик „Слово“, р. 1907 вступив до народної партії „вільномислячих“. Р. 1911 обраний послом до австр. парламенту. В 1918 р., як член Народного Комітету брав участь в державному перевороті і революційним на однім зібранням обраний міністром фінансів. Р. 1923 смертельно ранений анархо-комуністом Шоупалем і помер.

Др. В. ГІРСА

Визвольні Здавлена залізним кільцем німецького отомагання. Чехія сама не могла багато зробити для свого визволення. Тому цю справу взяла на свої плечі чеська еміграція на Україні, в Росії, в Італії, Франції й Америці. Вже в серпні р. 1914 в Київ заснувалися чеські добровільні дружини, в організації та перепровадженні яких до Чехословаччини визначну роль відограли Б. Павлу, др. В. Гірса*), проф.

*) Др. Вацлав Осипович Гірса народився 28/ХІ р. 1875 в м. Шепетівці на Волині. Гімназію та університет скінчив у Празі, де р. 1904 добув диплом доктора-лікаря. Після цього два роки виконував практику на клініках празького медичного факультету, а також півроку військову обовязкову службу як санітарний хорунжий. Р. 1910 повернув на Україну, де пра-

П. Макса, Ю. Клецанда, Б. Чермак, Др. Благош та інші. З цілею організації закордонних Чехів вже в грудні 1914 року виїхав проф. Масарик до Італії, а потім працював у Франції, в Англії, в Америці і в Росії. Дякуючи його політичній і науковій славі, він як найкраще годився для зискання стремлінням чеського народу симпатій на чужині. За ним виїхав за кордон

цював як асистент хірургічної клініки на Київському університеті, пізніше завідував лікарнею князя Лопухіна-Демідова та хірургічним відділом Кирилівської лікарні в Київі.

З початку війни р. 1914 Др. В. О. Гірса взяв живу участь в Чехословацькому закордонному революційному русі, як член Київського Чехословацького Комітету, працював при організації чеських дружин, а також як спеціаліст хірург в ріжних київських військових лікарнях. В квітні р. 1917 він обраний був Чсл. З'їздом в Київі до презідіяльної Комісії О. С. С. N. R. (Відділ Чесько-словацької Народної Ради) і залишився на дальнє в активній передовій праці чеського закордонного руху головно під час побуту Голови С. С. N. R. проф. Масарика в Росії та на Україні, який дав Д-рови Гірсі завдання перевести чсл. військо з України європейською Росією і Сибіром до Владивостоку, звідки воно повинно було переїхати на західний боєвий фронт. З України п. Гірса виїхав в кінці р. 1918 і йому пощастило здійснити переїзд значної частини війська до Владивостоку. Там п. Гірса створив з присутніх членів О. С. С. N. R. окрему колегію, яка старалася про потреби східної групи чсл. війська, що наслідком конфлікту з союзниками була відрізана від Західу. Та колегія боронила інтереси війська перед місцевими урядами (установами) і заступниками чужих держав, т. є., як в конзульському зібранні в Владивостоці так, і в зібранню дипломатичних заступників союзників. В наслідок виключчних умовин було вирішено окупувати військом Владивосток і перевести дальші військові акції з метою злуки з західною групою. Після досягнення злуки Др. Гірса буя обраний військовим з'їздом в Омську знову членом О. С. С. N. R. та іменований заступником С. С. N. R. у Владивостоку.

в вересні 1915 р. д-р Едвард Бенеш,*) що став його найвидатнійшим помішником. Масарик і Бенеш організували в Парижі з чеського робітничого товариства чехословацьку народну Раду, яка взяла в свої руки провід усим рухом.

Майже одночасно з утворенням чеського легіонарського війська в Росії організувалося численне самостійне чеське військо в Італії з полонених і збігців

Після ліквідації О. С. С. Н. Р. Др. Гірса іменований був через міністра військових справ Ч. С. Р. ген. Штефаніка заступником Чсл. влади у Владивостоці і на цій посаді був аж до свого назначення повноважним послом Ч. С. Р. в Росії в листопаді р. 1919. Посаду посла в Росії Др. Гірса залишив тільки після повної евакуації чсл. війська з Росії, звідки й сам виїхав з XXXV репатраційним транспортом „Президент Грандт II“ в серпні р. 1920. Прибувши в Ч. С. Р. Др. Гірса заняв посаду надзвичайного посла та уповноваженого міністра і в своїй праці виявив надзвичайну далекозорість, здібність та енергію в справі наладження добрих братніх стосунків Чехословаччини зо всіма народами і державами Сходу Європи, в тім числі і з Україною, до якої д-р Гірса ставиться з особливою прихильністю.

*) Др. Едвард Бенеш — уродився 28 травня 1884 р. в Ко-зланах, як син незаможних селян. Народню школу покінчив в рідному селі, а 1904 року зложив іспит зрілості в виноградській гімназії в Празі. Будучи великим сторонником науки і праці проф. Масарика — молодий студент Е. Бенеш захопився соціалістичною ідеєю і працював в її напрямку. 1905 року виїхав до Парижу, де й студіював право і тяжко пробивався крізь життя журналістикою. В 1908 р. одержав диплом доктора прав на ліонському університеті в Франції. 1909 року іменований професором народнього господарства на чеській торговельній школі а 1912 року доцентом соціольогії на чеському університеті і техніці.

31 літній доктор фільософії і права, Едвард Бенеш був відомий не тільки як громадський чеський діяч, але як надійний вчений.

Др. Е. БЕНЕШ

Др. А. РАШІН

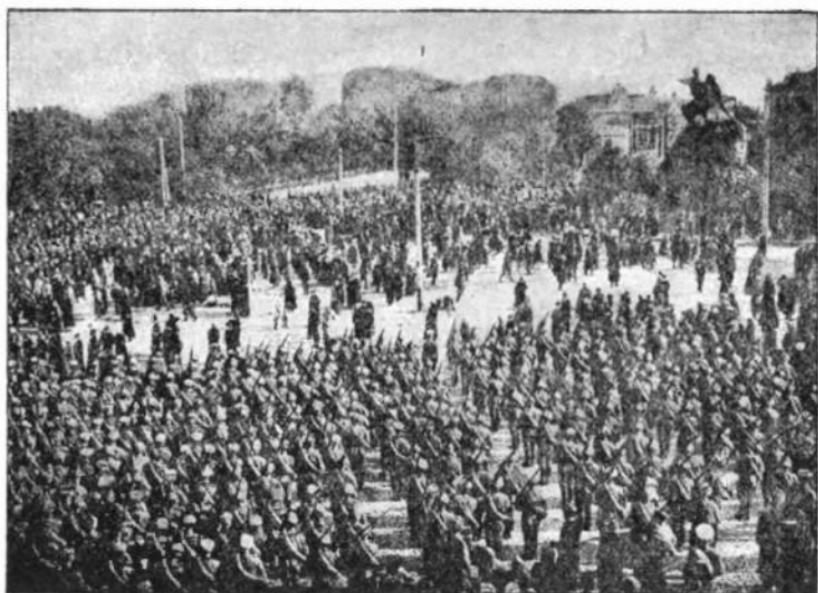
на фронті італійському. У Франції вже 16/XII—1917 чеська легія була визнана самостійним чеським і словацьким військом. Ця легія повстала головно з вояків, полонених Сербами, і доставлених до Франції після розгрому Сербії. Вони визначилися особливо при найне-безпечнійших наступах Німців в березні 1918 р. під Аміеном. Також в Америці зголосилося багато чеських і словацьких добровільців, і велике число Чехів та Словаків увійшло до війська північно-американської унії.

В травні р. 1917 сто тридцять чеських письменників випустили відозву, в якій важадали від своїх послів до імперського Сойму, щоб вони добивалися парламентарної свободи й амнестії для тих, хто був засуджений військовим судом, та щоб виробили новий політичний

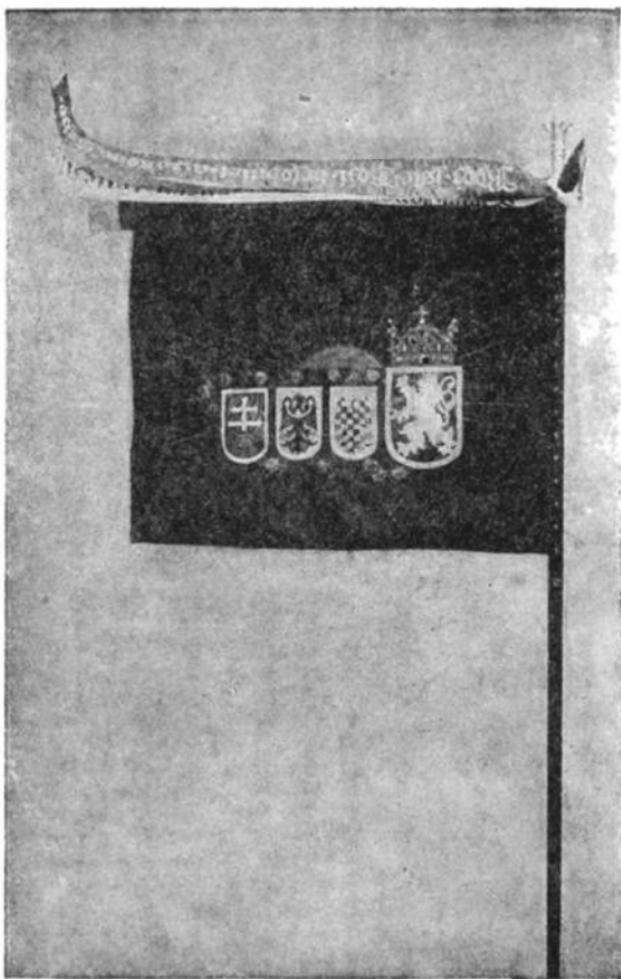
ПОСВЯЧЕННЯ ПРАПОРА ПЕРШОЇ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ ДРУЖИНИ
В КИЇВІ НА СОФІЙСКІМ МАЙДАНІ Р. 1914.

чеський програм на історичній основі і племінній єдності. Посли зараз же при відкриттю імперської ради (30/V—1917) видали декларацію, в якій жадали, щоб Австрія перетворилася в союзну державу та щоб до історичної держави чеської була приєднана племінно споріднена Словаччина. 6-го січня р. 1918 відбувся в Празі з'їзд всіх чеських послів, на якім

ПРИСЯГА ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ДРУЖИН У КИЇВІ
НА СОФІЙСЬКІМ МАЙДАНІ Р. 1914

ще визначніше й рішучійше був здекларований програм, і зокрема була відкинута думка здійснення права самовизначення чехословацького народу в рамках конституції австрійської або ж угорської. Дня 13-го квітня зійшлися в Празі заступники всіх верств народу й склали присягу, що будуть бороться за самостійність народу так довго, аж покіль не переможуть. В тій маніфестації взяли участь і представники пів-

ПРАПОР ЧСЛ. ЛЕГІОНЕРІВ, ВИШИТИЙ ЧЕСЬКІМ ЖІНОЦТВОМ
У КИЇВІ

Д-р. В. ШРОБАР

денних Словян. Для єдності виступу чеських послів 13 липня був утворений Народній Комітет, якому припала дуже відповідальна провідна роль в остаточному поваленню Австро-Угорщини.

На Словаччині в місті Св. Мартина зібрання словацьких робітників ухвалило домагається від Угорщини права самоопреділення. За те їхнього провідника др. В. Шробара*) закинули до вязниці.

Головою чеської Народної Ради за кордоном обраний був проф. Масарик, заступником Дюріх, а секре-

*) Др. Вавро Шробар відомий публіціст, письменник і лікарь, род. р. 1867, а р. 1898 скінчив чеський Університет у Празі і практикував на Словаччині, де став на чолі поступового словацького руху. Ще за гімназіальних часів переслідувалася його влада „за пансловізм“. Року 1897 заклав

Ф. ПОЛÁК Й. ДАВИД Б. ПАВЛУ Р. МЕДЕК

тарем др. Бенеш. Вони розпреділили між собою роботу таک, що проф. Масарик взяв на себе працю в Англії, Бенеш — у Франції, а Дюріх — в Росії, й розпочали видавати скрізь на різких мовах газети про чеську справу. Багато допомогли їм словак астроном Штефаник, що служив старшиною в французькому війську, молодий англійський учений і політик Сетон Ватсон та французький професор відомий історик Чехії Деніс.

Франція й Англія довгий час не хотіли нічого слухати про самостійну Чехію, не бажаючи розділу Австроїї.

В Чехії тим часом утиски збільшувалися. Р. 1916

і редактував словацький часопис „Hlas“, що виходив 5 років. Р. 1907 в звязку з виборами до Сойму на Угорщині, куди словацька народна партія виставила його кандидатуру, мадьярська влада арештувала його й засудила „за підбурювання проти мадьярів“ на рік до тюрми. З р. 1912 Шробар редактував „Knižnici průvodcu“, а р. 1913 місячник „Nové časy“.

Й. С. МАХАР
найкращий чеський поет останніх літ

ГЕН. М. ШТЕФАНИК

Крамаржа й Рашина присудили до смерті, але виконання присуду затримали. Величезну кількість письменників і публіцістів закинули у вязниці, коло 100 газет, товариство „Сокіл“ та інші чеські товариства закрили. Навіть з цісарського титулу викинули загадку про королівство чеське. Чеські міста обсадили мадярськими залогами, а чеські полки повисили на Мадярщину.

Невдачі на фронті змусили Австрію р. 1917 шукати шляхів до миру. Тому вона полекшила режим в Чехії. Вільсон оповістив про свої 14 пунктів миру. Тепер тільки Антанта згодилася вписати в свою ноту в пригоду 14 пунктів вимогу про визволення Чехії.

Після цього австрійська влада дала амнестію політичним вязням, в тім числі й др. Крамаржеві та Рашину.

ГЕН. СИРОВИЙ,
командир ЧСЛ. Дружин на Україні і в Росії

Чехи в Росії Чеські дружини в Росії не могли добре й на Україні. розвиватся, бо бюрократичний уряд боявся їх. Коли Чехи прохали дозволу поповнювати дружини чеськими полоненими, їм одмовили. Тільки р. 1917, після революції, коли чеські добровільні дружини в кількості 3000 ч. визначилися в бою під Зборовом (в Галичині), розбивши 12.000 австро-германців, прорвавши австрійський фронт і взявши 4200 полонених та 20 гармат, Тимчасовий Уряд дозволив Чехам організувати свої полки в полонених.

Р. 1918 проф. Масарик переїхав до Київа, який став осередком організації чеського війська на Україні.

Після розпаду російського фронту український уряд дав чеській армії зброю й дозволив перевести мобілізацію коней та поставив їй усі харчові й інші запаси. Коли ж почалася боротьба між українцями й московськими большевиками, чеська армія оповістила себе частиною французької захопувалася нейтрально, а як Німці стали наступати на большевиків, чеська армія в кількості 10 полків (всього по над 50.000 люді) одійшла під проводом руського генерала Шохорова в Росію. Проф. Масарик виїхав до Америки.

В Італії та Франції Чехи також згуртували свої легіони. Народня Рада оповістила мобілізацію всіх Чехів за кордоном і перевела народну позичку серед еміграції в сумі 20 міліонів франків. В Америці Чехи склали легіони в 50.000 Чехів і Словаків і зібрали 3 міліони доларів. Однаке найбільшу силу творили легіони на Україні і в Росії. Большевики хотіли їх роззброїти. Змусили навіть московську філію Чеської Закордонної Народної Ради підписати згоду на роззброєння, але легіони, довідавшись про те, оповістили себе непідлеглими московській філії і збройною рукою під проводом чеського генерала Сирового перебралися через Сибір до Владивостоку, а звідти до Чехословаччини. Большевики заарештували московську філію Чеської Народної Ради (др. Макса, др. Чермака та інші).

Надзвичайний перехід чесько-словацьких легіонів через Сибір, безстрашність, витривалість і жертво-любність чесько-словацьких легіонерів, що виявили численні цінні послуги військам Антанти й показали себе зasadничими неприятелями Австро-Угорщини, а

СОКІЛЬСЬКА СТОРОЖА НА ПРАЖСЬКОМУ ГРАДІ (ЗАМКУ)
В ПЕРШИХ ДНЯХ ДЕРЖАВНОГО ПЕРЕВОРОТУ

в найкритичнійшу добу (т. є на весні і в літі 1918 р.) удержували ворожі сили в Росії — пересвідчили антанту, що в самостійній державі чесько-словацькій вона знайде цінну опору проти сильної Німеччини. Тому нарешті окремі антантські держави згодилися підпирати ідею самостійної Чехословацької Республіки й визнали чехословацьку Народну Раду в Парижі її майбутньою владою (29. IV Франція, 9. VIII Англія 2. IX Сполуч. Держави).

А. ШВЕГЛА

Ю. СТРЖІБРНИЙ

За само- 4 жовтня (října) р. 1918 цісаръ Карло, стїність. змушений обставинами війни і внутрішнього невдоволення в Австро-Угорщині, видав маніфеста про перетворення Австрії в спілку держав. Чехів це вже не задовольнило. Чеські посли в імперськім соймі одверто заявили, що вони вже стали на ґрунт необхідності самостійної чеської Республіки.

14 жовтня др. Бенеш в Парижі заявив державам Антанти, що Чеська Народня Рада в Парижі визнана чеським народом за тимчасову владу і з волі народу бере в свої руки провід всими справами Чехії та керування її військовими силами. Коли цісарь Карло звернувся до Вільсона з проханням посередничати в справі

миру, обіцяючи автономію народам Австрії, Вільсон під впливом проф. Масарика відповів, що автономії вже не вистарчає і що про справу Чехії вирішує чеська влада в Парижі, з якою Віденській владі і треба порозумітися, що до сусідських умов миру. Зважаючи на те, цісарь Карло дав дозвіл чеським делегатам (в тім числі й др. Крамаржеві) виїхати з краю до Женеви на нараду з представником Паризької Ради др. Бенешом.

Самостійна Чехія. 28 жовтня цісарь оповістив про свою згоду приняти умови миру з Антантою.

То була офіційна згода на признання незалежності Чехії й Югославії. Коли звістка про це ще того ж дня розлетілася по Празі, настало надзвичайне одушевлення всього громадянства, що виявилось в невтихаючих радощах, співах, походах, зкиданнях з публичних будинків двоголових орлів — символів столітнього поневолення. Народний Комітет на чолі з послами Швеглою*), Рашином, Стржі-

*) Антонін Швегла уродився 15 квітня 1873 в Гостіварні біля Праги в багатій сільській родині. Ще батько його був основником „Товариства чеських хліборобів.“ З молодих літ Антонін Швегла почав працювати серед хліборобських кругів і був головним діячем аграрної партії. В своїй політичній діяльності виявив себе як практичний політик. До війни Швегла працював не тільки в Чехії, але і на Мораві, борючися скрізь проти насильства а стрійської влади та демагогії. В 1916 р. він казав: „Кінець війни рішений! Німець на буде розбита“. А. Швегла охоплений горячкою праці скликав таємні зібрання, висилав делегації до Відня і закордон і прикладав зусиль до заснування Народного Комітету, який став основою народної самостійної влади.

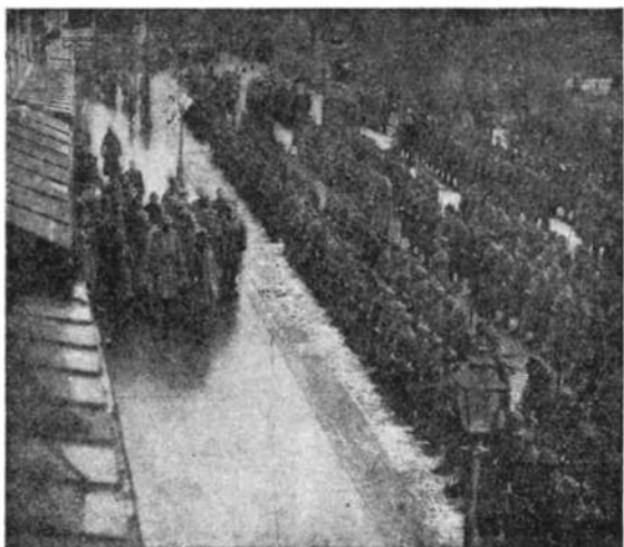
брним*), Соукупом**) і Шробаром зручно і енергійно перебрав владу. Подібним способом місцевими народніми Комітетами були проведені на слідуючий день перевороти на Мораві й на Шлезьку. Словаччина 30/X на народнім зібрannі в Турчанському св. Мартині, під проводом Матуша Ділю заявила про своє бажання об'єднатися з Чехією в одну Чехословацьку державу. Але фактичне з'єднання Словаччини з землями чеськими було здійснене дещо пізніше, а саме коли головно-командуючий військами Антанти Фош наказав Мадярам її звільнити (7/XI).

Чехія Чеські посланці до Женеви, хоча раніш *республіка*, де в чім не згожувались з Паризькою Радою, тепер цілком схвалили її політику й оповістили Чехо-Словаччину республікою.

Влада народного Комітету потривала до 14/XI 1918 Першим її законодатним актом був закон, по якому

*) Стржібний Юрій ур. р. 1880 в Рокіцахах, в родині урядовця. Студії скінчив, у Празі. Від р. 1898 брав участь в народному соціалістичному русі. Р. 1907 став редактором „Чеського Слова“. Р. 1911 обраний послом до австр. парламенту. Під час війни інтернований австр. владою, яка посилала його копати окопи на італійському фронті. В р. 1918 був членом Нар. Комітету і обраний першим міністром пошти і телеграфів. Зараз є міністром шляхів.

**) Др. Франтішок Соукуп, ур. р. 1871, в родині сельського робітника в Камінній Льготі. Від молодих літ брав діяльно участь в поступовому русі. За симпатії до соц'ялізму був виключений з пражського університету. Від р. 1897 редактор органу соц.-дем. партії „Право Ліду“ і одним з видніших провідників згаданої партії. Р. 1907 обраний послом до австр. парламенту. Під час війни находився 3 роки під поліційним доглядом. В 1918 р. член Нар. Комітету і перший чеський міністр справедливості.

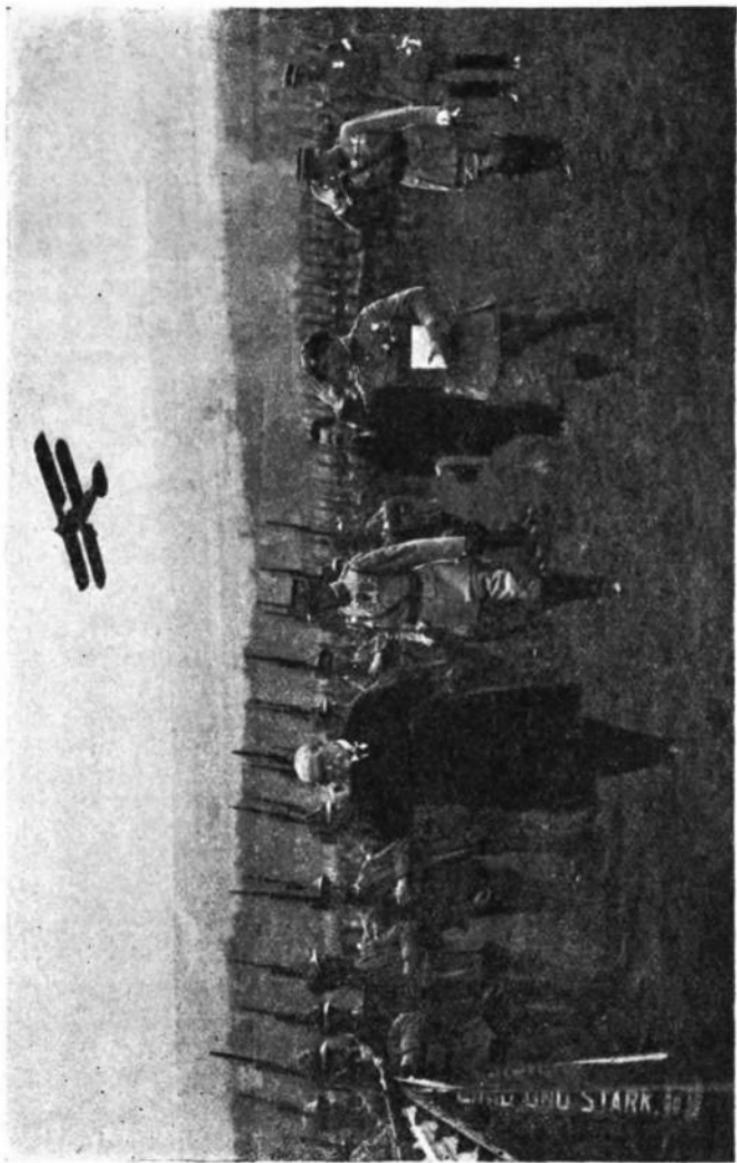
КАРТИНА З УРЯДОВОГО ПРОГОЛОШЕННЯ ЗЛУКИ СЛОВАЧЧИНІ
З ЧЕХІЄЮ (ПАРАД ВІЙСЬКА)

всі дотогочасні закони залишалися дійними, аж поки не будуть замінені новими. Останнім актом було видання тимчасової конституції (13/XI), після чого дня 14/XI зійшлося народне революційне зібрання, до якого окремі чеські й словацькі політичні партії послали своїх представників тому, що не було можливості перевести звичайних виборів. Німці в ньому не були заступлені. Народне зібрання покликало зі складу 17 членну владу, що склалася з представників окремих

ПРИВІТАННЯ ЧЕСЬКОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ ПО ПОВОРОТІ З ШВАЙЦАРІЇ

партій. Головою міністерства став др. Крамарж. Словаки були заступлені двома міністрами, а саме міністром війни Шгеваніком та Закорд. Справ Бенешом. Габсбургів оповіщено позбавленими прав на Чехословаччину й проголошено вільну демократичну республіку; першим президентом обрано проф. Томаша Гаріга Масарика. Він прибув до Праги 21/XII 1918 р.

ПРЕЗИДЕНТ МАСАРИК ПО ПОВОРОТИ ДО ЧЕХІЇ ПЕРЕГЛЯДАС ЧСЛ. ВІЙСЬКО

і був натхненно вітаний всім громадянством, після чого прийняв свій уряд універсалом, який прочитав на Граді перед празьким Народнім Зібранням.

Німецька Чеські Німці не погоджувалися на само-
обструкція. стійність Чехії. 29 жовтня більшість послів
Німців з Чехії вібралася в Відні, оповістила
себе тимчасовим чеським соймом і ухвалила вважати
Чехію за провінцію Австрії. Сойм той перебрався до
Ліберця в Чехії. Нова чеська влада мусіла заступити
чеські місця з німецькими впливами своїми військами.
Зважаючи на те, самозваний Сойм утік за кордон.

Прилучення Емігранти з Підкарпатської України
Підкарпатської в Америці ще р. 1918 ухвалили, що
України. Підкарпатська Україна має бути при-
лученою до Чехословацької Респуб-
бліки. Як тільки Чехія стала вільною республікою, то
здійснилася й та постанова підкарпатських Українців.
Республіканська чеська влада призначила губернато-
ром Підкарпатської України др. Жатковича, провідника
підкарпатських Українців в Америці.

Скреплення При складенню Версальських умов
Чехословацької миру Чехословаччина брала участь
Республіки. уже як окрема самостійна держава.
Вона прийняла на себе частину боргів
Австро-Угорщини й пообіцяла сплатити Антанті „на-
городу за визволення“ в сумі 750 міліонів франків.
Завданням першого Народного Зібрання було: по-
клести законні підстави нової держави і зробити пе-
рехід від порядків австрійських до нових, заложених

УКРАЇНЦІ З ПІДКАРПАТТЯ

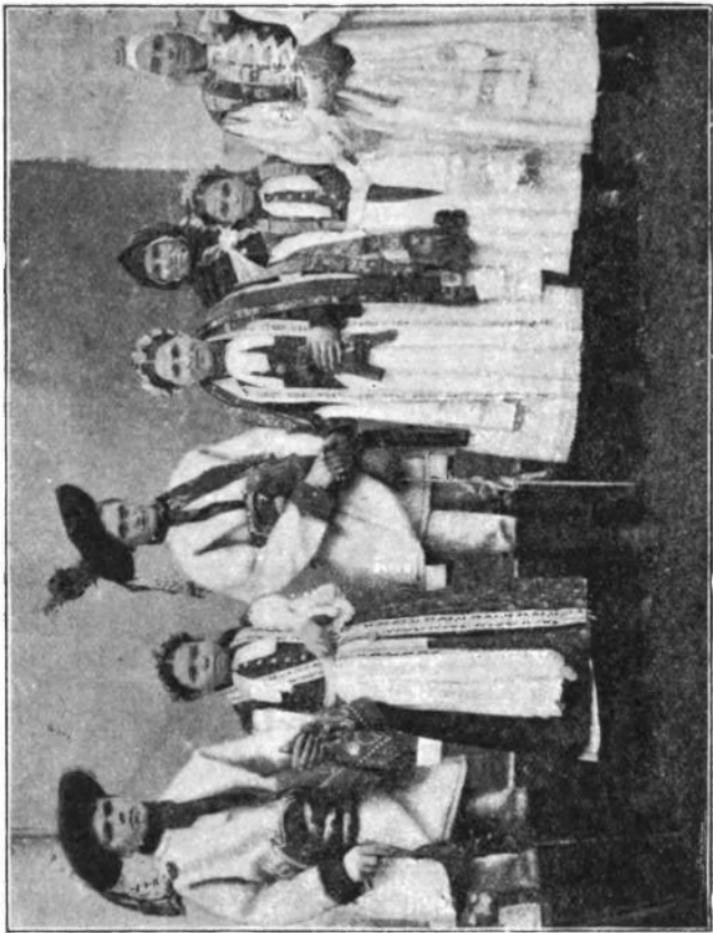
штемпелюванням банківських білєгів, що мали обіг в Республіці, а ці останні протягом кількох місяців були обміняні на нові власні державні білети. Для направи валюти й поліпшення фінансового становища Народне Зібрання постановило, щоб був встановлений податок з маєтків і з тою ціллю було приписано перевести загальний перепис маєтків.

Тому що вибори на місцях, що відбулися в червні 1919 р. на основі загального голосування, дали перевагу партіям соціалістичним і селянським, — в липні було створено нове міністерство з соціаль-демократом Властимілом Тусаром на чолі. За того міністерства була Народним Зібранням випрацювана й однодушно ухвалена остаточна конституція Чехословацької Республіки (дня 29/II 1920 р.).

По новій конституції переведено в квітні 1920 р. вибори до Народного Зібрання й до Сенату. Тоді обрано й значну кількість німецьких послів відповідно числу німецького громадянства, а також кілька послів націй мадярської й польської. Нове Народне Зібрання перевело в першій сесії остаточно вибори Т. Г. Масарика на президента Республіки. З найголовніших законів цього Народного Зібрання є так зв. поземельна реформа, по якій великі маєтки (понад 250 гектарів) вивласнюються на користь дрібних хліборобів, громад або товариств за невелику ціну.

Дуже важким завданням всіх влад від початку республіки було взаємне пристосовання історичних частин її (Чех, Мораві і Шлезька) зі Словаччиною, що більше 1000 літ перебувала під мадярським впливом. Через недостачу словацької інтелігенції було потрібно подбати про забезпечення її чехословацькими урядниками й учи-

ВЕСІЛЛЯ НА СЛОВАЧЧИНІ

ЧЕХОСЛОВАЦЬКА ЗАСТАВА НА МОСТІ В НАРКАНІ (СЛОВАЧЧИНА)
ПРОТИ МАДЯРСЬКИХ БОЛЬШЕВИКІВ 1919 Р.

телями (особливо в школах середніх), реорганізувати й знова закласти численні школи. В багатьох випадках довелося всетаки залишати урядників мадярських або мадяронів (т. є мадярських однодумців). Дня 4/II 1919 чехословацькою владою зайнято було найважніше місто словацьке Братиславу. Там осівся повновласний міністр для Словаччини зі своїми виконавчими органами.

Словаччина з початком червня р. 1919 опинилася у великий небезпеці з боку Мадярів. Комуністична влада Бела Куна напала на Словаччину з метою одірвати її від Чехії. Напад той був однак щасливо отбитий.

Аж до літа р. 1920 Республіка була в великому напруження що до долі Тешинського Шлезька, необ-

Ф. ТОМАШЕК*)

хідного їй через його багацтва вугілля й розвинену промисловість та залюдненого Чехами чи то язиково чи хоч би культурно. 28/X зайняли його Поляки. Спеціальна міжнародня комісія й місцева тимчасово по-

*) Франтішек Томашек, один з найвизначніших діячів чеської соціал-демократії, народився р. 1869, університет скінчив у Празі на філософ. відділі. З р. 1895 редактував часопис поступового студентства. З р. 1897 став постійним співробітником соц.-дем. „Právo lidu“. Р. 1905 став головним редактором соц.-демокр. часопису „Dělnické listy“ у Відні. Р. 1907 обраний послом до австрійського парламенту і став у Відні на чолі руху національних меншостей. В серпні р. 1918 покликаний до Праги провадив секретаріят Ч. Сл. соц.-дем. партії. Перший революційний парламент чеської республіки, що склався р. 1918 з провідників усіх партій, одноголосно обрав Фр. Томашка своїм головою.

КРАЄВИД З ГІР ПІДКАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

вернули Республіці тільки частину його, але про остаточну його принадлежність велася вперта боротьба на мировій конференції. Найвища Рада 28/XII віддала північну частину Тешіна з містом Тешіном на правому березі Ольші ві Скочовом і Більском Польщі. За Чехословацькою Республікою залишилася частина західня й південна з важливою залізницею кошицько-богумінською, що проходить просміком Яблунковським. Спірна територія біля Спіши і Орави таки була подекуди поврізана.

Міжнародня ситуація Чехословацької Республіки спиралася, окрім приязні з побідними державами Антанти, також на приязнь з новими державами народними, що повстали на руїнах імперії австро-угорської. З них на першому місці королівство Сербо-Хорватсько-Словинське чи Югославія. Між Чехословацькою Республікою та королівством С.Х.С. в серпні р. 1920 підписана певна союзна умова, зокрема проти відновлення панування Габсбургів на Угорщині та проти мадярських реставраційних зусиль. В квітні р. 1921 до тієї умови пристала й Румунія. Союз той відомий, як „Мала Антанта“.

Хоч держава Чехословацька, як багато й інших держав, багато терпить від внутрішніх клопот, що сталися в наслідок довгої й страшної війни, все ж таки всюди можна бачити похвальне стремління до того, щоб вистраждана і за дорого куплена політична свобода принесла всьому народові справжнє щастя. За основу для цього покладається зокрема організація численних культурних закладів, недостача яких відчувалася за вістрії й Угорщини, а саме вищих шкіл. Тому організовано нові університети (й інші вищі школи) в Брні

і в Братіславі, відчиняються численні школи на Словаччині й по інчих місцях. Залізниця і взагалі комунікація поліпшується, спадає безробіття й дорожнеча, піdnімається вартість грошей. По засвідченням чужинців Чехословацька Республіка є найбільш упорядкованою з нових середньо-європейських держав.

7-го липня р. 1921 в Ч.С.Р. українські емігранти заснували Український Громадський Комітет, який згодом урядив Українську Господарську Академію в Подебрадах, Матуральні курси та Український Вищий Педагогичний Інститут в Празі, українські бібліотеки і т. і. Oprіч того, силами укр. еміграції в Празі уряджено Український Вільний Університет, а також приділено коло 2000 українських студентів до чеських середніх і вищих шкіл.

